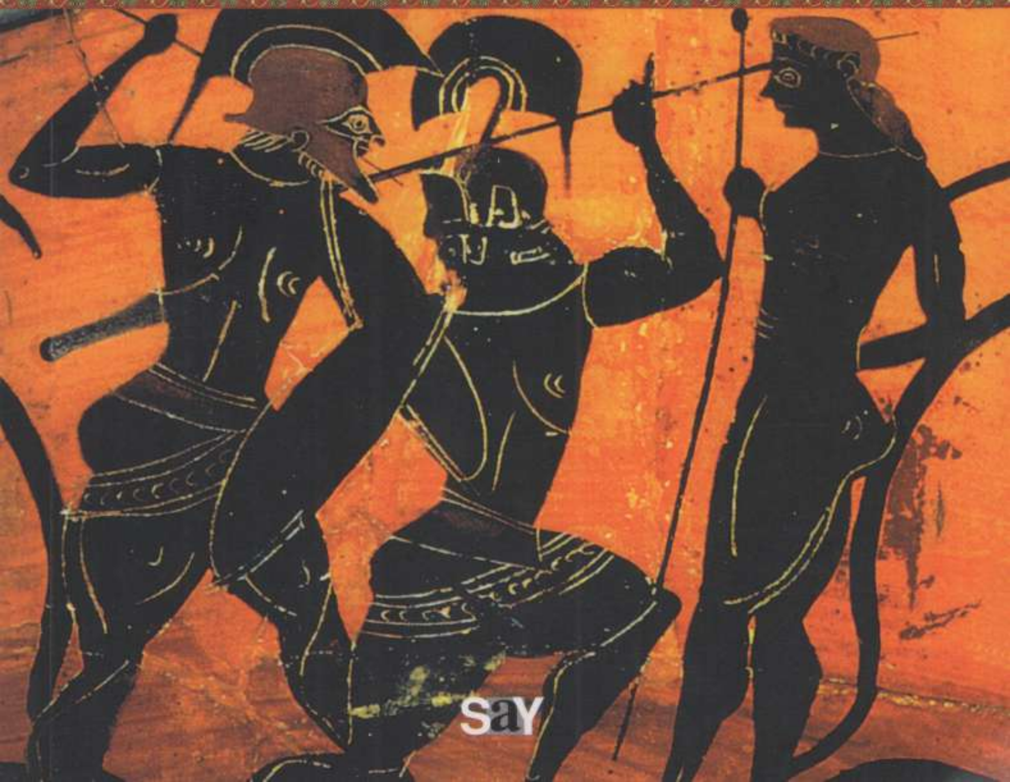
Bütün Yapıtları - 9

ARİSTOTELES

PARVA NATURALİA

(Doğa Üzerine Kısa Yazılar)

Eski Yunancadan Çeviren: Furkan Akderin

ARİSTOTELES

PARVA NATURALİA

(Doğa Üzerine Kısa Yazılar)

Bütün Yapıtları - 9

Say Yayınları
Aristoteles / Bütün Yapıtları 9

Parva Naturalia (Doğa Üzerine Kısa Yazılar) / Aristoteles
Özgün adı: *Parva Naturalia*

ISBN 978-605-02-0750-7
Sertifika no: 10962

Eski Yunancadan çeviren: Furkan Akderin
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Kapak uygulama ve sayfa düzeni: Artemis İren

Baskı: Assum Basım ve Mücellit
Zeytinburnu-İstanbul
Tel.: (0212) 612 00 01
Matbaa sertifika no: 42010

1. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

ARİSTOTELES

PARVA NATURALİA

(Doğa Üzerine Kısa Yazılar)

Bütün Yapıtları - 9

Eski Yunancadan çeviren:
Furkan Akderin

say

İÇİNDEKİLER

ARİSTOTELES
HAYATI VE ESERLERİ

Ahmet Cevizci

Aristoteles, Antikçağ felsefesinin en önde gelen filozofudur. Benzer düzeyde bir felsefeye, İlkçağda sadece Platon'un erişebildiği kabul edilir. Muazzam bir entelektüel heykel gibi Antikçağa damgasını vurmuş olan Aristoteles,[1] pek çoklarına göre tüm çağların en büyük birkaç filozofundan birisidir.[2] Nitekim bilim ve felsefede onun başarmış olduklarıyla rekabet etme ümidi besleyebilen insan sayısının bir elin parmaklarını geçmediği hemen herkes tarafından kabul edilir.

Aslında, bir filozof olarak Aristoteles'i harekete geçiren şey, Platon'u ve daha önceki tüm filozofları motive etmiş olan şeyden hiç farklı değildir. O da hakikati keşfetmek, neyin gerçekten var olduğunu bulmak istiyordu. Aristoteles'in bu doğrultuda, hocası Platon da dahil olmak üzere, herkesten çok yol aldığı, hakikate biraz daha yaklaştığı düşünülür. Bunu sağlayan şey de sadece felsefi dehası, analitik düşünen aklı ve dolayısıyla, bir filozof olarak büyüklüğü olmamıştır; içinde

1 Barnes, J., *Aristoteles*, Çev. Düzgören, B. Ö., Altın Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 9.

2 Bkz., Irwin, T., Aristotle's First Principles, Clarendon Press, Oxford, 1988, s. 6; Irwin, T., "Aristotle", Routledge Encyclopedia of Philosophy (Gen. Ed. Craig, E.), Version 1:0, Routledge, London, 2001.

bulunduğu tarihsel dönem, yerleşmiş olduğu, bütün bir Yunan felsefesine tepeden bakan konum onun hakikat yolunda herkesten daha büyük bir mesafe almasını sağlamıştır.

Hayatı

Aristoteles, milattan önce 384 yılında Khalkidiko yarımadasının kuzeydoğu kıyısında küçük bir kent olan Stagira'da doğmuştur. Babası, Makedonya kralı Amyntas'ın, Büyük İskender'in dedesinin, özel hekimliğini yapmış olan Nikomakhos' tu.[3] Babası gibi, hekimler soyundan gelen annesi Phaistis, Aristoteles'in hayatının son yıllarında düşmanlarına karşı sığındığı Khalkis kentinde doğmuştu.[4]

Aristoteles'in, köklerinin Sağlık Tanrısı Asklepios'a dek uzandığına inanılan ve Yunan dünyasında ampirik bilimin en önemli temsilcileri olan hekimler soyundan geliyor olması, onun tıp, biyoloji ve doğa bilimlerine olan ilgisinin de nedeni olsa gerek.[5]

Kaynaklar, Aristoteles'in anne-babasını çok küçükken kaybettiğini ve akrabalarından Proksenos'un bakım ve gözetimine verildiğini bildirir. Aristoteles on yedi yaşındayken Atina'ya gelerek eğitimini tamamlamak amacıyla Platon'un Akademisi'ne girer. Aristoteles burada tam yirmi yıl kalır. Bu yirmi yılın, her ne kadar dokuz yılı Platon'un Sicilya seyahatlerinde bulunduğu döneme denk düşse de, on yılının Platon' un başkanlığında, bir yılının da üstadın ölümünden sonra, Speusippos'un önderliğinde geçirildiği bilinmektedir.

---

3 Laertios, Diogenes, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri,* V 1.

4 Ross, W. D., *Aristoteles,* Çev. Arslan, A. vd, İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 1.

5 Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy,* Vol. VI: *Aristotle – An Encounter,* Cambridge University Press, Cambridge, 1981, s. 19.

Platon'un sağlığında "okulun beyni" olarak görülen Aristoteles, Platon'un ölümünden sonra Akademi'de, hiç hoşlanmadığı, "felsefeyi matematikselleştirme"[6] eğilimine ağırlık verilmesiyle okuldan ayrılır.

347 yılında, Akademi'den eski bir arkadaşı olan, sonradan Assos ve Atarneus'un politik liderliğini elde eden Hermeias'ın davetini kabul ederek Mysia'ya gider ve üç yıl süreyle burada kalır. Burada, Hermeias'ın evlatlığı veya cariyesi olan Pythios'a vurulur ve onunla evlenir.[7] Pythios'la evliliğinden, karısıyla aynı adı taşıyan bir kızı olan Aristoteles'in, eşi son Atina ikameti sırasında ölünce, Herpyliss adlı Stagiralı bir kadınla gayri meşru ilişkisinden de Nikomakhos adlı bir oğlu olur.[8]

Aristoteles bundan sonraki iki yılı, yani MÖ 344-342 yılları arasındaki dönemi, Midilli'ye yakın bir ada olan Mitylene'de geçirir. Burada olmasının en önemli nedeni, adanın yerlilerinden olan dostu Theophrastos'un, burada ona uygun bir yerleşim sağlayışıdır. Burada bilimsel çalışmaları için malzeme toplama çabası içine giren Aristoteles'in biyoloji alanındaki araştırmalarının hemen tamamı, Assos'ta ve özellikle de Mitylene'de geçirdiği bu son dönemde gerçekleşir. Nitekim eserleri sık sık bu coğrafi bölgede gözlemlenen doğal olaylara gönderme yapar.

342 yılında, bir okul açmak üzere Atina'ya dönen Aristoteles, bu sırada Makedonya Kralı Philippos tarafından, o zamanlar henüz on üç yaşında olan oğlu İskender'in eğitimini üstlenmesi için saraya çağrılır. Burada yedi yıl süreyle Büyük İskender'in hocalığını yapan filozofun, öğrencisine Homeros'un eserlerini okuttuğu, siyaset felsefesi üzerine

---

6 Aristoteles, *Metafizik*, 992a 32.

7 Laertios, Diogenes, *Age*, V 3.

8 Ross, W. D., *Aristoteles*, s. 4.

dersler verdiği, onunla hükümdarların görevleri ve yönetim sanatı üzerine tartışmalar yaptığı sanılmaktadır. Söz konusu eğitim faaliyetinin Aristoteles üzerinde de, dikkatini tefekkür hayatından eylem hayatına ve politik konulara yöneltecek şekilde, pozitif etkiler yaptığı tüm Aristoteles yorumcuları tarafından kabul edilmektedir. Kesin olan bir şey daha vardır ki Büyük İskender'le Aristoteles arasında hiçbir zaman sıkı bir dostluk ilişkisi oluşmamıştır; hatta fatihin, onun Yunanlıların barbarlardan mutlak üstünlüğü tezine aykırı olarak, Asya'nın fethine yönelip Batı uygarlığını Doğu medeniyetiyle birleştirmeye çalıştığı dikkate alınırsa, İskender'in onun öğütlerini dikkate almamış olduğu bile söylenebilir.[9]

İskender, fetihleri için Asya'ya doğru ilerlerken, Aristoteles de yarım bıraktığı bilimsel araştırmalarına dönmek ve bir eğitim ve araştırma merkezi kurmak üzere Atina'ya döner. *Lykeum* ya da "Lise" adıyla bilinen, tarihin tanıdığı bu ikinci büyük eğitim ve araştırma kurumunun kuruluş tarihi 335 yılıdır.

Atinalı olmaması dolasıyıyla Atina'da mülkiyet hakkı bulunmayan Aristoteles'in, kentin kuzeydoğusunda, Lykabettos tepesi ile İlissos arasında uzanan korulukta kiralamış olduğu birkaç binadan oluşan okulun içinde, dersliklerin yanı sıra İskenderiye ve Bergama kütüphanelerine örnek oluşturan yaklaşık beş yüz yazma eserlik bir kütüphane; büyük bir harita koleksiyonu ve doğa tarihiyle ilgili derslerde sıklıkla başvurulan bir eşya müzesi bulunmaktaydı.

İskender'in, müzedeki eşyaları toplayabilmesi için Aristoteles'e önemli bir para verdiği ve Makedonya İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan tüm avcılara ve balıkçılara, gözlemledikleri, bilimsel değeri olan her şeyle ilgili üstadı bilgilendirmelerini emrettiği anlatılır. Aristoteles, derslerini

9 *Bkz.*, *Age*, s. 5.

verdiği, bilimsel araştırmalarını sürdürdüğü ve eserlerini yazdığı bu kurum için, bir de yönetmelik hazırlamıştır.

Okulda iki tür ders yapmıştır. Mantık, fizik ve metafizikle ilgili daha soyut konuları, okulun bahçesinde, oldukça sınırlı sayıda öğrenciyle tartışarak ele aldığı, ileri düzeyde öğrencilere hitap eden sabah dersleri, *akroamatik* denilen dersleri meydana getirmekteydi. Genellikle öğleden sonra veya akşamları retorik, etik, sofistlik ve politika gibi daha pratik ve somut konularda, nispeten daha geniş bir kitlenin talebiyle oluşturulmuş dersler ise *ekzoterik* denilen ikinci ders türünü oluşturuyordu.

Bugün "Aristoteles külliyatı" diye geçen, özgün haliyle Grekçe 1462 sayfadan oluşan eserler bütünü, bu derslerin, kendisi ya da öğrencileri tarafından tutulmuş notlarından meydana gelir.

Aristoteles'in, burada hayatının son ve en verimli 12-13 yıllık dönemini geçirdiği söylenebilir. Büyük İskender'in 323 yılındaki ani ölümü, bu oldukça verimli geçen dönemin sonuna işaret eder. Atina, imparatorun ölümünün ardından, bir kez daha Makedonya'ya duyulan nefret ve hıncın dışa vurulduğu merkez olur. Makedon egemenliği süresince bastırılmış olan düşmanlık duygularının önündeki tüm engeller ortadan kalkar. Aristoteles, İskender'in öğretmenliğini yapmış olduğundan, Atinalıların gözünde şüphe duyulan biri haline gelir. Bu negatif duyguların, rakip iki felsefe okulunun, Akademi ve İsokratesçi Okul'un, Aristoteles'e yönelik, daha ziyade mesleki rekabetten kaynaklanan olumsuz duygularıyla birleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Aristoteles, tıpkı Sokrates gibi, onu ortadan kaldırmaya karar vermiş politikacılar tarafından, "dinsizlik" ithamıyla mahkemeye verilir. Fakat Aristoteles Atinalıların "felsefeye karşı ikinci bir cinayet işlemelerine engel olmak" amacıyla,

322 yılında Atina'dan ayrılır ve bir Makedon garnizonu olan Khalkis'e sığınır.

Aristoteles, yaşadığı bu travmanın da etkisiyle, aynı yıl, bir süredir mustarip olduğu hastalığın bedeninde yapmış olduğu ağır tahribat sonucu yaşamını yitirir.

Bilim Sınıflaması

Aristoteles, felsefe adı altında toplanan bilimlerin, bir bütün olarak varlığı ele aldıklarını söylemekteydi. Bilimlerin varlığın farklı yönlerini ya da alanlarını farklı yöntemlerle ele aldıklarını söylerken bilimlerin özerklik ya da bağımsızlığından etkilendiği görülen Aristoteles, aynı çerçeve içinde insan bilgisinin, birleşik bir bütün olmadığı gibi, bağlantısız bir çeşitlilik de oluşturmadığını ima etmekteydi.[10] Bu yüzden, şemsiye terim olarak "varlığı" kullanan; varlığın farklı alanları olduğunu, dolayısıyla farklı konuları, amaçları ve başlangıç noktaları olan farklı bilim dallarının var olmasının son derece doğal olduğunu savunan Aristoteles, buna göre bilimleri üçe ayırır: Poetik (*poetike*), pratik (*praktike*) ve teorik (*theoretike*) bilimler.[11]

Bilimler, insanın sırasıyla bilme (*theoria*), eyleme (*praxis*) ve yapma ya da yaratma (*poiesis*) gibi üç temel etkinliği bulunduğu gerçeğinden hareketle sınıflanırlar. Pratik bilimler, bilgiyi bizatihi kendisi için değil, eylem için bir kılavuz, bir araç olarak ister. Pratik felsefenin kapsamı içine giren disiplinler siyaset felsefesi ve etiktir. Bu iki disiplin, insanın farklı koşullar altında nasıl eylemesi gerektiğiyle ilgili bilimler olup, özellikle iktisat, retorik ve strateji gibi bilimler, siyaset felsefesine tabi olan disiplinler olarak ortaya çıkar.

---

10 *Bkz.*, Barnes, J., *Aristoteles*, Çev. Düzgören, B. Ö., Altın Kitaplar, İstanbul, 2002, s. 42..

11 Aristoteles, *Metafizik*, 1025b 15.

Pratik bilimleri, bilgiye eylemin bizzat kendisi için değil, yararlı ya da güzel bir şey yaratmak için yönelen poetik ya da prodüktif bilimler izler. Burada bilgi, güzellik yaratma amacına tabi olup, estetiğin bir dalı olarak sanat kuramına karşılık gelir ve edebiyat eleştirisi ve retoriği içerir.

Söz konusu bilimlerden sonra gelen kuramsal bilimlerde ise, genel olarak ele alındığında, herhangi bir pratik amaç gözetmeksizin bilme veya anlama amacıyla bilme söz konusudur. Konuları açısından değerlendirildiğinde, kuramsal bilimler de kendi içlerinde, doğa bilimi, matematik ve "teoloji" ya da "ilk felsefe" olarak üçe ayrılır.[12] Bunlardan doğa bilimi kendi içinde botanik, zooloji, psikoloji, meteoroloji, fizik ve kimya gibi disiplinleri kapsar. Bütün bu bilimler, ayrı bir varoluşa sahip olan ve değişen şeyleri, yani hareket halinde olan maddi varlıkları konu alır. Başka bir deyişle, bilgi, olduğundan başka türlü olamayanın bilgisi olsa da doğa bilimleri, değişen doğadaki değişmeyen yasaları araştırır. Buna göre, Aristoteles açısından doğa dünyası değişse bile, onu yöneten yasalar değişmez; doğa bilimleri, işte bu yasaları konu alır.

Aristoteles açısından doğa bilimlerinin belirleyici ilkesi, bu bilimlerin konu aldığı nesnelerin insan eyleminden bağımsız olmalarıdır. Pratik ve yaratıcı/üretici bilimler, konu aldığı şeylerin gerçekleşmeleri veya ortaya çıkabilmeleri için insanın eylemine veya ustalığına ihtiyaç duyarken, doğa bilimlerine konu olan varlıkların hareketlerinin nedeni onlara dışsal değildir. Matematikse, değişmez olmakla birlikte, ayrı bir varoluşu olmayan nesneleri, yani tözleri niteleyen şeyler olarak, yalnızca sıfat cinsinden bir varoluşa sahip olan sayıları ve mekânsal şekilleri konu alan bilimdir. Kendi

12 Aristoteles, *Metafizik*, 1026a 18.

içinde aritmetik ve geometri diye ayrılan matematik, şeylerin niceliksel boyutunu soyutlayarak araştırır.

Bilimlerin maddeden olan uzaklıkları ölçütünü temel alan bu hiyerarşide, matematiği en genel bilim olarak "ilk felsefe" izler. Bu en genel bilim, var olanın ne olduğunu, varlığın ne olduğunu araştırır; tözü, yani zaman, tanım ve bilgi bakımından ilk olanı araştırır. Bu ölçütlere göre ilk, hareket ve niceliğin dayanağı olan şey ise hiç kuşku yok ki töz olmak durumundadır. Töz, yani var olmak için kendisinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan varlık, maddi töz ve maddi olmayan, bütünüyle fiili, gerçekleşmiş töz olarak en azından ikiye ayrıldığına göre, "ilk felsefe" de kendi içinde ontoloji ve teoloji olarak ikiye ayrılır.

İlk felsefenin birinci türü ya da dalı, söz konusu töz kapsamı içine giren varlıkların doğasını, onların neden dolayı veya neyin marifetiyle her ne ise o olduklarını araştırır. Burada ele alınan bütün tözler, açıktır ki maddi bir öğe ihtiva eden ve dolayısıyla hareket veya değişme halinde bulunup bütünüyle gerçekleşmiş olmayan varlıklardır. Aristoteles'e göre, başka bir töz veya töz türü vardır. İlk felsefenin ikinci dalı olan teoloji (*theologike*) bütün tözlerin en temeli olan tözü, yani hem ayrı bir varoluşa sahip olan hem de değişmez olan varlığı, maddeyle en küçük bir ilişkisi olmadan varolan tözü konu alır. Bu töz de Aristoteles'te ilk muharrik veya hareket etmeyen hareket ettirici adını alan Tanrı'dır.

Eserleri

Aristoteles'in eserleri de söz konusu bilim tasnifine uygun olarak sınıflanır. Bunun dışında Aristoteles'in, en azından birçok kimsenin gözünde, sadece ayrı dalları veya müstakil alanları olan bir disiplin olarak felsefenin değil, çok daha

genel bir biçimde, bağımsız disiplinlere ayrılan entelektüel araştırma anlayışının yaratıcısı olması olgusunu da dikkate almak gerekir. Sözgelimi, mantık ve matematiğin ispat standartlarının doğa bilimi için geçerli olamayacağını öne süren Aristoteles, matematik ve fiziğin de etik ve politika için bir model olamayacağını savunmaktaydı. Aristoteles eserlerini, işte böylesi bir anlayışla, genel bir entelektüel araştırmanın ayrı alanlarında bilinmesi gereken temel malzemeyi ortaya koyan çalışmalar olarak kaleme almıştır.

Eğitici ve araştırmacı kişiliğine ek olarak, yazarlığı bakımından da oldukça üretken olan Aristoteles, başlangıçta, ahlaki konular üzerine Platon'un diyaloglarını kendisine model alarak, bir dizi felsefi diyalog kaleme alıp yayımlamıştır.[13] Hayli çekici ve etkileyici bir üslupla yazılan ve ona yaşadığı dönemde büyük bir ün kazandıran bu diyalogların neredeyse tamamı kaybolmuştur. Bu nedenle, Aristoteles'in yazar olarak ünü, kendisinin yayımlamadığı ve MS 2. yüzyılda, bir Peripatetik olan Rodoslu Andronikos tarafından yayımlanıncaya kadar dünyanın büyük ölçüde varlığından habersiz olduğu bilimsel/felsefi denemelere dayanır.

Olağanüstü zengin çeşitliliği, içeriği ve özgünlüğüyle gerçek bir entelektüel başarıyı somutlaştıran bu eserler, ilk diyaloglarının ya da Platon'un diyaloglarının edebi kalitesinden ve sanatsal üslubundan yoksundur. Zaman zaman azımsanmayacak ölçüde muğlak hale gelebilen, bazen de tekrarlar ve hatta tutarsızlıklar ihtiva eden bu denemelerin, Akademi'de verdiği derslerden önce veya sonra kaleme alınmış taslak ya da kayıtlar olduğuna inanılmaktadır.

Aristoteles'in söz konusu bilimsel/felsefi denemeleri ya da eserleri yedi başlık altında sınıflanabilir. Bunlardan birin-

---

13 Luce, J. V., *An Introduction to Greek Philosophy*, Thames & Hudson, London, 1992, s. 111.

cisi, mantıkla ilgili eserlerdir. Neredeyse yüzyılımıza kadar mantık alanını hâkimiyetine alan eserleri *Organon* başlığı altında altı kitaptan oluşur. Mantığın doğru düşünme ve araştırmanın aracı olması nedeniyle, esere "araç" ya da "alet" anlamına gelen Organon adı verilmiştir. Bu altı kitap sırasıyla; *Kategoriler*; *Peri Hermenias*; *Birinci Analitikler*; *İkinci Analitikler*; *Topikler* ve sofistik argüman ya da eristikle ilgili olan *Sofistik Çürütmeler*'dir. Altı eser içerisinde, *Birinci Analitikler*, tümdengelimsel bir formel mantık sistemi formüle etme yönündeki ilk teşebbüsü temsil eder ve bir tasım kuramı üzerinde yükselir. *İkinci Analitikler* ise bu mantık sistemini, bilimsel bilginin tanımı ve yorumunda kullanır. Aristoteles'in anladığı şekliyle mantık, dile ve anlama ilişkin bir araştırmayla dilin dil-dışı gerçeklikle olan ilişkisi üzerine bir incelemeyi içermek durumunda olduğundan, söz konusu mantık külliyatı içinde yer alan diğer eserler, bugün dil ve bilim felsefesiyle mantık felsefesi içinde geçen pek çok konuyu ele alır.

Mantıkla ilgili eserlerden sonra, doğa bilimleriyle ilgili eserleri gelir. Tüm eserlerinin yaklaşık çeyreğini meydana getiren bu çalışmaların başında biyoloji yer alır. Söz konusu eserler, Aristoteles tarafından iki başlık altında toplanmıştır. Birinci başlıkta, hayvanların yaşamının belli başlı olgularını ele alan, giriş niteliğindeki bir eser olarak *Historia Animalium* [Hayvanların Tarihi] adlı kitap bulunur. İkinci başlık ise *Hayvanların Tarihi*'nde ele alınan olguların teorisini ortaya koymayı amaçlayan eserlerden meydana gelir. Söz konusu teori genel olarak canlı şeyler konusuyla ilgilidir. Bu konuyla ilgili olan iki eser *De Partibus Animalium* [Hayvanların Kısımları] ve *De Incessu Animalium* [Hayvanların Gelişimi]'dir. Canlı şeylerin önemli özelliklerini ele aldığı eserleriyse *Parva Naturalia* [Küçük Doğal Şeyler], *De*

Motu Animalium [Hayvanların Hareketleri] ve *De Generatione Animalium* [Hayvanların Olu-şumu]'ndan meydana gelir.

Ayrıntılı gözlem koleksiyonları da içeren bu eserlerde Aris- toteles bir yandan biyoloji ve zoolojiye genel bir giriş yaparken, dört yüz doksan beş türün varlığını teşhis ederek çeşitli üreme yollarını ele alır. Aristoteles benzer bir gözlemi, *Meteoroloji* adını taşıyan eserinde, cansız doğa için de yapar.

Aristoteles'in doğa bilimleriyle ilgili diğer eserleri, özellikle de sekiz kitaptan oluşan *Fizik*, dört kitaptan meydana gelen *Astronomi* ve iki kitaptan oluşan *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, doğa bilimi alanında yapmış olduğu tüm gözlemleri açıklama imkânı veren sınıflayıcı bir şema içerir. Bu şema da hiç kuşku yok ki Aristoteles'in yine bu eserlerde geliştirmiş olduğu bir doğa yorumuna; form, neden, madde ve değişmeyle ilgili görüşlerine; kısacası, doğal organizmaların ve davranışlarının nasıl anlaşılacağıyla ilgili kavrayışına dayanır.

Günümüzde bilim kapsamı içinde ele alınan ve Aristoteles'in ampirik bakış açısını yansıtan bu araştırma ve denemelerden sonra, on dört kitaptan oluşan *Metafizik* gelmektedir. Aristoteles'in kendisinin kullanmadığı *meta ta phusika* (Fizikten sonra gelen) adı, Rodoslu Andronikos'un sınıflamasından alınmadır. Bu kitap, aynı zamanda Aristoteles öncesi Yunan felsefesinin, varlık felsefesi bakımından eleştirel bir tarihi niteliğindedir. Kitabın özünü, Aristoteles'in "töz olarak varlık" kavramını ortaya koyan ve maddeyle form kavramının felsefi yorumunu veren 6., 7. ve 8. kitaplar oluşturur. Metafiziği, diğer disiplinlerin temelleri ve önkabulleriyle ilgili düşüncelerinin oluşturduğu genel çerçeve içinde, "varlık olmak bakımından varlığın" evrensel bilimi olarak tanımlayan Aristoteles, bu eserde doğaya ilişkin araştırmanın temellerini ele alır, canlı organizmaların indirgenemez karakterini

gözler önüne serer. Bu eserde yer verdiği önemli konulardan biri de kozmik düzenin nihai ilkesi olarak Tanrısal tözdür.

Aristoteles külliyatında dördüncü sırada, psikolojiyle ilgili eserleri yer alır. Bu kapsam içinde değerlendirilebilecek iki temel eseri vardır: Duyum, bellek, imgelem ve düşünce konularını ele aldığı *Ruh Üzerine* ve algı, uyku ve uyanıklık, uzun ve kısa yaşam, düşler, yaşam ve ölüm gibi konuları ele aldığı *Parva Naturalia*. Aristoteles, özellikle zihin felsefesine önemli katkılar yaptığını kolaylıkla görebileceğimiz bu iki eserinde esas itibariyle, ruh-beden ilişkisini açıklamak için form ve madde öğretisini kullanır ve farklı canlı varlık türlerinde görülen farklı ruh tiplerini ele alır.

Beşinci sırada, etikle ilgili üç eseri bulunur: Ahlak felsefesine yaptığı önemli katkıların yer aldığı *Nikomakhos'a Etik*, onun daha erken ve nispeten daha az önemli bir versiyonu olan *Eudemos'a Etik* ve nihayet *Magna Moralia*.

Tüm Yunan düşünürleri gibi Aristoteles de ahlaklılığın amacı olan iyi hayatın, ancak iyi düzenlenmiş bir toplulukta gerçekleşebileceğine inanır. Bu nedenle, külliyatta etikle ilgili eserleri politikaya ya da siyaset felsefesine ilişkin eserler takip eder. Bunların en önemlisi Yunan kent devletinin doğası ve farklı yönetim tarzları üzerine son derece önemli ve ilginç düşüncelerinin yer aldığı, ve siyaset teorisinde önemli bir yer tutan *Politika*'dır.

Külliyatın sonuncu kategorisi, bir yandan mantık, diğer yandan da etik kuramı ve siyaset felsefesiyle yakından ilişkili iki eser olan *Retorika* ve *Poetika'dan* oluşur.

PARVA NATURALİA*

Çeviride, *Aristotle: On the Soul. Parva Naturalia. On Breath.* (Loeb Classical Library No. 288) künyeli çalışma temel alınmıştır. Yunanca isimlerin yazımlarında orijinalleri muhafaza edilmiş, sadece Yunanistan, Atina gibi Türkçeye yerleşmiş olan kelimeler okunuşun akıcılığını kaybetmemesi adına Türkçeleştirilerek verilmiştir.

ALGI VE ALGI NESNELERİ HAKKINDA

İlk önce ruhun özü ve gücü hakkında açıklamalar yapıp 436-a
ardından da söylediklerimizin tüm hayvanlar ve canlılar için geçerli ve ortak olup olmadığına bakacağız. Ruh hakkında daha önceden söylediklerimiz temeli oluşturacak, diğer konuları ise en önemlisinden başlamak üzere inceleyeceğiz. En önemli konu ister canlılarla ilgili ister genel bir konu dolsun, ruhta ve bedende gerçekleşen şeylerdir. Bunlar arasında algı, hafıza, kişilik, karakter, istek, amaçlar, şehvet ve acılar gibi şeyler yer almaktadır. Bunlar hemen hemen tüm canlılarda var olan şeylerdir. Bunun dışında diğer tüm canlılarda var olan ya da sadece bazı canlılara özgü olan etkinlikler de vardır. En önemlileri uyku ve uyanıklık, gençlik ve yaşlılık, nefes alıp verme, yaşamak ve ölmektir. Tüm bu konuların ne olduklarını, neden ortaya çıktıklarını konuşmalıyız. Filozoflar hastalık ve sağlığın nedenlerini de incelemelidir, çünkü bunlar cansızlarda görülmezler. Bu incelemeler sonucunda filozoflar hastalıklarla ilgili sorulara yönelirken, hekimler filozof gibi yak- 436-b
laştıkları için doğa ile ilgili sorulara yönelirler. Bu konuların hepsi ruh ve bedenle ilgili şeylerdir. Hepsinde de algı vardır ya da algının bir sonucudurlar; bazen algılarız, bazen algıyı korur, saklar, bitirir ya da ona zarar veririz. Ruhta gerçekleşen şey beden sayesinde bunu gösterir. Bunu da

teorik bir açıklamada bulunmadan ispatlardan ortaya çıkarmaktayız. Ruhu incelerken algı ve algılamanın ne olduğunu ve neden ortaya çıktığını konuşmuştuk. Eğer bir canlı, canlıysa, algısı olmalıdır; bu sayede cansızlardan ayırt edilebilir. Duyulara gelelim; bütün canlıların dokunma ve tat alma duyuları vardır. Ruh konusundan bahsettiğimizde dokunmayı açıklamıştık, beslenme nedeniyle de tat alma vardır. Bu sayede zararlı olanlar ve zararsız olanlar arasındaki fark ortaya konur. Bundan hareketle bazılarından kaçarken bazılarına yaklaşırsınız. Çünkü beslenmede belirleyici olan tattır. Koku, işitme ve görme gibi duyular dışarıdan etkiyle ortaya çıkar ve bu duyular yalnızca hareket eden canlılarda vardır. Örneğin bir canlı ya-
437-a şamını devam ettirmek için, yiyecek bulmak ya da kötü ve zararlı olan yiyeceklerden uzak durmak için bu duyuları kullanır. Akıllı olan canlılar zevk almalarını sağlayan duyulara sahiptirler, buradan hareketle bazı işaretler yapabilirler ve bu da ister teorik isterse de pratik olsun kavramayı ortaya koyar. Bu açıdan bakıldığında yaşam zorunluluğu bakımından görme duyusu, bilmek için kullanılan işitme duyusundan daha kesindir. Tüm nesnelerin renkleri vardır, bu nedenle de görme duyusu sayesinde çok farklı ve çeşitli şeyleri ayırt edebiliriz. Bu sayede görmeyle büyüklük, şekil, hareket ve sayıya yönelik algılar ortaya çıkar. Yalnızca türlere yönelik işaretler sayesinde canlıların konuşmalarını da ifade eden işitme, kavramaya önemli katkı sağlar. Çünkü konuşmayı duyarız, bu da öğrenmenin özüdür. Tabii ki öğrenmenin özü derken dolaylı bir şeyden bahsediyordum, çünkü konuşma belirli sembolleri gösteren kelimeler aracılığı ile yapılmaktadır. İşte bu nedenle bu iki duyusundan biri eksik olanlar arasında, yani doğuştan kör ya da sağır ve dilsiz olanlar arasında kör

olanlar daha zekidir. Daha önceki kısımlarda farklı duyuların özelliklerinden bahsetmiştik. Kimi düşünürler duyuların bulundukları beden organları ile cisimleri oluşturan öğeler arasında ilişki kurmaktadır. Ancak beş duyunun dört öğe ile ilişkilendirilmesi yetmez, beşincide problem çıkmaktadır. Herkes görme organının ateşten oluştuğunu düşünür, çünkü yanlış bir öncülden hareket ederler. Eğer gözlerinizi sıkıca yumup hareket ettirirseniz kıvılcım gördüğünüzü zannedersiniz. Oysaki bu karanlıkta ya da göz kapakları kapatıldığında ortaya çıkar, çünkü göz ancak göz kapakları kapatıldığında kapanır. Bu durumda bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu da kendi kendini algılamanın farkında olmamanın olanaksızlığıdır, eğer bu olanaksızsa tersi de olanaksızdır. Gözün de kendisini görmesi gerekir ama algılama halinde bu neden olmuyor? Buna getirilecek bir açıklama var, o da şu: Nasıl ki düz zeminler karanlıkta parlıyorsa aynı şekilde gözün ortasındaki si- 437-b
yahlık da düzdür. Göz hareket halinde olduğunda bu durum ortaya çıkar, aynı birin iki gibi görülmesi gibi bir durumla karşılaşırız. İşte bu nedenle karanlıkta hızlıca hareket edildiğinde yanılsamayla karşılaşmaktayız. Bazı balıkların kafası ya da mürekkepbalığı sepyası da benzeri bir şekilde ortaya çıkar. Nasıl ki birin iki olarak görülmesi yavaş hareketlerde ortaya çıkmıyorsa burada da benzer bir durum söz konusudur. Ancak tersinde göz kendi gördüğünün içine karışır, aynı yansıma gibi. Empedokles'in[1] dediği ya da *Timaios*'ta[2] anlatıldığı gibi gözün ateşten oluştu-

1 İÖ 495-424 yılları arasında yaşamış Sokrates öncesi düşünürlerden olan Empedokles temel tözün içinde toprağın da bulunduğunu belirterek bunu hava, su ve ateş ile beraber kullanan ilk düşünürdür.

2 Platon'un bu diyalogu evrenin nasıl ortaya çıktığını ve düşünürün doğa anlayışını ortaya koymaktadır.

ğunu varsayalım ve görmenin bir fenerden çıkan ışık gibi gönderildiğini kabul edelim. Bu durumda neden karanlıkta görmüyoruz? *Timaios*'ta anlatıldığı şekilde ışığın karanlıkta gönderildiğinde söndürmek için geldiğini söylemek anlamsızdır. Nasıl bir ışığı söndürüyoruz? Sıcak ve kuru olanlar, yani kömür ateşi ya da kömür alevi nem ve soğukla söner ama ışık sıcak ya da kuru değildir. Işığın sıcak ve kuru olduğunu ve özelliklerinden dolayı bunu fark edemeyeceğimizi varsaysak da yağmurda bu ışığın sönmesi gerekirdi ya da soğukta daha çabuk karanlık olmalıydı. Bir alev ya da kızarmış bir şey olduğu takdirde bu tür şeylerle karşılaşmaktayız. Ancak ışıkta bu olmaz. Biraz önce söylediğimiz gibi Empedokles bir ışık göndererek gördüğümüze inanıyor olmalı. Çünkü şunları söylemekte: "Çıkmayı planlayan bir adam eline lamba alır, bir kış gecesinde parıldayan ateşin ışıltısıyla, rüzgârlardan korunmak için ateş yakar. Işık ise bunların üzerinden geçmeyi kendi yumuşak yapısı sayesinde becerir. Ayrıca yorulmayan ışıklarla yolu aydınlatır, eskiden deri ve ince elbiselerin arkasında hapsedilmiş olan yuvarlak gözün arkasında sonsuz ateş de saklanırdı. Düz ve kesin yollarla delinmişlerdi, şimdi ise etraftaki akan suları uzak tutuyorlar. Ateş ise çok daha yu-
438-a muşak olması sayesinde bunların arasından geçer." Görme ve görünen nesnelerin dışarı verdikleriyle ilgili bunları anlatmaktaydı. Demokritos'a[3] göre göz sudan meydana gelir, bu doğrudur ancak görmenin yansıma olduğunu söylemesi yanlıştır. Çünkü bir nesne düz olduğu için yan-

3 İÖ 460-370 yılları arasında yaşamış olan Demokritos her ne kadar Sokrates'ten sonra ölmüş olsa da Sokrates Öncesi düşünürlerden kabul edilmektedir. Felsefesinin temelinde doğadaki her şeyin değişmeyen yapıtaşları olan atomlardan oluştuğu düşüncesi yatmaktaydı.

sır ve resim de nesnede değil buna bakan gözdedir. Burada bahsettiğimiz şey bir yansımadır ve nesnelerin yansıması hakkındaki çoğu problem halen çözülebilmiş değil. Demokritos'un neden sadece gözün gördüğünü ama yansıtılan diğer resimlerin ortaya çıktıkları şeylerin görmedikleri sorgulamamış olması da gariptir. Göz sudan oluştur, bu doğru ama görme onun sudan oluşmasına dayanamaz, saydam olmasına dayanır. Bu durum su ve havanın ortak özelliklerinden biridir, su daha kolayca korunur ve daha yoğundur, bu nedenle de gözbebeği ve göz sudan oluşmaktadırlar. Buradaki görüntülerden hareketle bunu söyleyebiliriz. Gözümüzden yaralanırsak su akar, aynı şekilde doğumdan önceki dönemde de gözler çok soğuk ve açık renklidirler, kan dolaşımıyla beraber gözün beyaz kısmı sıkılaşır ve parlaklaşır, bunun olmasının nedeni de ıslak olan şeylerin donmamasını sağlamaktır. Bu nedenle vücutta soğuğa en dayanıklı olan bölge gözdür, kimsenin göz kapaklarının altı üşümez. Aynı zamanda kansız canlıların gözleri de sert bir deriyle kaplıdır ve bu şekilde korunurlar. Gözün bir şeyin akması sayesinde gördüğü iddiası tamamen asılsızdır, yine göz ışınlarının yıldızlara kadar uzandığı ya da kimilerinin iddia ettiği gibi görme ışını ve nesneden çıkan ışının bir yerde birleştiği iddiası da yanlıştır. Belki de böyle bir birleşmenin gözün ortasında bir yerde gerçekleştiği iddia edilmeliydi. Tabii ki bu doğru değildir. İki ışığın birleşmesi garip bir şey, bir şey bir şeyle birleşemez, içte ve dıştaki iki şey bu kadar çok şey varken nasıl olacak da birleşecekler? Daha önceden de söylediğimiz 438-b
gibi ışık yoksa görme de olmaz. Öte yandan nesne ve göz arasındaki iletiyi sağlayan şey hava da ışık da olsa önemli olan harekettir. Doğal olarak gözün içi sudan oluşmaktadır. Çünkü su saydamdır ve görme işlemi için gözün dışın-

da da içinde de ışık gereklidir. Bu nedenle saydam olmalıdır ve bu saydamlık hava olamayacağına göre su olmalıdır. Çünkü ruh ya da ruhun algı yetisi gözün üzerinde değil bedenin içinde yer almaktadır. Bu nedenle gözün iç kısmı saydam olmalı ve ışığı alabilmelidir. Şöyle bir durumdan da bunu anlayabiliriz: Savaşta bir insan gözlerinin üzerindeki damarlardan yaralanırsa üzerine bir karanlık çöker, sanki bir lamba söndürülmüş gibidir. Aslında bir lamba olan saydam gözbebeği kesilmiştir. Eğer burada olan biteni doğru bir şekilde tanımladıysak ve her biri ayrı ayrı organlara bir element adı vermek ve kendisini de bu element ile ilişkilendirmek gerekirse bu durumda gözün görmesini sağlayan elementin suda, sesleri algılayan elementi havada, kokuyu almayı sağlayanı ise ateşte bulmak gerekir. Gerçek anlamda koku alma duyusu potansiyel duyudur da. Çünkü algı nesnesi potansiyel olarak bulunması gereken şeyi harekete geçirir. Yani koku dumanlı bir kokudur ve dumanlı koku ateşten kaynaklanır. Bu nedenle koku alma duyusu beyne bu kadar yakın olmalıdır. Çünkü soğuk madde potansiyel olarak sıcaktır. Gözün oluşumunda da benzeri bir durum söz konusudur. Çünkü göz beynin bir parçasıdır ve burası bedenin en sulu ve soğuk yeridir. Toprak dokunma duyusunun bir elementidir,
439-a tat alma da bir tür dokunmadır. Bu nedenle bu organlar kalbe yakındır. Çünkü kalp vücudun en sıcak yeridir. Algı yeteneğimize sahip beden kısımları hakkında bu kadarı yeterli. Daha önceden duyu algısının nesneleri, duyu organlarıyla ilişkileri yani renk, ses, tat, koku ve dokunma özellikleri, bunların hangi duyu organlarına etkileri gibi konulardan ruh hakkındaki derste konuşmuştuk. Sırada bunlardan ne anlaşılması gerektiğini konuşmak konusu var. İlk olarak renkle başlayalım. Gerçeklerden iki türlü

bahsederiz, gerçekten olanlar ve potansiyel olanlar. Ruh hakkındaki konuşmalarımızda gerçek renk ve sesin görme ve işitme ile aynı oldukları ya da bunlardan farklı oldukları açıklanmıştı. Şimdi duyu algısının nesnelerin hangi özelliklerinin gerçek algıyı oluşturduklarını konuşacağız. Orada ışık ile ilgili olarak saydamın dolaylı bir rengi olduğu açıklanmıştı. Saydam bir ortamda ateşli bir şey varsa ışıktır, yoksa karanlıktır. Saydam dediğimiz zaman bu sadece hava, su ya da saydam olduğunu belirttiğimiz cisimlerden başka birine denk gelen bir özellik değildir, burada ortak bir yapıdan bahsediyoruz, ayrı bir şey değil, diğerleriyle beraber belirli bir miktarda bulunabilen bir şey. Cisimlerde olduğu gibi saydamlıkta da bir sınır olmalıdır. Işık sınırsız saydam bir ortamda ortaya çıkar, cisimlerin içinde saydam olanlar ise net bir şekilde sınıra sahiptirler, bunun tanımını da renkle yapmalıyız. Çünkü renk ya cismin sınırında bulunur ya da onunla aynıdır, bu nedenle Pisagorcular[4] yüzey ve rengi birbirlerinin diğer yarısı olarak tanımlamışlardır. Çünkü renk cismin sınırında bulunsa da onunla aynı değildir, zaten bir cisim içinde de dışında da aynı renktedir. Hava ve suyun da bir rengi vardır, bu 439-b
nedenle de açık renkli bir pırıltıya sahiptirler. Oysaki hava ve suyun bir sınırı yoktur, bu nedenle uzaktan ya da yakından bakanlara aynı rengi göstermezler, dışarıdaki koşullar değişmesine etki etmezse cisimlerdeki renk görüntüsü aynı kalır. İki durumda da katı cisimlerde ya da hava ve suda rengi alan şeyin aynı olduğu açıkça bellidir. Her cisimde belirli miktarda var olan saydamlık rengi alır ve cismin o renkte görünmesini sağlar. Cisimlerin o renkte görünmelerini sağlayan şey saydamlıktır. Renk bir sınırla-

4 Pythagorasçılar ifadesi Pythagoras'ın ezoterik ve metafizik inançlarını benimseyenler için kullanılmaktadır

ma ile görünür olduğu için saydamlığın sınırında yer alıyor görünmektedir. Özetle renk sınırlı bir cisimde saydamlığın sınırında yer almaktadır. Aslında saydam cisimlerde de, kendi rengi olan cisimlerde de her zaman en dış yüzeyde ortaya çıkar. Havada suyun neden olduğu bir cismin saydamlığında görünebilir de görünmeyebilir de, cisim de bunun eksikliğini gösterir. Aynı şekilde ışık ve karanlığın oluşması gibi cisimlerde de siyah ve beyaz oluşur. Sırada, kaç türde olduklarını araştırarak diğer renkler hakkında konuşmak var. Beyaz ve siyahın parçalarının çok küçük olması nedeniyle büyüklükleri görünmez olsa da karışımlar görünür olacak şekilde yan yana geldikleri zaman ortaya çıkar. Bu karışım artık siyah ya da beyaz olarak ortaya çıkamaz ama bir rengi de olmalıdır. Ancak bu ikisinden biri olamaz. Bu saatten sonra artık zorunlu olarak farklı bir renk olmak zorunda olacaktır. Bu sayede siyah ve beyaz dışında başka çok sayıda rengin oluşumunu anlayabiliriz. Beyaz ve siyah arasındaki oranın üçte iki ya da üç bölü dört olması gibi ilişkiler olabileceği herhangi bir oran olmaksızın azlık ve çokluğun sayılamaz ilişkisi içinde de bulunabilirler. Müzikteki uyumda olduğu gibi
440-a sayısal ilişkilerle kolayca açıklanabilen renkler en güzelleri olarak bilinir. Erguvan kırmızısı ya da koyu kırmızı ve buna benzer başka bazı renkler sayısal ilişkiler içinde tanımlanmazlar. Ya da tüm renkleri kurallara uygun olanlar ve olmayanlar olarak sayısal ilişki içinde tanımlayabiliriz. Kurallara uygun olmayan renkler eğer saf renkler değillerse basit bir sayısal ilişki içinde kolayca gösterilemezler, ara renklerin oluşumun açıklanmasında bir yol şudur: Bir rengin ya da oluşumun diğerlerini arasından parlaması ilkesiyle ortaya çıkarlar, ressamlar da bir nesneyi havada ya da suda göstermek istedikleri zaman farklı şekillerde

renklendirirler ya da bir rengin üzerine bir başka rengi sürerler ya da aslında beyaz olan güneşin içinde sis ve duman içinden kıpkırmızı rengin görülmesi gibi. Bu şekilde olduğunda çok sayıda rengi biraz önce olduğu gibi açıklayabileceğiz. Altta ve üstte yer alan çok sayıda renk için sayısal ilişki var olsa da bazı renkler bu türden bir ilişkiye girmeyeceklerdir. Eski doğa düşünürlerine göre renkler duyu nesnelerinden çıkarlar ve bu nedenle görülebilirler. Ama bu saçma sapan bir düşüncedir. Çünkü algıyı temasla açıklamak gerekir ve algı ilk andan itibaren ortamın nesne tarafından oluşturulan hareketinden, yani temastan oluşur. Bu durumda dışarı çıkan şeylerden olmadığını söylemek daha mantıklıdır. Renk oluşumunu siyah ve beyazın yan yana gelmesiyle açıklarsak bu durumda görünmez bir büyüklük ve algılanamayan bir zaman da vardır. Bu hareketlerin arka arkaya gerçekleşmesini algılamıyoruz ve sanki hepsi bir arada olmuş gibi hissediyoruz. Son açıklamada buna gerek yok, saydam ortamda üstteki rengin hareketi alttaki renk tarafından hareket ettirilip ettirilmediğine bağlıdır. Bu sayede siyah ve beyaz dışındaki renkler ortaya çıkar. Bu açıklamada renklerin karışımı hakkında bir açıklama da vardır, çünkü görünmez büyüklük diye bir şey yoktur sadece ihtiyacımız olan belirli bir
yakınlıktır. İlk açıklamada ise belirli bir mesafede bakıldı- 440-b
ğında sanki tek bir renk varmış gibidir. Görünmez bir büyüklük diye bir şey olmadığını daha sonra açıklayacağız. Bazılarının söyledikleri gibi bir materyal karışımı diye bir şey yoktur, gözle görülemeyecek kadar küçük parçacıkların yan yana gelmeleri tamamıyla karmaşık bir ortamda gerçekleşmektedir. Bu konudan daha önceden bütünü kapsayan karışım hakkında söylediğimiz şeylerde bahsetmiştik. Buna göre karışım, en küçük birimlere ayrılabilen

şeylerde gerçekleşmektedir; örneğin bir grup insan ve at olsun. İnsanların ve atların en küçük birimleri insan ve attır. Bu nedenle bir araya geldikleri zaman iki grubun da unsurlarını içeren bir karışım olmaktadırlar. Bu noktada bir insanla atın bir araya karıştırıldıklarını söylemek doğru olmayacaktır. En küçük parçalarına ayrılamayanlar için hiçbirinde böylesine bir karışım söz konusu değildir. Burada tamamen bir karmaşa vardır ve buna da doğal karmaşa demekteyiz. Bunun nasıl olduğunu daha önceden karmaşa hakkında söylediklerimizle açıklamıştık. Böylesine bir karışımda karışanların renkleri birbirlerine karışmalıdır ve çok sayıda rengin var olma nedeni bu olmalıdır, yani renklerin yan yana ya da üst üste bulunmaları değil. Bizim için karışımdan bir renk ortaya çıkması sadece uzaktan bakıldığında söz konusudur. Yakından değil uzaktan böyledir. Renk çeşitliliği nedeni bu karmaşa içinde elementlerin birbirlerine karıştıkları zaman çok fazla karışım olasılığı olmalıdır. Bazen sayısal oranlara bazen de azlık ya da çokluk ilişkisine göre. Bunların dışında yan yana ve üst üste duran renkler için söylenenler de renklerin karışımı için de geçerlidir. Renk türlerinin tatlar ya da sesler gibi sayısal bakımdan sınırlı mı yoksa sınırsız mı olduklarını daha sonra konuşuruz. Renkler ve renk çeşitliliği hakkında konuştuk, sırada koku ve tat konusu var. Burada da benzeri bir şey söz konusudur ancak farklı ortamlarda ortaya çıkar. Tat alanı koku alanına göre çok daha kolayca ulaşılabilen bir alandır. Bunun nedeni canlılar arasında koku alma bakımından en zayıf canlı olmamız ve duyularımız arasında da koku alma duyusunun en az gelişmiş olanı olmasıdır. İnsanlar canlılar arasında dokunma duyusu bakımından en gelişmiş olanıdır ve tat alma da bir tür dokunma-
441-a dır. Su, doğası gereği tatsızdır. Bu noktada durum ya Em-

pedokles'in açıkladığı gibi niceliklerinin küçük olmasından dolayı küçüklüğünü hissedemememiz ama içinde farklı tat türlerinin bulunmasıdır ya da öyle bir şeydir ki, içinde sanki tüm türlerin bir karışımı vardır. Tatların hepsi de sudan oluşur hem de hiçbiri bir kısmından ya da suyun kendisi gibi tat farklılığına sahip değildir, bu tür şeyler dışsal bir etkiyle ortaya çıkar, örneğin ısı ya da güneş gibi. Biraz incelersek bu görüşlerden Empedokles'inkinin hatalı olduğu hemen görülebilir. Bir meyve toplandığında ya kızartıldığında sıcaklıktan dolayı tadı değişir, bu değişimin nedeni sudan kaynaklanmaz, aksine meyvenin içinde gerçekleşmektedir. Meyveleri bırakırsak ve kurumalarını sağlarsak bu durumda da tatlı meyveler en nihayetinde sert ve acı olurlar ya da başka bir tatlıya da dönüşebilirler. Mayalanırlarsa farklı tatlara dönüşebilirler. Suyun maddesinde tüm tat türlerinin var olması da olanaksızdır. Farklı tat türleri aynı su miktarı içinde besinlerini bulurlar. Bu durumda geriye kalan tek seçenek suyun dışsal bir etkiyle değişime uğramasıdır. Ancak tadın niteliğini belirleyen tek şeyin ısı olmadığı açıkça ortadadır. Çünkü su diğer tüm sıvılar içinde en incesidir, yağdan bile incedir, ancak yağ yapışkan olduğu için daha geniş bir alana yayılır, su ise dağılmaya müsait damlalardan oluşur, bu nedenle de yağı tuttuğumuz gibi suyu tutamayız. Suyun sadece ısının etkisiyle yoğunlaşmadığını bildiğimize göre başka bir neden bulmamız gerekir. Isının sadece ortak bir neden olabileceğini biliyoruz. Tadılan her şey daha büyük bir yoğun- 441-b
luğa sahiptir. Meyvelerdeki tüm tat türleri toprakta da vardır. Bu nedenle eski düşünürler suyun içinden aktığı toprağın tadında olduğunu söylerler. Tuzlu su için bu büyük oranda doğrudur, çünkü tuz bir tür topraktır. Külden süzülen su kül gibi acı bir tat alır, bu nedenle çok sayıda

acı, tatlı, ekşi ya da farklı tatlar ve kaynakları bulunmaktadır. Tat özelliğinin belirgin bir biçimde bitkilerde olması anlaşılır bir şeydir. Diğer şeylerde olduğu gibi nemli madde zıtları tarafından çekilmektedir. Yani kuru kısmından bir nevi ateş tarafından çekilmektedir, çünkü ateşin doğasında kuruluk vardır. Oysaki ateşin doğası sıcak, toprağın kurudur. Bu konudan elementlerden söz ettiğimiz zaman bahsetmiştik. Ateş, toprak ya da diğer elementler söz konusu olduğu zaman bir hareketsizlik söz konusu değildir, sadece her bir elementin içindeki karşıtlıklara bağlı olarak hareketlilik ya da hareketsizlik söz konusu olacaktır. Bir şey yıkandığı zaman suya değen bir nesne suya tat ve rengini bırakır, aynı şekilde doğa da kuru ve topraklı şeyleri sıvı olanda bırakır. Sıvılar bunlardan süzülür ve sıcaklık sayesinde sıvıya bir nitelik kazandırır. Buna tat demekteyiz, kuru tarafından sıvı oluşturulan ve potansiyel tat almayı gerçek tat almaya dönüştüren bir özelliktir. Bu sayede algı oranı potansiyel olarak mevcut olan bir şey gerçek hale getirilir. Algı öğrenme değildir, bilginin uygulanmasıdır. Tat sadece kuru olanların bir özelliği değildir, aksine besinlerin bir özelliğidir. Buradan hareketle kurunun sıvı olmadan sıvının da kuru olmadan bir tadının olmayacağını söyleyebiliriz. Bir şey değil, bir karışım insanların besini olacaktır. İnsanları büyüten ya da küçülten şey besinlerden alınan duyusal olarak dokunulabilir şeylerdir. Besinin soğuk ya da sıcak olması büyüme ya da küçülmeye neden olur. Tat konusuna gelirsek tat canlıları besler, çünkü hepsi
442-a tattan beslenirler, bu saf ya da karışık şekilde olabilir. Canlıların gelişimlerinden söz edeceğimiz kısımda bunu ayrıntılı bir biçimde konuşuruz. Şimdilik ise sadece gerektiği kadarını konuşalım. Sıcaklık büyümeyi sağlar ve besinleri işler, hafif olanları yanına çeker ve tuzlu ve acı olanları ağırlıkları nedeniyle bırakır. Bazı cisimlerde dışarıdan ge-

len sıcaklığın üstlendiği şeyi hayvanlarda ve bitkilerde beden sıcaklığı yapmaktadır. Bu nedenle tatlı olanla beslenirler. Diğer tat türleri yemeklere koyduğumuz ve lezzet katmasını amaçladığımız tuz ya da ekşiye benzer. Bunları tatlı olanın fazla besleyici olmamasına karşın yaparız. Nasıl ki renkler siyah ve beyazın karışmasından meydana geliyorsa aynı şekilde tatlar da tatlı ve acının karışmasından meydana gelirler. Aralarında sayısal bir ilişki olanlar da azlık ya da çokluk ilişkisi olanlar da fark etmeksizin aralarında uygun bir ilişki olsa da olmasa da durum böyledir. Güzel bir duygu uyandıran tüm karışımlar uygun bir ilişki içindedirler. Yağlı tatlının bir çeşididir. Tuzlu ve acı birbirleriyle aynı gibidirler, yakıcı, keskin, sert ve ekşi ise ortadadır. Yani renkler ve tatlar eşit sayıda türe sahiptirler. İkisinde de yedişer tür vardır. Gri siyahın bir türüdür, bunun dışında beyazın bir türü olan sarı yağlının tatlının türü olmasına benzer. Siyahtan sonra gelen renkler arasında koyu kırmızı, yeşil, lacivert gibi renkler bulunmaktadır. Bunlar siyah ve beyazın karışımlarıdır. Siyah saydam bir alanda beyazın eksikliği anlamına geldiği gibi tuzlu ve acı da nemli ve besleyici bir durumda tatlının eksikliği anlamına gelmektedir. Bu nedenle yanmış olanlar acıdır, çünkü içilebilir olanlar onda kurumuştur. Demokritos ve algı konularında konuşmuş olan doğa düşünürlerinin çoğu saçma bir 442-b
düşünce savunurlar. Algının tüm nesnelerini dokunma duyusunun nesneleri haline sokmuşlardır. Söyledikleri şey doğru olsaydı o zaman diğer duyuların hepsi dokunma duyusuna dönüşürlerdi. Bunun saçma bir şey olduğu açıktır. Ayrıca tüm duyuların nesneleri olan nedenleri tek tek duyuların özgün nesneleri olarak yaklaşırlar. Madde olan cisimlerin nitelikleri tamamen algılar ortak olmasa da görme ve dokunma duyusunun ortak özellikleridir. Bu nedenle bu konuyla ilgili olarak hata yapmaktadırlar ancak

görmede renk ya da duymada ses gibi noktalarda, yani özel nedenlerde bir hata yoktur. Fakat Demokritos gibi doğa düşünürleri özel nedenlerin duyuların ortak nedenleri içinde karışmalarını ve kaybolmalarını sağlamaktadırlar. Demokritos siyah ve beyazın kaba ve düz olduklarını söyleyerek tatların da geometrik olduklarını iddia etmektedir. Bunun karşılığı duyulardan biri olacaksa bu durumda genel anlamda en iyi tanıyan olma özelliğine sahip görme duyusu olmalıdır. Eğer tat alma duyusu olsaydı her alandaki en küçük farklılıkları bile tanıyabildiği için tat alma duyusu şekilleri ve diğer ortak gerçekleri ayrı ayrı algılamada en maharetli kısım olacaktı. Yine algılanabilir gerçekler karşıt çiftlere izin verirler, örneğin renklerde siyah ve beyaz ya da tatlarda tatlı ve acı gibi. Şekiller ise karşıt çiftlere izin vermezler, zaten daire hangi çokgenin karşıtı olabilirdi? Ayrıca sonsuz sayıda şekil vardır, bunlara uygun şekilde sonsuz sayıda da tat olmalıydı. Neden bazıları tat hissi uyandırır da diğerleri uyandırmaz? Tat alma nesnesi ve tat alma eylemi hakkında bu kadarı yeterli. Tat konusunda daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler bitkilerin fizyolojinden yeterince bilgi alabilirler. Sırada kokuların oluşumları var, bu konuda da benzeri bir durum söz konusudur. Kurunun sıvı üzerinde oluşturduğu etkiyi tat almış kuru farklı bir ortamda oluşturur. Bu hem havada hem de suda benzeri şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ortak olan şeyi saydam diye tanımlıyoruz, koku almada saydam değil önemli olan kuru maddeyi yıkayabil-
443-a me ve emme yeteneğine sahip olup olmadığına bakarız. Çünkü koku alma sadece havada değil suda da yaşanır. Balıklarda ve kabuklu hayvanlarda bunu görebiliriz. Suda hava yoktur, hava suya girdiğinde üste çıkar, bu durumda balıkların ve kabukluların kokladıklarını görürüz ve bu koku alma nefes almamalarına rağmen gerçekleşmektedir.

Hava ve su ıslaksa kokuda var olan hoşluk kuru bir maddenin ıslak ortamda ortaya çıkmasıdır ve bu koku almanın nesnesi olabilir. Kokusu olanlar ve olmayanlar incelenirse kokusu olanların farkının hoş madde olduğu açıktır. Kuru olanlar kadar ıslak olanlar da tatsız olduklarından daha doğrusu bunlara bir şey katılmadığı zaman böyle olduğundan dolayı elementler kokusuzdurlar. Bu nedenle denizin bir kokusu vardır, çünkü içinde tadı olan bir element, yani tuz vardır. Tuzun natrona kıyasla kokusu fazladır; bunu da sıkıldığı zaman yağa ekler. Öte yandan natron daha topraksı bir yapıdadır. Taşın kokusu yoktur ama ahşabın vardır, çünkü onun bir tadı vardır. Ayrıca nemli odunun kokusu daha azdır. Altının tadı olmadığı için kokusu yoktur ama bronz ve demirin kokusu vardır. Islak madenleri yakarsak ve buharlaşmalarını sağlarsak hepsinin de kokusunun azaldığı görülür. Gümüş ve çinko başka bazı madenlerle karışırsa daha az kokusu olur çünkü içlerinde bir miktar da olsa su vardır. Kimilerine göre dumanlı koku toprak ve havanın karışmasından kaynaklanır. Herakleitos[5] "her şey dumana dönüşseydi insanlar burunlarıyla anlarlardı" sözünü bu nedenle söylemiştir. Doğa düşünürleri koku hakkında bu şekilde düşünürler; kimilerine göre buhar, kimilerine göre koku kimilerine göre ikisi birdendir. Buhar nemdir dumanlı koku ise daha önceden de söylendiği gibi hava ile toprağın karışımıdır. Biri suya dönüşür diğeri toprak olur. Bunlar mantıklı düşünceler değildir. Çünkü buhar tamamen sudan oluşur, dumanlı koku 443-b
ise suda olmaz. Yine daha önceden de söylediğimiz gibi sudaki hayvanlar da kokarlar. Koku ile ilgili bir teori dışarı akışlarla benzeri şekilde açıklanır: Biri doğru değilse diğeri de olmaz. Islak olan şeyler havada ya da suda olmala-

5 İÖ 6.yüzyılda yaşamış Sokrates Öncesi düşünür.

rı fark etmeksizin hoş kokuyu kapsar ve bundan etkilenebilir, çünkü hava doğası gereği ıslaktır. Kuru maddeler etkilerini havada olduğu gibi gösteriyorlarsa bu durumda koku ve tadın benzeri şekilde davrandıkları ortaya çıkar ve bu gerçekten de mantıklı bir açıklamadır. Yakıcı, tatlı, sert, keskin ya da yağlı kokular bulunmaktadır, örneğin acı ve çürük birbiriyle eşleşebilir. Bu nedenle de zor içilir ve çürük olanın da kokusu güzel değildir. Bu nedenle açıkça ortadadır ki sadece suda ortaya çıkan tada hem suda hem de havada ortaya çıkan koku denk gelmektedir. İşte bu nedenle soğuk ve don tatları yok eder ve kokuları da ortadan kaldırır. Çünkü soğuma ve don bunlara neden olan sıcaklığı yok ederler. Koku alma duyusunun iki nesnesi vardır. Kimilerinin iddia ettiği gibi türleri olmadığı doğru değildir. Bilinmesi gereken tek şey türlerin ne oranda var olduklarını ya da olmadıklarıdır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi kokuların bazıları tatlara denk gelmektedir, hoş olan ve olmayan duyumsamalar da denk gelmektedir. Duyumsamalar besinin özelliğine bağlıdır, kokular aç olduğumuzda güzel olmadığımızda kötü gelir. Yine besinin tadını sevmeyenler için de koku kötü gelebilir. Bu nedenle kokuların sonucunda ortaya çıkan hoş ya da hoş olmayan şeyler sadece kokuyla beraber ortaya çıkan duyumsamalardır. Bu da koku duyumsamalarının canlılarda ortak olmasını açıklar. Bazı koku türleri örneğin çiçek kokusu hoştur. Yemek yemeye herhangi bir teşvikleri ya da bir etkileri yoktur. Strattis'in[6] Euripides[7] ile alay ettiği sözleri doğrudur: "Bezelye çorbasının içine baharat ekleme-

6 Yunan eski komedya yazarlarından biri. Oyunlarını İÖ 412-380 yılları arasında sahnelediği tahmin edilmektedir.

7 İÖ 480-406 yılları arasında yaşamış, Alkestis, Helena, Herakles gibi çok sayıda oyunu günümüze ulaşmış Yunan tragedya yazarı.

yin." Bugünlerde çorbaların içine böyle şeyler katılmakta ve bir hoşluk duyumsaması zorla yaratılmaya çalışılmaktadır. Sonuçta iki duyunun izlenimi sanki tek bir duyu 444-a
oluşturacak bir uyarı oluşturur. Bu tür kokuların algısı insanla ilgilidir, tatla ilgili olanlar ise tüm canlılarla ilgilidir. Böylesi kokular ortaya çıkan hoş duygulara bağlı olduğu için tat farklılıklarına göre değerlendirilebilir. İlkinde ise böyle bir değerlendirme olamaz çünkü doğası gereği hoştur ya da değildir. Bu tür kokuların insanlara özgü olmasının nedeni beyinde olup bitenlerdir. Beyin doğası gereği soğuktur, beynin etrafındaki damarlarda kan ince, saf ve kolayca soğutulabilir durumdadır. Bu nedenle de besinin özleri burada soğutulur ve bir dizi oluşturulur. Bu nedenle bu tür kokular insanların sağlıklarının sağlanması anlamına gelir, bu onların tek görevidir, başka bir görevleri yoktur. Bir besin tadı güzelse kuru da ıslak da olsa genelde zararlıdır, fakat güzel kokuların varlığı her insan için genelde yararlı olacaktır. Bu nedenle her canlı solunum yoluyla koklamaz, insanlarda, kanı olan hayvanlarda, yani dört ayaklılarda ya da daha fazla hava içerenlerde durum böyledir. Kokular beyne doğru çıkarken sıcak maddenin hafifliği nedeniyle bu bölgenin komşuları da bu durumdan yararlanır, çünkü kokunun etkisi sıcaklığa dayanmaktadır. Doğada soluk almanın iki amacı bulunmaktadır. Koku almak ve göğüs kafesine hafifletici etkide bulunmak. Çünkü nefes alırken aynı zamanda burun deliklerinden bir hava akımı yaşanır. Bu tür bir koku insana özgüdür, çünkü insan diğer canlılar arasında kendi büyüklüğüne oranla en büyük ve ıslak beyne sahiptir. Bu nedenle diğer canlılar arasında sadece insanlar çiçeklerin, kokulu bitkilerin ya da benzeri şeylerin kokusunu alıp bundan zevk duyabilir. Çünkü sıcaklığın oluşturduğu ve kokuların içinde 444-b

yer aldığı hava akımı beyin bölgesindeki fazla ıslaklık ve soğukluğa denge oluşturur. Akciğeri olan canlılara doğa soluk alma sayesinde koku alma becerisini vermiştir, böylece ayrı bir duyu organına ihtiyaç duymazlar. İnsanlar için iki tür koku almayı hissetmek yeterliyse soluk alanlar için de kokuların sadece birini hissetmek yeterlidir. Soluk almayan canlılar da koku hissine sahiptirler. Balıklar, böceklerin tamamı besin maddelerinden çok uzak olsalar bile kokuları açık bir şekilde alırlar. Arılar, küçük karıncalar, deniz hayvanlarından deniz salyangozları ya da başka çok sayıda hayvan kokuları sayesinde besinleri algılarlar. Bunu hangi organla gerçekleştirdikleri açık değildir. Bu nedenle de sadece soluk alan canlılar koku alabiliyorlarsa diğerlerinin nasıl koku aldıklarına da bakmak gerekir. Hepsinin bunu yaptığını biliyoruz, ancak soluk almadıkları halde yine de bunu yapabiliyorlarsa başka bir duyu organına sahip olmaları gerekir, bu da olanaksızdır. Çünkü kokuyu hisseden koku alma duyusudur ve hayvanlar da bunu duyumsarlar ancak belki de aynı şekilde duyumsamazlar. Soluk alan canlılarda nefes dediğimiz şey sanki bir göz kapağını açar gibidir, bu nedenle soluk almayanlar koklayamazlar ve soluk almayanlarda bu yoktur. Gözlerde de benzeri bir şey vardır, bazı canlıların göz kapakları vardır ve göz kapaklarını açmadıkları zaman göremezler. Sert gözleri olan hayvanların göz kapakları yoktur ve bu nedenle de gözlerini açmak için bir etkiye ihtiyaç duymazlar, bir nesne görüş mesafelerine girdiğinde onu görürler. Diğer canlılar ise kendi hayatlarını tehdit eden bir koku yoksa diğer kokulardan iğrenmezler. Böylesine bir kokudan insanların kömür dumanından etkilenmeleri ve başlarının ağrıması sonucunda ölmeleri gibi etkilenirler. Bu nedenle diğer canlılar kükürtlü buhar, katranlı maddeler gibi

şeylerden zarar gördükleri için onlardan uzak dururlar. 445-a
Kötü kokunun kendisinden etkilenmezler, önemli olan bu kokunun tadı etkilememesi ve besini zehirlememesidir. Koku hissi duyular tek olduğu için ve tek sayıların da bir ortası olduğundan, duyular olan dokunma ve tat duyusu, ortama ihtiyaç duyan görme ve işitme duyuları arasında bulunur. Bu nedenle koklanabilen bir şey besinin özelliğidir ve bu da kendiliğinden sınıfına dahildir, bu da aynı zamanda işitilebilen ve görülebilenin özelliklerindendir. Bu nedenle canlılar havada ve suda koku alabiliyorlar. Bu sayede koklanabilenler iki bölgeye de yerleşmişlerdir, dokunulabilen ve işitilebilende ya da saydam olanda ortaya çıkarlar. Kokunun ıslak ve sıvı olan ortama daldırılması ve yıkanması olarak tanımlanmasının nedeni budur. Şimdi koklanabilenlerin türleri hakkında konuşmayı tamamladık, bunun ne ölçüde konuşulması gerektiğini ve onun hakkında söylenenlerin doğru olup olmadığını konuşmuş olduk. Kimi Pisagorcular bazı canlıların kokularla beslendiklerini iddia ederler, bu yanlış. Besinin birleşik olması gerekir. Çünkü beslenen canlılar basit canlılar değillerdir, besin artıkları vardır ve bunlar sadece bedenin değil bitkilerin de olduğu gibi dışında da yer almaktadır. Bu nedenle su bile başka bir şeyle beraber olmaksızın tek başına bir besin değeri oluşturamaz. Bu büyümeyi sağlayan bir katı madde olmalıdır. Havanın katı maddeye dönüşmesi çok daha düşük ihtimaldir. Yine tüm canlılarda besini alan bir bölüm vardır, canlılar besinlerini buradan alırlar ve buradan yararlanırlar. Koku alma organı baştadır ve koku oldukça ince bir buhar ile birleşerek nefes alınan organa ulaşır. Buradan hareketle koklanabilenin koklanabildiği ölçüde beslenmeye katkısı olmadığı açıktır. Sağlığa bir katkısının olduğunu ise koku hissinin kendisi gösterir ve onun

açıklamalarından bunu anlamaktayız: Beslenen birisi için besin tadının önemi neyse kokunun da sağlık için anlamı
445-b aynıdır. Böylece duyu organları için kuralları belirlemiş olduk. Her cisim sonsuza bölünebiliyorsa bu durumun algılanabilir özellikler için de, yani renk, tat, koku, ağırlık, hafiflik, ses, sıcaklık, soğukluk, yumuşaklık, sertlik için de geçerli olup olmadığına ya da bunun olanaklı olup olmadığına bakmamız gerekir. Bunların her biri algıya neden olur, zaten özelliklerinden dolayı algılanabilir olarak tanımlanmışlardır, eğer böyle bir tanımlama doğruysa zaten algının da sonsuza bölünebilmesi gerekir. Her büyüklük algılanabilir, çünkü başka bir renk görmeksizin sadece beyaz görmek olası değildir. Diğer türlü bir cismin renk, ağırlık ya da başka bir özelliği olmadan var olması ya da algılanmaması gerekirdi. Çünkü bunlar algılanabilir özelliklerdir. Algılanabilir nesnelerin birleşik olmaları gerekirdi, ancak algılanabilir elementlerden birleşik olması zorunlu değildir. Tabii ki bir taraftan da algılanabilir olmaları gerekir çünkü nesneler matematiksel simgeler gibi soyut şeylerden oluşmazlar. Bunları hangi organlarımızla algılayıp ayırt edecektik? Ruh olabilir mi? Bunlar düşünmenin nesneleri değildir ve ruh da dışsal nesneleri sadece algı aracılığıyla kavrayabilir. Bu doğru olsaydı atom için de bir açıklama yapılmış olabilirdi. Çünkü bu şekilde tüm sorunlar çözülürdü. Ancak bunun hatalı olduğunu hareketle ilgili açıklamamızda belirtmiştik. Atom teorisindeki açıklamayla beraber renk, tat, ses ve diğer algı nesnelerinin sayılarının sınırlı olduğunu da söylemiş oluruz. Her iki tarafa da doğru sınırlar varsa ara parçaların sayısı sınırlı olmalıdır. Burada da karşıtlar en son sınırlardır ve her algı nesnesinin karşıtı vardır, örneğin siyah ve beyaz, tatlı ve acı gibi şeyler tüm nesneler arasında son sınırları oluşturmakta-

dırlar. Bu süreklilik sonsuz sayıda eşit olmayan parça ve sınırlı sayıda eşit parçalara bölünebilir. Kendiliğinde sürekli olarak kabul edilebilecek bir şey sınırlı sayıda türlere ayrılır. Algılanabilir özelliklerden tür olarak bahsetmek mümkündür ve bunlar da her zaman süreklilik oluştururlar, bu nedenle de potansiyel ve gerçek ayrımına dikkatle bakmakta büyük yarar vardır. Örneğin darı tohumunu görebiliriz, ancak bunun on binde birlik parçalarını görme şansımız yoktur ya da melodinin tamamını duysak da çeyrek tonun aralığını duyamayız. Çok az aralığı olan iki ton 446-a
arasındaki aralığı duyamayız. Diğer çok küçük algılanabilir nesnelerde de benzeri bir durum vardır. Potansiyel olarak her zaman görülebilirler ama gerçek olarak da ortaya çıkmalıdırlar. Yani iki ayak uzunluğu potansiyel olarak bir mesafede olsa da gerçek için öncelikle ayrılarak incelenmelidir. Tabii ki bu kadar küçük büyüklükler ayrıldıkları zaman sanki denize düşmüş bir damlacık gibi dağılırlar. Algının küçük bir nesnesi algılanabilir olamaz çünkü sadece bütün olarak algılanabilen bir şeyin içinde küçük bir şekilde vardır ve algı için son derece küçük bir nesne ayrıldığında gerçekten algılanabilir olamaz yine de algılanabilir. Çünkü potansiyel olarak algılanabilir olduğu için bütünün bağlantısı içinde de algılanabilir olacaktır. Bu sayede belirli büyüklükleri neden algılayamadığımızı açıklamış olduk, ayrıca nedenlerini, hangi anlamda algılanabilir olduklarını hangi anlamda algılanamaz olduklarını da ifade etmiş olduk. Algılanabilir cisimlerin içlerinde bulunan özellikler gerçekten algılanabilir büyüklükleri olduğu zaman ve sadece bütünün içinde değil ayrıştırıldıkları zaman sayısal bakımdan sınırlıdırlar, renkler, tatlar ve sesler bu şekildedir. Algı nesnesi ya da bunlardan doğan hareketlerin etkili olmaları halinde öncelikle nesne ve bizim

aramızdaki mesafenin ortasına ulaşıp ulaşmadıkları sorusu incelenebilir, koku ve seste de böyle yapılır. Nesneye yaklaşıldığı zaman daha iyi koku alınır ve sesi de etki gerçekleştikten sonra bize gelir. Görülebilen nesneler ile ışıkta da benzeri bir şey olup olmadığını inceleyelim. Empedokles'in iddiasına göre güneş ışınları gözümüze ya da toprağa ulaşmadan önce bir boşluğa gelir. Bu doğal olarak böyle gerçekleşiyor gibi görünmektedir. Çünkü hareket eden bir
446-b şey bir yerden başka bir yere gider, bir yerden diğer yere gidiş sırasında zaman aralığı da söz konusu olmalıdır. Tüm zamanlar bölünebilirdir, ışık demetlerinin henüz görülmediği ama arada kalan boşlukta yol aldığı bir zaman da vardı. Aynı zamanda hem duyalım hem de duymuş olalım ya da aynı anda hem algılayalım hem de algılamış olalım, bu gibi birbiri ardına gelen olaylar olmasa da yine de etkinin oluştuğu fakat sesin henüz kulağımıza gelmediği bir an bulunmaktadır. Bu durum konuşma seslerinin aradaki boşlukta dolaştığı zaman değişmesinde kendisini gösterir. Havanın aradaki boşluğu giderken bir şekil değiştirmesi ile söylenenin doğru duyulmadığı açıktır. Bu renk ve ışık için de doğru mudur? Görece bir oluşumdan bahsetmiyoruz, bu nedenle de gören ve görülen arasında bir ilişki kurulmaz. Eğer böyle olsaydı ikisi de belirli bir mekânda olmak zorunda kalmazdı, çünkü eşit şeyler için birbirlerine yakınlık ya da uzaklıkların bir anlamı yoktur. Ses ve kokuda benzeri şeylerin gerçekleşmesi gerekir. Hava ve su süreklilik oluştururlar, ancak hareket süreci ikisinde de bölünmektedir. Yani bir yandan çok yakında ve uzakta olan şeyleri koklar ve duyar, bir yandan da bunları yapamaz. Kimilerine göre bu durumda bir zorluk vardır, çünkü onlara göre insanların başka bir insanla aynı şeyi görmesi, duyması ya da koklaması olanaksızdır, bir-

birlerinden farklı insanlar bunu yapamazlar, yapabilselerdi nesne kendisinden de farklı olurdu. Algıya neden olanı herkes aynı şey ve sayısal olarak bir şey olarak algılar. Ancak algı uyarısı aynı olsa da sayısal bakımdan farklıdır. Bu nedenle çoğu aynı zamanda görür, koklar ve duyar. Ses ve koku birer cisim değildir, bunlar özellik ve birer tür harekettirler. Zaten böyle olmasaydı ortaya çıkamazdı, ancak tabii ki bir de cisme ihtiyaçları vardır. Işık için durum farklıdır. Işık bir şeyin içinde bir şeyi varsaysa da hareket değildir. Nitelik ve mekân değişikliğinde bir fark vardır. Mekân değişiklikleri söz konusu olduğu zaman doğal olarak önceden seçilmiş olan boşluğun ortasına düşerler, ses de mekân değiştiren bir şeyin hareketidir, bunu biliyoruz, 447-a
ancak nitelik değişiminde durum farklıdır. Bir şey bütün olarak değişebilir, önce bir yarısı sonra diğer yarısı değişmez. Bir su kitlesi aynı anda donar. Isınan veya donan kısım büyük bir parçaysa etrafındakileri etkileyebilir, ilk kısmı değişmenin kaynağıyla değişir, fakat bütün aynı anda değişmek zorunda değildir. Eğer suda yaşayan canlılar olsaydık ve bir şeylerin tadını ona ulaşmadan duyabilseydik o zaman tat ve kokunun aynı yerde olduklarını söyleyebilirdik. Algı nesnesi ve duyu organları arasında bir ortam varsa bu durumda parçalar aynı anda etkilenmez ama ışık bunun dışındadır. Işık görmeye yol açtığına göre görmede de benzeri bir durum vardır. Algılar konusunda bir problem daha: Bir anda iki şeyi birden algılamak mümkün müdür? Eğer her zaman güçlü olan diğerini hareket ettirebiliyorsa (bu nedenle bir şeye dalmışken ya da bir şeyden korkarken ya da bir şeyi duyarken önümüzdeki şeyi algılamayız) bu durumda basit olan ve karmaşık olan bir başka şeyle karışmışsa ve bu basit şey daha kolayca algılanabiliyorsa, yani saf bal, şarap, saf renk, en yüksek tiz oktav-

la beraber verildiği zaman daha kolayca duyulabiliyor ise algılar birbirlerini götürüyor demektir. Tek bir şeyin oluştuğu olaylarda durum böyledir. Yani daha güçlü olan hareket diğerlerini ittiriyorsa birbirleriyle çatıştıkları zaman güçlü olan tek başına ortaya çıkandan daha az algılanacaktır. Çünkü onunla birlikte ortaya çıkan küçük etki diğerinden bir şeyler alacaktır, bunun doğru olması için basit olanın daha kolay algılanması gerekir. İki eşit olay olursa ikisi birden algılanamaz. Biri diğerini yok ederse ikisi de algılanamamış olur, bu nedenle herhangi bir algı yoktur ve her ikisinin karışımından doğan yeni bir algı vardır. Karışık olan şeylerde durum bu şekildeymiş gibi görünmektedir. Oysaki bir karışım bazen oluşur bazen oluşmaz, farklı duyularla ilgili durumlarda oluşmaz, çünkü karışımın olması
447-b için aşırı uçlar arasında bir karşıtlık olması gerekir. Örneğin tiz ve bastan oluşan tek düze bir ses gibi değildir, bu nedenle burada aynı anda bir algı bulunmamaktadır. Hareketler aynı ise tek bir hareket olarak bir araya gelemediklerinden birbirlerini yok ederler. Eşit değillerse sadece güçlü olan bir algı doğurur. Ruhun iki şeyi algılaması için bir duyunun tek duyu nesnelerine yönlenmesi gerekir. Örneğin tizin basın üzerine gelmesi gibi. Çünkü bir duyunun hareketi kendisi ve iki duyunun hareketine göre daha da eş zamanlıdır, örneğin görme ve işitme gibi. İki nesne karışmışsa bir duyu tarafından algılanırlar, çünkü karışım tek bir şey olmaya çalışır, bu anda ortaya çıkan algı da bir şeye dayanmaktadır. Bu nedenle karışmış nesnelerin algısı gerekmektedir. Çünkü bunları sadece tek bir algı eylemi ile algılarız. Sayısal olarak bir nesne vardır gerçekte de bir algı. Bir duyunun teorik olarak aynı şeye yönlenmesi doğaldır. Bu nedenle gerçek bir algıdan bahsediyorsak bir nesne vardır demeliyiz. Karışmış olmaları durumunda ise

iki nesne vardır demek zorunda olacağız. Oysaki bir olasılık ve tek bir an üzerinden düşünürsek sadece bir şeyin gerçekleşme olanağı bulunmaktadır. Çünkü bir şeyin gerçekleşmesi ve anlık başlangıcı da sadece bir şeydir. İşte bu nedenle bir duyu ile aynı anda iki nesne algılayamayız. Aynı duyuya denk gelen iki nesne aynı anda algılanamıyorsa iki duyuya denk gelen şeylerin de aynı anda algılanamaması gerekir. Örneğin beyaz ve tatlı gibi. Nesnelerdeki sayısal birlik sadece aynı anda ortaya çıkma durumu yaratır, ama nesnelerin özelliği bunu engeller. Çünkü algı fark eder ve kendine has yanıt verir. Yani beyaz ve siyah türleri olsa da bunları birbirlerinden ayırt eden duyu aynıdır, aynı şekilde tatlı ve acıyı birbirinden ayırt eden duyu da siyah ve beyazı ayırt edenden farklıdır. Aynı yerdeki karşıtlıklar farklı, şekildeki farklı yerden gelen aynılıklar farklı şekilde ayırt edilir. Tatmak tatlıya, görmek beyaza 448-a
uygundur, tersi de doğrudur. Yine karşıtlıklarla başlatılan algı hareketleri kendileri de karşıtlarsa ve karşıtlıklar aynı ve bölünemez nesnede ortaya çıkamayacağına ve bir duyu tatlı ve acı gibi zıtlıkları algılayabileceğine göre karşıtlıkların aynı anda algılanma ihtimali yoktur. Karşıt olmayan nesnelerde de benzeri bir durum geçerlidir. Örneğin bazı renkler beyaz bazı renkler siyah kabul edilir, diğerleri de benzeri şekildedir. Kimi tatlar tatlı kimileri acı kabul edilir. Yine algının karışık nesneleri de aynı anda algılanmaz. Çünkü bu noktada karşıtlıklar arasındaki durum incelenmektedir. Örneğin oktav ve beş sesli gibi. Eğer algı için birlik oluşturmadılarsa bu durumda karışımın karşıtlıklarının uçlarında tek bir ilişki olabilir. Diğer durumlar yani çok ya da az, tek ya da çift gibi şeyler teklik çokluk ilişkilerinin varlığına göre var olabilmektedirler. Birbirlerine uygun olan ancak farklı ortamlarda ortaya çıkan şeyler bir-

birlerinden çok uzaktaysalar ve birbirlerinden aynı cinste yer alan niteliklerinden ciddi farklar taşımaktaysalar onları farklı cinslere ait olarak değerlendirmeliyiz. Yani beyaz ve tatlı uygun ama farklı cinslerdedir. Farklı ortamların niteliklerini aynı anda algılamak aynı cinse dahil olanları algılamaktan daha az olasıdır. Birinde daha fazla olamayan diğerinde de olamaz. Müzikle ilgili açıklamalar yapanların bazılarının söylediklerine göre sesler kulağımıza aynı anda gelmez, biz aradaki küçük farkları fark edemeyiz ve kulağımıza aynı anda gelmiş gibi hissederiz. Yine görmek ve duymak arasında da bu zaman aralığını fark etmeme durumu söz konusu olabilir diye düşünülebilirdi. Ancak bu doğru değildir, fark edilemeyecek bir zaman yoktur ve her anı algılarız. Zaman aktığı sürece kendimizi ya da başka bir şeyi algılamaksızın algılamak olanaksızdır, ayrıca bu zaman diliminden algılanamayacak kadar kü-
448-b çük bir parça varsa bu anda var olup olmadığımızı ya da algılayıp algılayamadığımızı anlayamayız. Yine zaman ya da nesnenin küçüklüğünden dolayı algılanamayacak bir büyüklükteyseler zamanın bir kısmında ya da nesnenin bir kısmını gördüğümüz anlamın dışında içinde algılayamadığımız bir zaman ya da kendisini algılayamadığımız bir nesne olamaz. Nesneyi bir bütün içinde görüyor ve eşit geçen bir zaman dilimi içinde algılıyorsak zamanın sadece bir kısmında bu nesneyi algılıyoruz demektir. Dışarıda kalan ve algılanamayan zamana GB adını verelim. Bizler her zaman olan bitenleri AB içinde görür ve algılarız. Bu durum dünyanın bir kısmını gören insana her yeri gördü dememiz ya da yılın bir kısmında gezen bir insana bütün yıl gezdi dememiz gibidir. GB'de bir şey göremeyiz, yani AB'nin içinde bir şeyleri algıladığımız zaman AB içinde algılıyoruz demektir, AG için de benzeri bir şey söyleyebiliriz. Her zaman için zamanın bir kısmı içinde ve nesnenin

bir kısmını algılarız, bütünü algılayamayız. Buradan hareketle her şeyin algılanabileceğini ancak büyüklüklerinin bilinemeyeceğini söyleyebiliriz. Uzaktan baktığımız zaman güneşi dört kol uzunluğunda bir nesne gibi görsek de ne kadar büyük olduğunu aslında bilemeyiz. Bazen gördüğümüz bir şeyi bölünebilir olmasına rağmen bölünemez diye algılarız. Bu konunun gerekçesinden daha önceki kısımlarda söz etmiştik. Buradan hareketle algılanamayan bir zaman olmadığını söyleyebiliriz. Eski sorumuza geri dönelim. Birden fazla şey aynı anda algılanabilir mi? Aynı anda derken birbirleriyle ilişkili ve tek ve belirli bir zamanda algılamaktan bahsediyorum. Öncelikle aynı anda ama farklı ruh organlarıyla ve bütün içinde süreklilik oluşturduğu için belirli bir zamanda algılamak mümkün müdür? Ya da ruh tek duyuyla, örneğin görme duyusuyla farklı renkleri farklı ruh organlarıyla algılıyorsa algı nesneleri de aynı türden olduğu için tür olarak ortak çok kısımları mı olmalıdır? İki gözümüz olduğu gibi ruh içinde de benzeri bir ilişki olabileceği için gözlerin bir birlik oluşturdukları ve etkilerinin de tek olduğu, ruhun da iki parçadan bir birlik oluşturarak, etkilerinin algılayan organ olduğu ifade edilirse yanıtımız iki organın birbiriyle benzer olmadıkları bu nedenle de karşılaştırma yapmanın olanaksız olduğu olacaktır. Eğer bu doğru olsaydı tek duyu çok sayıda etki yaratabilirdi, yani aynı ama farklı bilim dallarından bahsetmek gibi bir şey. Çünkü buna uygun
potansiyel olmadan gerçeklik de algı da var olamaz. Fark- 449-a
lı duyuların nesnelerini tek ve belirli bir anda algılayabiliyorsak bunu aynı duyunun nesnelerinde de aynı anda yapmalıydık. Bu durumda birden çok nesnenin aynı anda algılanması farklı nesnelerin durumundan daha olasıdır. Oysaki ruh tatlı ve beyazı farklı kısımlarla algılıyorsa bu durumda tek bir algı vardır ya da yoktur ama tek olması

gerekir. Çünkü algı yeteneği olan kısım tektir. Peki nasıl bir şeyi algılamaktadır? Çünkü farklı türden nesneler gerçek bir birlik oluşturamazlar. Bu durumda daha önceden belirttiğimiz gibi ruhun tek bir yeteneği olması gerekir, bu durum farklı türden nesneler farklı organlar tarafından algılansa bile geçerlidir. Çünkü tek bir ruhun her şeyi algılayabildiği alenidir. Tek ve aynı ruh kısmı algı yeteneğine sahiptir, bu nitelikler tek ve aynı nesnede ortaya çıktığı zaman tatlı ve beyazı algılar, ayrı ayrı ortaya çıktıkları zaman farklı kısımlar algılar demek yanlıştır. Belki de ruhta da nesnelerde olduğu gibi oluyordur. Bir tek ve aynı şey beyazdır, tatlıdır ve başka özellikleri vardır. Özelliklerin birbirlerinden bağımsız olarak var olmaları söz konusu olmasa da nitelikleri farklıdır. Ruh içinde benzeri bir şey söz konusudur. Nesnelerin algılama yeteneği olan kısmı tek ve aynıdır, bunun kısımlarının özü arasında cins ve tür bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle özellikler hem tek ve aynı olan hem de öz bakımından farklılıklar gösteren ruh tarafından algılanmaktadırlar. Algılanan her şey belli bir büyüklüğe sahiptir, ayrıca bölünemez bir algı nesnesi yoktur. Örneğin bir şeyin görülemeyeceği mesafe sonsuzken görülebileceği mesafe sonludur. Koklama, duyma ve doğrudan ilişki kurarak algılanmayan diğer şeyler için de benzeri bir durum geçerlidir. Bir nesnenin görülemeyeceği en düşük ve görülebileceği en yüksek mesafeler vardır. Bunlar bölünemezdir. Nesne dışta kalırsa algılanamaz, içerideyse algılanabilir. Eğer bölünemez bir nesne
448-b varsa ve bu sınırda bir yerdeyse aynı anda hem görünebilir hem de görünemez olmalıdır, bu da olanaksızdır. Algı organları, algının nesneleri, bunların duyuyla ilgili yanları açıklandı. Diğer konuları hafıza ve hatırlamadan başlayarak inceleyelim.

HAFIZA VE HATIRLAMA ÜZERİNE

Sırada hafıza ve hafızaya sahip olmak, neden bunun olduğu, ruhun hangi kısmında ortaya çıktığı, hatırlamanın ne olduğu gibi konular var. Hafızası iyi olan insanların her zaman hatırlama yetenekleri iyidir diye bir kural yoktur. Ağırkanlı denilen insanların genel anlamda hafızaları daha iyidir. Hareketli ve kurnaz insanların ise hatırlama yetenekleri daha iyidir. İnsanların sıklıkla hata yaptıkları hafıza nesneleri konusuyla incelememize başlayalım. Şimdiki zamanda ya da gelecekte olacak olanlar hafızayla alakalı değildir. Gelecekte yaşanacaklar beklenti ve tahminle alakalıdır, bunlar bilimle alakalı olabilirler, zaten bazıları da mantığı bu şekilde tanımlamaktadır. Bunların algıyla alakası bulunmamaktadır. Gelecekte ya da geçmişte olanların da algıyla alakası yoktur, algı sadece şimdiki zamanla ilgili durumlarda ortaya çıkar. Hafıza sadece geçmişle ilgili konularla alakalıdır ama şimdiki zamanla ilgili bir şeyden bahsettiğimiz zaman örneğin beyaz bir şey gördüğümüz zaman algılanan nesnenin hafızamızda olması söz konusudur. Oysa herhangi bir şeyi inceler ve düşünürken inceleme ve düşünme nesnesinden bahsetmeyiz. Şimdiki zamanda sadece algı ve bilmek vardır. Somut nesneler olmaksızın algı ve bilgi varsa o zaman hafıza vardır. Şimdiki zamanda öğrenilen ya da incelenen şey hakkında konuşu-

lur, diğerinde ise daha önceden öğrenilmiş ya da incelenmiş şeylerden. Hafıza ne zaman harekete geçse insan bu şeyi daha önceden gördüğünü söyler ya da duyduğunu hatırlar. Yani hafıza algı ya da varsayım değildir, zamanla ortaya çıkan farklı bir güncellemedir. Şu anla ilgili olarak hafızadan söz edemeyiz, çünkü şu anla ilgili algıyı gelecekle ilgili beklentiler ya da geçmişte olanlarla ilgili olarak
450-a düşünürüz. Bu nedenle hafıza sadece zaman ile ilgilidir ve zaman kavramını bilen canlılar için geçerlidir. Ruh ile ilgili kısımda bir tasvirin oluşumdan bahsetmiştik. Resim olmadan tasvirde bulunmak olanaksızdır. Çünkü düşünürken de geometrideki kanıtlamaya benzer bir durum ortaya çıkar. Bu noktada üçgenin büyüklüğü ile ilgilenmesek de belirli büyüklükte bir üçgen çizeriz. Düşünürken de aynı şeyi yaparız, belirli bir büyüklüğü getiririz ama büyüklük hakkında düşünmeden bunu yaparız. Sadece belirsiz olan düşünme nesnesinde bir etkisi varsa bu durumda da gözümüze belirli bir büyüklük getiririz ve sadece büyüklük düşünmede rol oynar. Öte yandan bir başka sorun da bir şeyi süreklilik ve zaman kavramları dışında düşünmek olası olmamasıdır. Büyüklük, hareket, zaman aynı yetenek tarafından kavranacaktır ve bir tasvir resmi algı organında ortaya çıkar, bunların hepsinin aynı merkezi algı gücünde kavranacağı açıktır. Hafıza soyut nesnelerle ilgisi olan ve sadece bir tasvir resmi ile mümkün olabilen bir şeydir. Buradan hareketle diyebiliriz ki hafıza dolaylı bir düşünme yeteneğidir ve aslında merkezi algı gücünün bir yeteneğidir. Bu nedenle sadece insanlar gibi düşünen ve tahminde bulunabilen canlıların değil diğer canlıların da hafızaları bulunmaktadır. Sadece ruhsal yeteneklerle alakası olsaydı çoğu canlıda hafıza olmazdı, düşünme yeteneği olmayanlarda hiç olmazdı. Zaman kavramına sahip olmadıkları

için şimdi kavramına sahip olmamaları da buna benzer. Daha önceden de belirttiğimiz şekilde gördüğümüz, duyduğumuz ya da öğrendiğimiz şeyler hafızamızda ortaya çıktığında aslında önce bunu hatırlarız, daha sonrasında da zaman kavramı ortaya çıkar. Bu sayede hafızanın ruhun hangi gücüyle alakalı olduğu açıklanmış olur, ruhun tasvir yapan kısmı hafıza konusundan da sorumludur. Hafıza nesneleri dolaylı olarak aynı zamanda tasvir nesneleridir de, yani hafıza için gerekli olan nesneler aynı zamanda tasvir için gerekli olanlardır. Sırada şimdiki zamanla ilgili olmayan şeyleri hafızanın nasıl hatırladığı sorusuna yanıt vermek var. İzlenim vardır ama nesne yoktur. Ruhta algı aracılığıyla ortaya çıkan şeyleri ruhu içinde taşıyan beden içinde ortaya çıkan olguyu bir tür resim olarak kabul etmeliyiz. Hafıza denildiği zaman bu resme sahip olunduğunu anlamaktayız. Algıyla beraber ortaya çıkan hareket sanki geride bir algı resmi bırakır ve durum 450-b
sanki bir mühür vurması gibidir. Bu nedenle coşkuları nedeniyle çok heyecanlı olanlarda ya da çocuklarda ve yaşlılarda hafıza yoktur, bu insanlardaki algı izleniminde ve mühür sanki akıştaki suya batırılmış gibidir. Yaşlılar ise bir izlenimi kavramak isteyen çürük eski yapılara benzerler. Bu nedenle burada bir iz olmaz. İşte bu nedenle çok küçüklerin ve çok yaşlıların hafızaları kötüdür. Çocuklar henüz büyüdükleri, yaşlılar ise yaşlandıkları için hafızaları akıcıdır. Çok canlı ve tembel insanlarda da benzeri bir durum vardır, bunların da hafızaları kötüdür. Çünkü çok canlı olanlar diğerlerine göre daha sıvı, çok tembel olanlar da kurudurlar. Canlı olanlarda tasvirin gerektirdiği resim sıvı nedeniyle akar, tembel olanlarda ise kuruluklarından dolayı akmaz. Hafızada bir izlenim ortaya çıktığında hatırlama bu izlenimle mi yoksa onu ortaya çıkaran şeyle mi

gerçekleşir? Eğer ilk öneri doğruysa hafızamızda sadece şimdiki zamana ait şeyler olurdu. İkinci öneri doğruysa hafızamızın izlenim algısına rağmen nasıl algılayamadığımız bir şeye, yani şimdiki zamanda olmayan bir şeye dayandığını sorgulamak gerekir. Eğer içimizdeki bir iz ya da işareti algılıyorsak neden bu algılama sırasında bir başka nesnenin hafızasını hatırlamaktayız? Hatırlamada hafıza etkiliyse bu durumda etkili olan da bu iz olacaktır. Hafıza şimdiki zamana ait olmayan bir şeyi nasıl algılayabilir? Bu durumda şimdiki zamanda olmayan bir şeyi görmek ya da duymak da mümkündür. Örneğin bir tabloda gördüğümüz bir nesne hem canlıdır hem de resimdir. Ancak bunların ikisi de aynı nesnedir. Elbette ki özlerinde birbirlerinden farklıdırlar ancak hem canlı hem de resim aynı şey olarak değerlendirebilir. Yine içimizdeki tasvir resminin de hem bağımsız hem de bağımlı olduğunu söylememiz gerekir. Bağımsız olarak incelemenin bir nesnesidir, bağımlı olarak ise bir resim ya da hafızanın nesnesidir. Tasvir nesnesinin etkisi halen canlıysa ruh birinde bunun bağımsız bir şey olduğunu düşünür, diğerinde bağımlı olduğunu kabul eder. Durum resim olarak bir başka şeyin resmi olarak bakmamıza benzer. Örneğin Koriskos'un[1] tasvir resmi sanki Koriskos'un gerçekte görünmeyen kendisinin algılanması gibidir. Bu durumda izleyişin deneyimi tasvir resmine bağımsız olarak bakmamızdan farklıdır; birinde ruhta düşünmenin nesnesi diğerinde resim olarak baktığımız için hafızanın nesnesi yer almaktadır. Bu yüz-
451-a den bazen önceki algılardan hareketle ruhumuzda hareketler oluşur, bunun algı izleniminden ya da hafızadan kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilmeyiz. Fakat bazen

1 Platon'un öğrencisi ve Aristoteles'in arkadaşı olan Koriskos ve oğlu Neleus'un isimlerine Aristoteles'in bazı eserlerinde rastlanmaktadır.

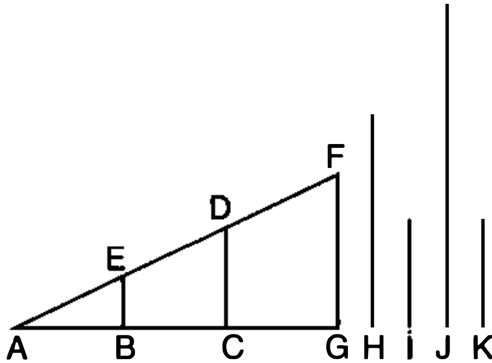
daha önceden duyduğumuzu ya da gördüğümüzü sandığımız bir şeyler olabilir. Bu durumun nedeni nesnenin bağımsız seyrinden bağımlı seyrine geçiş aşamasının kendisidir. Bunun tersi de yaşanabilir. Örneğin Oreuslu Antipheron ve benzeri durumdaki kişiler. Bu insanlar tasvir resimleri hakkında gerçekten olanları hatırladıklarını iddia etmektedirler. Aslında resim olmayan bir şeye resim olarak bakmakla alakalı bir durumdur bu. Bir insan bir şeyle sürekli olarak ilgilendiği zaman beynini farklı şekilde çalıştırabilir ve bu sayede hatırlayabilir. Burada önemli olan bir tasvir resmine kendisi olarak değil resim olarak bakılmasından kaynaklanmaktadır. Böylece hafıza ve hafızaya sahip olmak hakkında söylenmesi gerekenler söylendi. Bir tasvir resmi vardır ve tasvir resmine ortaya çıktığı şeyin resmi olarak bakılır. Hafızanın ortaya çıktığı yer zaman kavramından da sorumlu olan merkezi algı organıdır. Sırada geçmişte olanları hatırlama konusu var. Öncelikle böylesine tartışmalarda doğru kabul edilen bir bilgiyi bu kez doğru kabul etmeyelim. Hatırlama hafızanın yeniden elde edilmesi ya da geri kazanılmasıdır. Bir şey öğrendiğimizde ya da hissettiğimizde bir hafızanın yeniden elde edilmesinden söz etmiyoruzdur. Daha önceden olmadığı gibi aynı zamanda her seferinde hafıza kazanımı da olmaz. Bir durum ya da tecrübe olduğu zaman hafıza söz konusu olabilir. Hafıza deneyimi olması ile aynı anda ortaya çıkmaz. Öte yandan bu tecrübe duyu organına bir kere ulaştıktan sonra insanın içine iyice yerleşir, bu konuyla ilgili olup bitenlere eğer bilgi diyorsak hiçbir şey hafızanın dolaylı olarak bildiği şeylere bağlı olmasını engelleyemez. Bir süre geçmeden de hafıza söz konusu olamaz. Neticede
hafıza şimdiki zamanda daha önceden görülmüş bir şeye 451-b
bağlıdır, şimdiki zaman için denenmiş bir şeye değil. Öte

yandan hafıza şu andaki bir hatırlamaya değil genel bir algı ya da tecrübeye bağlı olarak elde edilmiş olmalıdır. Daha önceden sahip olunan bilgi, algı ya da hafıza nesnesi neyse yeniden elde edildiği zaman da hatırlama oluyordur. Hafızanın olması demek hafızanın kendi nesnesini izlemesi demektir. Bu durum daha önceden elde edilmiş bir deneyimin yenilenmesi durumunda geçerli olmaz, hafızanın aynı olan şeyi iki kere öğrenebileceğini unutmamamız gerekiyor. Hatırlama daha farklı bir şeydir, hatırlama hatırlamayı öğrenmeye başladığımız şeyden daha önemli bir ilkeye dayanmalıdır. Hatırlamanın olma nedeni bir doğal hareketi bir başkasının takip etmesidir. Zorunlu bir takip varsa ve bu da bir harekete bağlıysa birinin diğerini takip etmesi gerekir. Takip zorunluluktan değil de alışkanlıktan yapılıyorsa ikinci hareket takip edilecektir. Bir hareketi tecrübe ettiğimiz zaman ona alışma hızımız bir başka hareketi tecrübe ettiğimiz zaman olandan daha farklı olabilir. Bu nedenle bir defa görülen bazı şeyler sıklıkla görülen bazı şeylerden daha fazla akılda tutulabilir. Özetle hatırladığımız zaman hareketleri sırayla yaparız, alıştığımız şekilde ortaya çıkana kadar da bu devam eder. Bu nedenle düşünmeye başladığımız zaman ya şimdiki zamandan ya da belirli bir zamandan hareket ederiz ve aranan şeyle ya da karşıtları ya da benzerleri ile ilgili bir bağlantı kurmaya çalışırız. Hatırlama dediğimiz şey budur, içinde bulunduğumuz hareketler birbirlerine benzerler, aradığımız şeyle eş zamanlı ya da ön zamanlı olabilirler. Bazen aradığımız şeyi bulabilmek için ufak bir hareket yeterli olacaktır. Bu şekilde yapılarak hatırlamaya çalışılır, hatırlama her seferinde hareket bağlantısında başka bir hareket olduğu zaman ortaya çıkar. Bu durum genelde anlattığımız türden ve başka hareketlerden sonradır, yani hatırlatma listesindeki son parça ortaya çıkar. Uzakta olanları nasıl hatırla-

mamız gerektiğini konuşmamıza gerek yok; konuştuğumuz yakına aitti ama açıklamanın uzakta olandan bir farkı yoktur. Hareketler arasındaki takip her zaman aynıdır, biri diğerini hatırlaması gerekirse bulması gereken tek şey başlangıç noktasıdır. Bu nedenle hatırlamanın en kolay ve başarılı şekilde gerçekleşmesi için olay ya da anlamlar arasındaki başlangıç noktasına ulaşmak gerekir. Konular bir- 452-a
birleriyle bağlantıdayken nasılsa olaylar da aynı şekildedir. Belirli bir düzen içinde yer alan şeyler kolay hatırlanır, örneğin matematiksel nesneler. Böyle olmayan durumlarda hatırlama zorlaşır ve aynı zamanda kötü bir şekilde hatırlanır. Böylesi bir hatırlama başlangıç noktasında hareket edildiği için yeni öğrenme başlığından farklıdır. Bu şekilde yapılmadığında yani bir başkasının yardımı olmadığında buna hatırlama diyemeyiz. Hatırlama hemen gerçekleşmeyebilir ancak belirli çabayla amaca yönelik hareket edilebilir. Bazı hareketleri aradığımız şeye ulaşana kadar hareket ettirir ve sonuca ulaşırız. Hatırlamak, var olan şeyi harekete geçiren bir yeteneğin olmasıdır, daha önceden de belirttiğimiz gibi olan şeyin kendi kişiliği ve hareketleri içinde harekete geçmesi gerekir. Yine de bir başlangıç noktası olması gerekir, bu nedenle bazı insanlar hatırlamak için sadece standart bir bakış açısı sisteminden yararlanıyor gibidirler. Ancak bunun nedeni bu işin çok hızlı yapılabiliyor olmasıdır, örneğin süt, beyaz, sis, nemli gibi. Buradan hareketle de aklımıza sonbahar gelir. Önemli olan nokta hatırlamanın odağında başlangıç noktasının yer almasıdır. Bunu bulduğumuz zaman hatırlayacağızdır, bulamazsak ise bunu başaramayacağız. ABCDEFGH[2] serisini

2 Buradaki sıralama orijinal metinde yer alan alfa, beta, gama, delta, epsilon, sigma, iota, eta, theta sıralaması yerine Türkçe alfabeye uygun olarak verilmiştir.

inceleyelim. I'da hatırlamazsa E'de hatırlar, çünkü buradan iki yöne birden gidiş bulunmaktadır. Hem D'ye hem de F'e doğru gidiş. Bunlardan biri değilse C'ye vardığımızda bu kez A veya B hatırlanabilir G'de ise H ve I hatırlanabilir. Neden aynı yer bazen hatırlamaya neden olurken bazen olmaz. Gerekçesi aynı başlangıç noktasından farklı yerlere gidebiliyor olmasıdır. Örneğin C'den hem B'ye hem de D'ye gidilebilir. Hatırlama çok uzun bir süreden sonra meydana geliyorsa çok bilinen bir konunun yönüne doğru olacaktır. Çünkü alışkanlık ikinci bir doğamız gibidir. Bir şeyi çok düşünürsek onu daha kolayca hatırlarız. Doğada bir takip olduğu gibi alışkanlıklarda da benzeri bir durum söz konusudur ve sık tekrarlamak ikinci do-
452-b ğanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Öte yandan doğal gerekçelerde tesadüflerin ve doğaya uygun olmayan şeylerin yerinin olması gibi daha az doğal olan alışkanlıklarda da bunlara daha fazla rastlarız. Bu nedenle bir şey düşünmek ana hareketi engelliyorsa zaman zaman herhangi bir yöne hareket olabilir. Bir ismi hatırlamaya çalıştığımız zaman onun yerine yakın isimde

birini hatırlamak gibi, elbette bu yakın isimden birini tanımak söz konusuysa. Böylece hatalı hatırlama elde edilmiş olur. Burada önemli olan şey kesin ya da yaklaşık zamanı bilmektir. Hafıza bir şeye sahiptir ve bu şey bizim daha büyük ve küçük zaman aralıkları hakkında karar vermemizi sağlar. Çünkü büyüklük ve uzaklık gibi şeyleri düşünceyi nesnelere göndererek değil orantılı bir düşünce ile buluruz. Düşünme alanının içinde nesnelerin hareketlerini ve şekillerini gösterecektir. Peki bu durumda daha büyük nesneler hakkında düşünmek ve daha küçük nesneler hakkında düşünmek arasındaki fark nerededir? Ruhun içinde yer alan resimler doğadaki büyüklük ve küçüklüklerine oranla daha küçüktürler. Belki de zaman aralıklarında olduğu gibi kendi içlerinde de bir orantılılık bulunmaktadır. Birisi AB ve BE hareketlerini uyguladığı zaman aslında CD hareketi yapmış olur. Çünkü AC ve CD arasında orantılılık bulunmaktadır. Peki neden CD yapması FG yapmasından daha olasıdır? Bunun nedeni AC ve AB arasındaki ilişkinin H ve I arasında olduğu gibi eşzamanlı olmasından kaynaklanır. FE düşünülecekse BE de düşünülür, ancak FA ve BA ilişkisi olan HI yerine KI düşünülür. Özetle söylemek gerekirse olay ve zamanın hareketi aynı anda olursa hafıza etki gösterir. Gerçekten böyle olmasa da böyle olduğuna inanılıyorsa bu durumda bu hafızada gerçekleşmektedir. Çünkü bu konuda hata yapmak ve bu söz konusu değilken hafızada olduğunu sanmak olabilecek bir şeydir. Hafızanın etkin olması ama etkin olmadığını düşünmek ya da hatırladığının bilincinde olmamak mümkün değildir. Hafızanın özelliği budur. Olayla bağlantılı hareket zamanla bağlantılı olanla bağlantısı olmadan ortaya çıkarsa ya da 453-a
bunun tersi olursa hafıza söz konusu olamaz. Zamanla alakalı denildiği zaman iki şey anlaşılmalıdır, bazen hafıza-

da tam bir zaman aralığı yoktur, örneğin bir şeyin kaç gün önce yapıldığının hatırlanmaması gibi. Fakat bunu bazen anlama şansımız olabilir. İki durumda da hafızanın farklı işlevleri ortaya çıkar. Bir şeyi hatırladığımızı ama tam olarak ne zaman gerçekleştiğini hatırlamadığımızı söyleriz. Daha önceden bazı insanların iyi bir hafıza ve hatırlama yeteneğine sahip olmadıklarını söylemiştik. Hatırlama ve hafıza arasında sadece zaman bakımından bir fark yoktur, aynı zamanda biri çok sayıda canlıda olmasına karşın diğeri hiçbir canlıda olmayıp sadece insanlarda bulunmaktadır. Hatırlamayı bir tür sona benzetmek gerekir. Çünkü hatırlayan kişi daha önceden gördüğünü, duyduğunu ya da buna benzer bir şey olduğunu söyler ve bir araştırma içinde bulunur. Bu durumu sadece düşünme yeteneği olan canlılarda görmekteyiz. Düşünmek de bir tür sondur. Kimi zamanlar bir şeyi uzun uzadıya düşünseniz de hatırlayamazsınız ve bu sizde bir acı yaratır, oysaki daha sonra çaba harcamadan da aynı şeyin hatırlandığı olur. Bu durumda burada bedensel bir şey söz konusu olduğunu ve hatırlamanın bedende bir tasvir arayışı olduğunu belirtmemiz gerekir. Böylesi bir olaya tasvir resimlerden daha fazla etkilenen duyarlı insanlarda rastlamaktayız. Atış yapan bir insan ok yaydan çıktıktan sonra onu durduramaz, aynı şekilde bedende de hatırlamamaya neden olan şey bedende görüşün bulunduğu yerde bir harekete neden olmasıdır. Bunu yaşayanlar daha çok algı organının etrafında sıvı olanlar, sıvının hareketiyle hatırlamakta güçlük çekenler yani sıvı hareket ettiğinde doğru sırayı göremeyenlerdir. Bu nedenle öfke ve korku ortaya çıktığı zaman, içte ortaya çıkan olumsuzluk ne kadar mücadele edilirse edilsin başa çıkılamaz hale gelir. Tam aksine bu duygunun hedefine karşı etki gösterirler. İsimlerin, müziklerin ya

da alıntıların sürekli dilimize takılma nedeni benzer bir 453-b
durumdur. Biz engellemeye çalışsak da yine gelirler. Bedenlerinin üstü daha güçlü olanlar ya da kısa olanların diğerlerine göre hafızaları daha kötüdür. Çünkü algılama organları üzerinde büyük bir ağırlıkları vardır. Bu nedenle algı organının üzerinde yer alan sıvının hareket yönlerini koruyamazlar, farklı yönlere gider ve hatırlamaları için olması gereken doğru çizgiden sapar. Sıvıların iç hareketleri nedeniyle çok genç ve yaşlı insanları hafızaları da kötüdür. Bir grup hızlı büyüme halinde, diğer grup ise ölmek üzeredir. Yine çocuklar gençlik dönemlerine kadar bedensel gelişimlerini tamamlamamışlardır. Hafıza hakkında bu kadarı yeterli; bunların yapılarını, canlılardaki hafızayı nasıl oluşturdukları duyu hakkında, hatırlamanın ne olduğu ve nasıl ve neden ortaya çıktığını söylemiş olduk.

UYUMAK VE UYANIK OLMAK ÜZERİNE

Sırada uyku ve uyanık olmak, bunların ne oldukları, ruhun mu yoksa bedenin mi parçası oldukları, ikisinde birden mi ortaya çıktıkları, eğer böyleyse hangi kısımlarında ortaya çıktıkları ve neden canlılarda ortaya çıktıkları konularını konuşmamız var. Bütün canlılarda uyku ve uyanıklık hali var mıdır? Bazılarında biri bazılarında diğeri mi olur, yoksa bazılarında hiçbiri mi olmaz? Yine rüya nedir, uyuyanlar ne zaman rüya görürler, ne zaman görmezler, uykuda her zaman görülür de bazen hatırlanmaz mı, eğer böyleyse nedenleri de konuşacağız. Yine, "Rüya yorumlamak olanaklı mıdır?", "Olanaklıysa nasıl yapılır?", "Sadece insani olan şeyler mi yoksa doğaüstü şeyler mi yorumlanır?", "Bu tahminler doğaya tesadüfle mi bağlıdır?" gibi konulardan da bahsedeceğiz. Uyumak ve uyanık olmanın canlıların aynı bölgesinde ortaya çıktığına şüphe yok. Çünkü bu iki şey karşıttır: Uyku, uyanık olmama halidir. Doğadaki diğer şeylerde olduğu gibi karşıt olanlar bedende de aynı yerde ortaya çıkar, bunlar aynı başlığa aittir. Örneğin sağlık ve hastalık, güzellik ve çirkinlik, güç ve zayıflık, görme ve körlük, duymak ve sağırlık... Bir örnek
daha verelim: Aynı şeyden hareketle uyanık olanı ve uyku 454-a
halindekini görürüz. Uyanık olanlar dışarıdan ya da içeriden gelenleri algılarlar. Eğer uyanık olmak demek bedenin

algılamayı sürdürmesi demekse bu durumda bedende algılayan kısmın uyanık olanın uyanıklıktan, uyuyanın uyumadan sorumlu olması gerekir. Algılamak sadece ruha ya da bedene dair bir özelliktir, bundan dolayı da uyumak ya da uyanık olmak sadece ruha ait bir özellik olmadığı gibi ruhu olmayan bir cismin de algılaması olanaksızdır. Daha önceden ruhun bölümlerini incelemiştik ve canlıların beslenme yeteneklerinin başka bir şey olmadan da var olduğunu fakat diğer yeteneklerin beslenme olmadan var olamadıklarını söylemiştik. Buradan hareketle sadece büyüyen ve bozulan bitkilerin oldukları ve bunların uyumak ya da uyanıklık bilmediklerini ifade edebiliriz. Bu canlıların algılayabilen bir ruh kısımları yoktur, bu nedenle de yetenek olduğu sürece canlı farklılaşacaktır. Her zaman uyuyan ya da uyanık olan bir canlı yoktur, her ikisinin de aynı canlıda olması gerekir. Algılama yeteneği olmayan canlıların uyuması ya da uyanık kalması söz konusu değildir. Yine canlıların bu ikisinden birini sürekli yaşaması yani sürekli uyuması ya da uyanık kalması da söz konusu olamaz. Yine doğal bir özelliği ve gelişimi olan şeyler işlerini tamamladıkları zaman görevlerini bitirirler. Örneğin yaşlı insanların gözleri, insan çok yaşlandığı zaman artık göremez ve artık görevini yapamaz. Bu durum el ya da diğer organlar için de geçerlidir. Bu durumda görevi algılamak olan bir organ varsa ve bu da zamanını doldurduysa artık görevini yapamaz. Yani uyanıklık algının özgür bir şekilde
454-b belirlemesi sonucu ortaya çıkar. Zıt şeylerde taraflardan biri varsa diğerinin de o an olmaması gerekir. Uyumak ve uyanık olmak birbirlerinin zıttı iseler bu durumda ikisinden biri aynı anda yaşanabiliyorsa zorunlu olarak uyumak diye bir şey de vardır. Eğer uyku söylediğimiz gibi bir şeyse aşırı derecede uykusuzluk sonucunda, bazen de hasta-

lıklar sonucunda güçsüzlükler ve zayıflıklar ortaya çıkabilir. Bu durumda uyanık olan her canlı uyuyabilmelidir, çünkü her zaman eylemde bulunamaz. Bir canlının sürekli uyanık olması da söz konusu olamaz, çünkü uyku bir nevi kelepçe ya da felç durumudur ve ruhun algılayan kısmının bir yeteneğidir. Uyuyan her canlının bu kısma sahip olması gerekir. Gerçekten de algılayabilen kısmın algılayabildiğini söyleriz. Gerçek anlamda algılamak ve aynı zamanda uyuyor olmak olanaksızdır. Bu nedenle de uykudan uyanmak gerekir. Aralarında balıkların ve yumuşakçaların da olduğu hemen hemen tüm canlılar uyurlar. Daha doğrusu gözü olan tüm canlılar uyurlar. Sert gözleri olanlar ve böcekler de uyuyorlar. Tabii ki bu hayvanlar kısa süreliğine uyurlar ve uykunun gözlemlenmesi kolay değildir. Aynı şekilde kabukluların uyuyup uyumadıklarını bilemiyoruz ama elimizdeki verilere göre onların da uyumaları gerekir. Her canlının uyuduğunu söylemiş olduk, çünkü canlıların algıya sahip olup olmadıklarına göre sınıflandırıldıklarını ifade ettik. Aynı zamanda uykunun, algının felç edilmesi olduğunu ve uyanık olmanın algının özgürce kullanılması anlamına geldiği belirttik. Bitkilerin bu grupta yer almaları olanaksızdır. Çünkü algı yoksa uyku ya da uyanıklık söz konusu olamaz. Algılayan kişi sevinebilir, üzülebilir bu nedenle de isteyebilir. Bitkiler de ise böyle bir yetenek söz konusu değildir. Beslenme organı görevini uyanıkken değil, daha çok uykudayken yapar, bu nedenle beslenme ve büyüme daha fazla gerçekleşir, bunun için de algıya gerek yoktur. Sırada uyku ve uya- 455-a
nıklık için gerekli nedene bakmak, aynı zamanda nasıl bir duyuyla bunun gerçekleştiğini de incelemek var. Bazı canlılarda bütün duyular varken kimilerinde bazıları yoktur. Bazı canlıların görme duyusu yoktur ancak hepsinin do-

kunma ya da tat alma duyuları bulunmaktadır. Ruh hakkındaki derste algının kusurlu olduğu durumlar dışındaki ihtimallerden söz etmiştik. Uyuyan canlıların algılarının açık olmadığı ortadadır, aynı zamanda uyku halinde tüm duyuların kapalı olduğunu da biliyoruz. Eğer kimilerinde söylediğimizin tersi söz konusu olsaydı canlının bunları uykusunda da kullanabilmesi gerekirdi. Her duyunun kendine ait bir işlevi vardır, ayrıca bunun dışında bir yeteneği de bulunmaktadır. Görmek sadece görme duyusuna, duymak sadece işitme duyusuna aittir, diğerlerinde de durum böyledir. Fakat onun aracılığıyla görebildiğimiz, algılayabildiğimiz ve işitebildiğimiz daha genel bir yetenek bulunmaktadır. Aslında gördüğümüz şeyi görebilme duyumuzla görmeyiz, tatlı ve beyaz arasındaki farkı görmemizi sağlayan şey tat almak, görme ya da ikisinin birleşimi değildir. Bu, diğer tüm duyuların üzerinde bir duyudur. Algıları düzenleyen ve birleştiren genel bir duyu vardır ve egemen durumda olan tek bir duyu bulunmaktadır. Oysaki somut algının özü algı nesnesinin ses ya da renk gibi türüne bağlı olarak değişmektedir. Bu özellikle dokunma sırasında ortaya çıkar, diğerleri olmadan var olabilir ama diğerleri o olmadan var olamazlar. Ruh hakkındaki konuşmamızda bundan söz etmiştik. Uyumak ve uyanık olmak bu ortak duyunun işidir. Bu nedenle tüm hayvanlarda dokunma duygusunda olduğu gibi bu da ortaktır. Eğer uyku tüm duyuların ortak bir işlevinin sonunda ortaya çıkan bir şey olsaydı o zaman aynı anda olan ya da olmayan duyuların eşzamanlı hareketli ya da hareketsiz olmaları gerekirdi. Doğal olarak da eşzamanlı olarak durmamalıydılar. Söylediğimiz şey bu noktada mantıklı. Eğer tüm duyuları harekete geçiren bir ortak duyu organı tarafından uyarılmaktaysa biri uyarıldığında diğerleri de uyarılmış olur.

Ancak aralarından biri durursa bu ana duyu için geçerli olmaz. Uykunun duyuların durması, onların kullanılama- 455-b
ması ya da algılanmamasından ibaret olmadığı açıktır. Buna benzer bir durum bayılmalarda ortaya çıkar. Bayılmada da algılayamama söz konusudur. Ya da ense damarı tutulan insanlar hissizleşirler. Uyku daha çok bir işlevsizlik durumunun ortaya çıkmasıdır. Fakat bu tesadüfi bir neden değildir. Daha önceden de belirttiğimiz gibi her şeyi algıladığımız birinci algı organının işlevi nedeniyledir. Bu organ durursa harekete geçirdiği tüm organlar dururlar, ancak harekete geçirdiklerinden biri durursa bu ana organa etki etmez. Sırada uykunun neden ortaya çıktığı ve türünün ne olduğu konularını incelemek var. Birden fazla nedeni vardır, ayrıca doğanın iyi bir amaç için uğraştığını, doğa tarafından hareket etmek üzere yaratılan, her zaman ve sürekli bir heyecanla hareket etmeyen her varlık için yararlı olduğunu iddia ettiğimiz uykunun canlıların devamını sağlamaları için gerekli olduğu sonucuna ulaşırız. Uyanık kalmak bir amaçtır, çünkü algı ve düşünme canlılar için bunlara sahip oldukları sürece nihai amaçtır. Bu durum onlar için en iyidir ve son amaç da en iyidir. Ayrıca her canlı uyumaktadır. Daha kuramsal bir zorunluluk olaraksa şu söylenebilir: Bir canlı doğasını yerine getirirse onun uyuması gerekir ve uyku bir zorunluluksa başka zorunluluklar da olacaktır. Sırada canlılarda uyumanın ne türden bir hareketin sonucu olduğunu ve bedende ne yaşanmasının sonunda gerçekleştiğini incelemek var. Bunu yaparken kansız canlılarda, kan dolaşımı olanlarla ya da orantılı yapıda olanlarla, kan dolaşımı olanlarda ise insanlarla aynı olanları incelemeliyiz. Bu nedenle konuyu ince- 456-a
lerken her zaman insanlardan hareket etmeliyiz. Daha önceden canlılarda duyu algısının kaynağının hareket kay-

nağı ile aynı yerden geldiğini açıklamıştım. Bedende üç sabit nokta seçtiğimizi varsayalım, bu yer kafa ve alt gövdenin arasında bir yer olacaktır. Kan dolaşımı olanlarda burası kalp civarıdır. Kan dolaşımı olanların hepsinde kalp vardır ve hareket ve algının ortaya çıkışı buradan kaynaklanmaktadır. Hareketle ilgili olarak nefes almanın ve soğutmanın buradan doğduğunu, doğanın nefes alma ve nemin neden olduğu soğutma aracılığıyla kalp civarındaki sıcaklığın korunması için bir araç yarattığı açıktır. Kansız hayvanlarda, böcekler ya da dışarıdan hava almayanlarda içteki havanın canlının kalbine yakın bir bölgede genişlediği ve tekrar birleştiği gözlemlenmiştir. Bölünmemiş kanatları olan yabanarısı ve arı gibi böceklerde ya da sineklerde çok net bir şekilde bunu gözlemleyebiliriz. Güç olmadan herhangi bir eylemin ortaya çıkması olanaklı değildir. Nefes alan hayvanlarda nefes sayesinde dış hava, almayanlarda ise iç hava tutularak güç elde edilir. Bölünmemiş kanatlı böceklerin hareketleri sırasında vızıldama nedeni budur. İçteki hava diyaframa değdiği zaman bir sürtünme ortaya çıkar. Yine her hareket bir organda bir iç ya da dış algıdan kaynaklanmaktadır. Merkezi organ uyumak ve uyanık olmakla ilgileniyorsa bu durumda uyumak ve uyanık olmanın nerede ve hangi organda bulunduğu da açıktır. Bazıları uykuda hareket ederler ve sanki uyanıkmış gibi hareketlerde bulunurlar, bunun için bir tasvir resmi ve algı hissinin olması gerekir. Bunun için rüyanın bir algı ürünü olması gerekir, bu konuyu daha sonra inceleyeceğiz. Daha önceden rüyaların hatırlanması ama uykudayken uyanıkmış gibi yapılmış olan hareketlerin neden hatırlanmadıkları konusuna değinmiştik. Sırada uyku ve uyanık olma durumunun hangi çıkış noktasından kaynaklandığı ve hangi koşullarda ortaya çıktığı konusu var.

Bir canlı algıladığı anda besin almalı ve büyümelidir. Besinin alınması sonucunda kan dolaşımı olan canlılarda kan, diğerlerinde kan olmayan bir güç ortaya çıkar. Kan kalp- 456-b
ten çıkıp damarlarda dolaşır, bunu bedeni incelediğimizde görebiliriz. Bir besin dışarıdan girdiği zaman ilgili kısımlara geldiğinde buhar damarları kaplar ve damarların çıkış noktalarına gelir. Aslında besinle ilgili kısımda bunlardan bahsetmiştik. Ancak yine de konunun başlangıcını inceleyebilmek ve uyanık olmak ve uykunun algı organının hangi işlevine bağlı olduğunu incelemek için konuyu tekrar konuşmamızda yarar görüyorum. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, uyku sadece algı organının işlevsizliği değil, bilinç kaybı ya da boğulmanın bir sonucudur. Bayılmada da benzeri bir durum gerçekleşir. Ağır bir uykuda gibi bayılmış olanların tasvir resimleri gördüklerini biliyoruz. Burada incelenmesi gereken nokta şudur: Baygınlıktan dolayı uykuya dalabiliyorsa gördüğü resimdeki rüya da olabilir. Yine ağır bir baygınlık geçirerek öldüğü sanılan insanların anlattıkları da çok sayıda hikâye vardır. Bütün bunlar için de benzeri bir açıklama yapılır. Daha önceden söylediğimiz gibi uyku algı organının yetersizliği değildir, bu durumun ortaya çıkış nedeni besinle birlikte gelen buhardır. Buharlaşan madde damarlara kadar bir noktaya itilmelidir, daha sonra da geri dönüp bir akıntı gibi yolunu değiştirmelidir. Sıcak canlılarda bu buhar doğal olarak yukarı çıkmaya çalışır. Üst bölgelere geldiği zaman toplanır, yön değiştirir ve aşağıya döner. İşte bundan dolayı besin aldığımızda uykumuz gelir. Çünkü ıslak ve sert olan yukarı itilir ve buraya yerleşir, üzerimizde bir ağırlık yaratır ve uykumuz gelir. Daha sonra aşağı geri döner ve yön değiştirerek sıcağı kovar; bu şekilde uykumuz gelir ve uykuya dalarız. Uyku ilaçlarının etkisi de benzer şekildedir, bu

ilaçların hepsi insanı sersemleştirir, sıvı ya da katı olmalarının bir önemi yoktur. Haşhaş, adamotu, şarap ya da delice otu da aynı etkiyi yapar. İnsanlar uykulu olurlar, gevşerler ve başları ağrır, kafalarını ya da göz kapaklarını kaldıramayacak kadar uykuları gelir. Yemeklerden sonra gelen uyku böyledir, çünkü yemekle beraber gelen buhar çok büyüktür. Uykunun bedensel çabalardan kaynaklandığı da olur, örneğin beden yorgunluğu, tabii ki beden soğuk
457-a değilse bunun etkisi bir besinin hazmedilmemiş haliyle aynıdır. Bazı hastalıklar da benzeri sonuçları getirirler, örneğin ıslak ve sıcak akıntılar, ateş ya da letarji gibi durumlar. Çocuklarda da benzeri bir durum vardır, çocuklarda besinin tamamı yukarı aktığı için çok sık uyurlar. Yine aynı dönemde üst beden alt bedene göre çok daha büyüktür ve bu da söylediğimizi doğrular. Büyüme de bu yönde gerçekleşecektir. Epilepsinin de nedeni budur. Uyku da epilepsi gibidir ve hatta bir anlamda aynıdırlar. Bu nedenle epilepsi hastalığı bazı kimselerde uykudayken başlar, uyanıkken değil. Büyük miktarda hava yukarı doğru çıkar ve aşağıya inerken damarları şişirir ve hava yolunu tıkayıverir. Bu nedenle çocukların şarap içmeleri ya da emziren annelerin sulandırılmış şarap içmeleri sakıncalıdır. Çünkü özellikle kırmızı şarapta çok hava vardır. Çocukların üst kısımları o kadar fazla besinle doludur ki beş aylık olana kadar dönemezler bile. Çünkü çok fazla alkol alanlarda olduğu gibi ciddi miktarda sıvı yukarı gider. Embriyonun rahimde ilk zamanlar çok sakin bir şekilde durmasının nedeni de budur. Genelde damarları kapalılar, kafaları büyük olanlar ya da cüceler çok uyurlar. Damarları dar olduğu için sıvının aşağıya geçişi zordur. Büyük kafalılar ve cücelerde yukarı çıkan buhar fazladır. Damarları kapalı olmayanların uyku sorunları yoktur, çünkü damarlar be-

lirgin olduğu için herhangi bir şeyin geçişi de kolay olacaktır; elbette geçişi engelleyen bir şey yoksa. Hüzünlü insanlarda iç kısımlar soğuk olduğu için fazla buhar olmaz. Bu nedenle zayıf olmalarına karşın yemeyi severler. Öyle bir bedenleri vardır ki onları sanki hiçbir şey etkilememiş zannedebilirsiniz. Siyah safra doğal olarak soğuktur ve üremeyle ilgili bölgeleri ve diğer kısımları da soğu- 457-b
tur. Bunun salgılandığı her yerde potansiyel soğuma vardır. Buradan hareketle uykunun konsantrasyon işi olduğunu ve aynı zamanda aynı nedenden dolayı sıcaklığın doğal olarak geri gitmesi durumu olduğunu söyleyebiliriz. Uyuyan kimsenin sıcaklığının azaldığı yerden itibaren beden soğutulur ve soğuma esnasında göz kapakları kapatılır. Bedenin yukarı ve dış kısımları soğukken ayak ve karın gibi iç kısımları sıcaktır. Aklımıza neden yemekten sonra uykumuzun geldiği ya da sıcaklık gibi şeyler içeren şarap vb. şeylerin uyku getirdiği takılabilir. Uykunun bir tür soğutma olması ama sıcak şeylerin uyku getirmesi de mantıksız görünebilir. Bunun nedeni kafadaki kanalların ve bölgelerin buhar yukarı çıkarken boş olduğunda sıcak olan, doldukça soğuyan karın bölgesi gibi soğutulamamasından kaynaklanabilir. Belki de soğuk su dökülen insanın hemen ürpermesi gibi sıcak olanın yükselmesi ve sıkıştırılmış soğuk maddenin bedeni soğutması ve bu sayede sıcağı geri çekerek püskürtmesi söz konusudur. Yine yukarı çıkarılan çok sayıda besin sıcaklık sayesinde soğutulabilmektedir. Bu durum üzerine odun atılan ateşe benzer. Çünkü daha önceden de belirttiğimiz gibi, uyku sıcağın katı maddesinin damarlar aracılığıyla başa iletilmesiyle ortaya çıkar. Eğer daha fazla yukarı çıkılabilecek gibi değilse ve çok fazla şey yukarı çıktıysa tekrar geriye püskürtülür ve aşağı döner, bu nedenle böylesi bir durumda in-

sanlar yatmak isterler ya da yere düşerler, çünkü ayakta durabilen tek canlı insandır. Maddeler hızlı bir şekilde aşağıya doğru inerse bilinç kaybı olur, gerçekte var olmayan tasvir resimleri çoğu zaman böylesine durumlarda görülür. Her ne kadar soğutma için belirli açıklamalar getirilse de önemli olan beyin civarında olup bitenlerdir, bu konudan daha önceden söz etmiştik. Çünkü beyin ya da beyni olmayan canlılarda buraya denk gelen kısım bedenin en soğuk yeridir. Güneş ısısı gibi nedenlerle su buharlaşıp üst
458-a kısımlara çıktığında buradaki soğuk sayesinde tekrar soğutulur ve yağmur yoluyla aşağı inmesi gibi sıcak maddenin yukarı çıkmasıyla buhar da salgı şeklindeki sümüğe dönüşür. Sümük baş bölgesinde ortaya çıkmaya başlasa da yararlı ve sağlıklı buhar yoğunlaşır ve aşağı inerken sıcak olanı soğutur. Ancak soğutma ve buharın emilmesinin engellenmesine beynin etrafındaki dar ve ince damarlar neden olur. Bu açıklamamız çok yüksek sıcaklıktaki buharın soğutmayı nasıl gerçekleştirdiğine yönelikti. Sıcak hava kendisinin etrafındaki bedenden daha küçük bir alana konulup hazmedilirse ve koyu kan açık kandan ayrılırsa uyanılır. En akıcı ve saf kan baştadır, yoğun ve bulanık olan alt bölgelerdedir. Öte yandan daha önceden de söylediğimiz gibi bütün kan kalpten çıkar. Ortadaki kalp odacığı diğer ikisiyle bağlantılıdır. İkisinde de iki tür damardan kan akar, yani büyük damar ve aort damarları. Kanı da buradan atarız. Bu konuları başka bir yerde çok daha iyi bir şekilde açıklayacağız. Beslenmeden sonra besinler kana karışır ve uyku gelir ve saf kan üst kısımlara bulanık olan kan alt kısımlara gider. Bundan sonra besinlerin getirdiği ağırlıklardan kurtulur ve uyanırız. Uykunun nedenleri hakkında bu kadarı yeterli, sıcaklık tarafından yukarı taşınan katı madde yoğun bir şekilde merkezi organa geri

dönmekte. Uyku merkezi organın engellenmesidir, bu da onun işlevlerini yerine getirememeye neden olur. Zorunlulukla ortaya çıkar, canlılar kendi varlıklarının koşullarını yerine getiremezlerse var olamazlar, bu nedenle canlıların yaşaması için uykuya ihtiyaçları vardır çünkü bu, dinlenme sonucunda elde edilebilen bir şeydir.

RÜYALAR ÜZERİNE

Sırada rüya konusu var, rüya ruhun hangi bölümünde yaşanır, gerçekçi kısımda mı yoksa algılayan kısımda mı, 458-b
çünkü bizler tanımlamalarımızı bu iki yeteneğimiz sayesinde yapabilmekteyiz. Eğer görme yetisi sayesinde görebiliyorsak, işitme yetisi sayesinde duyabiliyorsak, yani algı yetilerimiz sayesinde algılayabiliyorsak, yine duyu algısının teker teker özellikleri hem genel hem de özel noktalara denk gelebiliyorsa, gözleri kapalı olan herhangi bir şey göremiyorsa, diğer duyu organlarında da benzeri bir durum söz konusuysa bu durumda uykuda algılayamayacağımız açıktır. Buradan hareketle rüyanın duyu algıları aracılığıyla algılanmadığı sonucuna ulaşırız, tabii ki sadece sanılarla algılamayız, yani bir şeye sadece insan ya da at demeyiz, ona güzel ya da beyaz gibi bir sıfat da ekleriz. Beynimizin bunları belirtmesinin nedeni duyulardır, doğru ya da yanlış neden her zaman duyular olacaktır. Uykudayken ruhumuz da bunu yapar, yanımızdaki şeyin insan ya da beyaz olduğunu sanki uyanıkmışız gibi algılarız. Bir şeyi algıladığımız zaman olduğu gibi rüyadayken de başka bir şey düşünebiliriz. Çünkü algı nesnesi olarak bir şeyler düşünmemiz çoğu zaman gerçekleşen bir şey olabilir. Uykuda da bazen rüya tasvirlerinden farklı şeyler düşünmemiz söz konusudur. Uyandıktan sonra rüyasını

hatırlamak için yeterince çabalayan herkes bunu yapabilir. Bazıları ise sanki hafıza kurallarına göre rüyalarını düzenliyorlarmış gibi rüya görürler. Rüyaların yanında sıklıkla başka tasvir resimlerinin de geldiği olur. Bu nedenle uykudaki her tasvir resmi rüya değildir ve bunların birer sanı oldukları açıktır. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Hasta olduğumuzda uyanıkken uğradığımız yanılsamalardan sorumlu neden, uykuda ortaya çıkan nedenle aynı türdendir. Her ne kadar sağlıklı bir şekilde gerçekleri biliyor olsak da güneş bir ayak büyüklüğündeymiş gibi görünür. Öte yandan her ne kadar tasvir yeteneği aynı türden olsa da olmasa da görme ya da algılama olmaksızın bunu harekete geçiremeyiz. Aslında bir şey yanlış olarak görülse ya da duyulsa da aslında gerçek olarak görülür ya da du-
459-a yulur. Bu görülen ya da duyulan şey olsa da olmasa da böyledir. Uyku için ise duyulmuyor, görülmüyor ya da algılanmıyor olması gerekir. Bir şeyin görülmediği, ancak algının hiçbir etkiye uğramaksızın isabetsiz olduğu, aksine görme ya da diğer duyuların bir etkiye uğrayabilecekleri ve nesnelerin her birinin algı üzerine uyanıkken olan durumu şeklinde etki eden ancak onunla eşit etki yaratmayan ve muhakeme gücümüze bağlı olarak tasvir içeriklerini uyanıkken olduğu gibi yanlış değerlendiren, bazen de engellediği ve etrafındaki tasvir resmi tarafından esir alındığı kabul edilebilir. Buradan hareketle rüya görmenin düşünmenin ya da görmenin bir sonucu olmadığı, aynı zamanda yorumlamanın da bir sonucu da olamayacağı sonuçlarına ulaşmış olduk. Bu algılamanın da bir sonucu değildir. Eğer öyle olsaydı rüya görme ve duymadan ibaret olacak olurdu. Şimdi bunun ne olduğuna bakalım. En mantıklı açıklama rüyanın tüm duyuları ortak olarak algılayan mekanizmanın bir işlevi olduğudur. Canlılarda bir

organın uyku bir diğerinin de rüya için ayrılması söz konusu değildir. Aksine her ikisi ortak bir yerden kaynaklanmaktadır. Ruh hakkındaki konuşmamızda bundan bahsetmiştik. Her ne kadar tasvir ve algı yeteneklerine sahip olan organlar aynı türden olsalar da bu iki özellik birbirinden farklı şeylerdir. Tasvir gerçekten olan bir algıdan üretilir, rüya da bir tür tasvir gibi görünmektedir. Buradan hareketle rüya görmenin algı yeteneği verilmiş bir organın faaliyeti olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sadece tasvir oluşturma yeteneği verildiği durumlarda geçerlidir. Rüyanın özü ve oluşumunu anlamanın en kolay yolu rüyada ne olduğunu incelemekten geçer. Algı nesneleri her seferinde ilgili algı organı aracılığıyla bir duyumsama yaratır ve buradan ortaya çıkan izlenim, algılar var olduğu zaman değil algılar yok olduğu zaman da varlığını sürdürür. Anlaşılan hareket halindeki şeylerde de benzeri bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü hareket, hareketi ortaya çıkaran şey yok olsa da devam eder. Çünkü hareket eden şey, etrafındaki havanın belli bir kısmını da harekete geçirir ve bu da
yine kendi hareketi aracılığıyla başka bir kısmı ve hareketi 459-b
sürdürmeye devam eder. Bu işlem durma gelene kadar devam eder. Nitelik değişiminde de benzeri bir şey yaşanmaktadır. Sıcak bir şey başka bir şeyi ısıtır, ısınan şey kendisine en yakın olanı ısıtır ve bu da sıcaklığı ilk baştaki sıcaklığı koruyacak şekilde iletir. Buradaki işleyiş algı organında da geçerli olmalıdır, gerçek algı bir tür nitelik değişimidir. İşte bu yüzden bir algı sadece algı organları etkinken değil, etkin olmadığı zaman da gerçekleşir. Bu durum hem iç hem de dış organlar için geçerlidir. Bunu bir şeyi uzun süre algıladığımız zaman daha iyi anlarız. Çünkü algıyı başka bir şeye yönlendirdiğimiz zaman da ilk algı devam eder. Örneğin güneşteyken karanlığa bakmak. Çünkü

karanlıkta bir şey görmeyiz ama güneş tarafından gözlerde ortaya çıkarılan hareket halen devam etmektedir. Bir renge uzun süre baktığımız zaman, örneğin beyaz ya da yeşil, daha sonra başka bir şeye baksak da o şeyi aynı renkte görürüz. Güneşe ya da çok aydınlık bir şeye uzun süre bakarsak bu durumda daha sonra gözlerimizi kapattığımız zaman ve yüzümüz de o şeye dönük kalırsa bir duyu yanılması yaşarız ve önce o şeyi aynı renkmiş gibi görürüz, daha sonra kırmızı, sonra mor ve en son da siyah görürüz, en sonunda da kaybolur gider. Hareketli bir nesneye, örneğin hızla akan bir nehre bakarsak başka yere baktığımız zaman o şeyin hareket halinde olduğunu düşünmeye devam ederiz. Yüksek gürültü duymayı zorlaştırır, güçlü koku koklamayı ya da buna benzer durumlar çeşitli zorlukları beraberinde getirir. Bunların bu şekilde gerçekleştikleri ortadadır. Ayna örneği gibi durumlar algı organlarının küçük farklarda nasıl güçlü tepkiler verdiklerinin ispatıdır. Çünkü ayna hem dikkatli hem eleştirel yaklaşı-
460-a ma uygundur. Yine bu örnekten sadece görme duyusunun izlenimler almadığını belirli etkiler yarattığını da görmekteyiz. Kadınlar adet dönemlerinde çok parlak aynaya bakarlarsa aynanın yüzeyinde kırmızı ışıltılar varmış gibi görürler. Yeni bir aynada renklenme kolayca yıkanamazken eskisinde yıkanabilir. Bu durumun nedeni görme duyusunun bir izlenim alması değil tam aksine açık renkli nesnelerde olduğu gibi aktif bir hareket oluşturmasında yatar ve göz de açık, parlak ve renkli nesneler grubundadır. Adet döneminde gözler ve diğer beden kısımları aynı durumdadırlar ve doğaları gereği kan damarları bakımından zengindirler. Yani kanın kaynaması ve ısınması sonucunda ortaya çıkan, adet sırasında gözlerde bizim görmediğimiz bir değişim meydana gelecektir. Hava gözler tara-

fından işlem altına alınır ve bu da hava ortamının sürekliliği sonucunda hava parçacıklarına ayna yönünde bir nitelik verir. Bu algı da kendisine verilenin aynısıdır. Aynanın hemen yanında bulunan hava ise bunun yüzeyini benzer bir şekilde etkiler. Elbiseler gibi en temiz aynalar en kolayca kirlenenlerdir. Temiz olanlar dış etkilerin tamamını gösterir ve ne kadar temizse o kadar değişiklik ortaya çıkar. Maden filizleri de pürüzsüzdür, bu nedenle de üzerinde her türlü etkiyi kolayca gözlemleyebilirsiniz. Temizliğinden dolayı en ufacık etki belli olur. Temizlik ve pürüzsüzlükten dolayı yeni aynalardan lekelerin kolayca çıkmamaları söz konusudur. Çünkü lekeler bunların içine girer, hem içlerine girer hem de pürüzsüzlüklerinden dolayı yüzeylerine etki eder. Eski aynalarda ise lekeler yapışmaz, çünkü lekeler derine girmez, aksine yüzeyde kalır. Küçük değişimler bile bir etkiye sahiptir, bu durumda renkleri algılayan organ da edilgen kalmaz, aksine karşılık vermeye çalışır. Açıklamalarımızdan bunu kolayca anlayabiliriz. Şarap ve merhem üretiminde yaşananlardan da söylediklerimizi kanıtlayabiliriz. Çünkü işlenmiş yağ kolayca yakınındaki nesnelerin kokusunu alır, şarap için de bu geçerlidir. Şarap sadece kendisine ilave edilen ya da kendisiyle karıştırılan şeylerin kokusunu almakla kalmaz aynı zamanda fıçıların, fıçıların yakınına getirilen ya da civarda 460-b
yetişen şeylerin bile kokusunu alır. Şunu söyleyebiliriz ki dışsal algı nesnesi varlığını artık sürdürmüyor olsa da algı eylemi algılanabilir halde kalmaya devam eder. Yine algı söz konusu olduğu zaman çok kolayca aldanabiliriz. Korkak korku içinde, âşık aşk içinde yanılabilir. Bazen çok uzak bir benzerliğe karşın karşımızdakini düşmanımız zannederiz, bazen sevdiğimiz bir insan sanırız. Çok küçük bir neden ya da benzerlik böylesine bir durum için yeterli

olabilmektedir. Yine abartılı duygu durumunda olanlar ya da bir şeye karşı aşırı derecede istekte bulunanlar çok kolayca hata yaparlar ve bu duygu şiddetlendikçe hata oranı da artar. Ateşi çıkanların duvarların üzerinde canlılar gördüklerini sanmalarının nedeni budur, duvardaki çizgilerden yola çıkıp küçük benzerliklerden büyük sonuçlara varırlar. Bu görüntü resimleri durumlarıyla paraleldir. Hastalıkları hafiflediği zaman yanıldıklarını kabul ederler, fakat hastalık ağırlaştığı zaman hareketleri bile bu görüntü resimleri belirler. Bu durumun nedeni merkezi organ ve tasvir resimlerinin ortaya çıkmasına neden olan organ arasındaki organın aynı şekilde muhakeme edememesidir. Örneğin güneş bize bir ayak büyüklüğünde görünür, fakat tasvir yapılırken başka bir büyüklük öneririz. Parmaklarımızı birleştirdiğimizde bir nesne iki gibi görünebilir ama yine de bir olduğunu düşünürüz. Çünkü görme dokunmadan üstündür. Dokunma tek belirleyici olsaydı o zaman teki iki olarak yorumlardık. Bu yanılmanın nedeni, bir izlenimin sadece algı nesnesi buna neden olduğu zaman değil, aksine, algı yeteneğinin kendisi algı nesnesi ile aynı türden bir süreç içine girdiğinde ortaya çıkmasında yatar. Örneğin gemiden baktığımız zaman kara hareket ediyor gibidir, çünkü gözümüz başka bir şey tarafından hareket ettirilmektedir. Bu söylediklerimizden hareketle dışsal nedenler ve eylemlerin algılanmasının sonuçları tarafından ortaya çıkan şeyleri sadece uyanık halde değil aynı zamanda uykuyla beraber ve hatta daha çok burada yaşandığının görüldüğü söylenebilir. Hem gündüzleri duyular ve akıl faaliyette olduğu zaman bunlar görülmez ve
461-a silinir. Sanki büyük bir ateşin yanında küçük bir ateş varmış gibi ya da büyük acıların ve isteklerin yanında küçükleri varmış gibi. Bunlar yok olduğunda küçükleri yüzeye

çıkar. Ancak gece olduğu zaman faaliyetler sona erer ve işlevler yapılamaz. Bu durumda ısı içeri girer ve bunların sonucunda da hareketler algı merkezini etkilemeye başlar. Uykunun getirdiği rahatlıktan sonra bu durum iyice ortaya çıkar. Her hareketin devam ettiğini unutmamak gerekir, nehirlerde aynı şeyi tekrarlayan ve yoluna çıkan engellerden dolayı asıl biçimi bozulmakla beraber farklı biçimler alan girdaplara benzetebiliriz. Bu nedenle yemeklerden sonra hemen uyuyanlar ya da küçük çocuklar rüya görmezler, çünkü bu durumlarda iç hareket ısıdan dolayı çok fazladır. Bu durum suda olanlara benzer, şiddetle karıştırırsanız bazen hiçbir resim ortaya çıkmaz, bazen ise nesnenin tamamen değişmiş bir halini görürsünüz. Karıştırmayı kestiğiniz zaman tamamen temiz ve belirgin bir resim görünür. Uykudayken de bazen tasvir resimleri ya da halen devam eden algının sonuçlarından kaynaklanan hareketler daha güçlü etkinin altında kaybolurlar. Bazen silik, tuhaf şeyler ortaya çıkar, bazen rüyalar kopuktur. Hüzünlü, sarhoş ya da ateşli olanlarda durum böyledir. Bunların hepsi havayla ilgili olduklarından dolayı büyük bir hareket ve dalgalanma oluştururlar. Kan ne zaman sakinleşirse ve içindeki maddeler ayrılırsa o zaman duyu organlarından kaynaklanan, algı resimlerinden bir şeyleri elinde tutan ve korumuş olan hareket birbiriyle bağlantılı rüyalar oluşturur. Bu durumda insana bir şey görünür ve görme
ya da duyma duyusundan akan şeylere dayanarak görür 461-b
ya da duyar. Bunlara da inanır. Diğer organlarda da benzeri bir durum vardır. Duyu organlarından çıkan hareketin kalbe ulaşması sonucunda uyanıkken gördüğümüzü, duyduğumuzu ya da genel olarak algıladığımızı zannederiz. Bazen görme duyusu hareket ediyor gibi algıladığından gördüğümüzü zannederiz. Bir şeyi iki zannedebiliriz.

Çünkü dokunma duygusu onu iki gibi algılamamızı sağlar. Sonuçta duyuların algıları kontrol eden organı daha yukarıdan bir karşı çıkış yoksa algıladıklarını onaylar. Duyumsama her şekilde olabilir, ancak biz bunu her zaman onaylamayız Sadece kontrol organı onaylamadığı zaman ya da doğru hareket etmiyorsa bile reddedebiliriz. Daha önceki kısımlarda farklı insanların farklı duygulanım hallerinde yanılgılara karşı duyarlılıklarının değiştiğini ve bunun bir nedeni olduğunu açıklamıştık. Yine uykudan ve duyu organlarının hareketinden, algıya dair diğer şeylerden dolayı uyuyanlar için de durum bu şekildedir. Yani uyuyan için herhangi bir şeyle küçük bir benzerliği olan bir şey o şeymiş gibi görünür. Çünkü uyurken kanın büyük kısmı kalbe akar, hem içinde olduğu durumdan dolayı hem de yanlış pozisyonda olmasından kaynaklanır. Kan akmasının neticesinde belirli bir hareket öne çıkar ve ardından da bir başkası gelir. Tuz üzerinde suda yükselen yapay kurbağalar gibidirler. Bu hareketler potansiyel olarak vardırlar ve engelin etkisi hafiflediğinde aktifleşirler. Bunlar engelden kurtulmuş olarak duyu organlarında bulunan ve arta kalmış kanın içinde gerçekleşir. Sanki hızlıca değişen içinde insan ya da tuhaf şekiller bulunan bulutlara benzerler. Daha önceden de belirttiğimiz gibi burada algı ürününün artığı söz konusudur. Gerçek nesne o anda kaybolmuş olsa da aslında tasvir görüntüsü vardır, ancak tasvir resmi gerçeğe benzese de gerçek değildir sahtedir: Algılama sırasında algılanan şeyin Koriskos olduğu düşünülse bile bunun gerçekten Koriskos olduğu düşüncesi hatalıdır, söyleyebileceğimiz şey algı nesnesinin gerçek olduğudur. Algının gerçek olduğunu zannetmemize neden olan şey kan tarafından engellenmezse algılıyormuş gibi duyu organlarının içinde olan hareketler tarafından

etkilenir ve sadece bir benzerlik olmasına karşın nesnenin kendisi zannederiz. Bir insanın gözünün altına kendisine 462-a
fark ettirmeden parmakla bastırırsanız karşısındaki nesnenin iki olduğunu görür ve zanneder. Fakat parmakla bastırıldığını görüyorsa o zaman böyle görse de inanmayacaktır. Uykuda da benzeri bir durum vardır, kişi uyurken uyduğunu farkındaysa gördüğü şeyin sadece bir görüntü olduğunu anlar ve bunun gerçek olmadığını kendisine söyler. Bu durumda çoğu zaman insanın bilincinde bu bir rüya lafı geçer. Oysaki uyuduğunun farkında değilse o zaman görüntüyü gerçek zanneder. Uykuya dalarken ya da uyanırken yaşadıklarımızı düşünürsek bunların duyu organları içindeki tasvir resimleri oldukları anlaşılacaktır. Bazen uykuda görülen şeyler duyu organlarındaki hareketlerdir. Karanlıkta çok iyi görebilen insanlara sıklıkla değişen resimler görünür, öyle ki korkudan gözlerini kapatırlar. Buradan hareketle rüyanın uykuda görülen bir tasvir resmi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Biraz önce açıkladığımız görüntüler rüya değildir, duyularımıza bağlı olmadan ortaya çıkan resimler de rüya değildir. Uykuda görülen her tasvir resmi de rüya değildir. İlkinde kimi insanların uykularında hafif bir ses duydukları, bir şeyleri tattıkları ya da dokundukları söz konusudur, bu çok hafif bir şekilde gerçekleşir. Bazen uyandıkları zaman ya da uykuları açıldığı zaman bir süre önce rüyalarında gördüklerini zannettikleri ışığın lamba ışığı olduğunu ya da çok net olmayan hayvan seslerinin gerçek olduğunu anlarlar. Kimileri uyurken bile sorulara yanıt verirler, çünkü uyku ve uyanıklık halleri birinin diğerini tamamen yok etmesi şeklinde gerçekleşmez. Bu saydığımız görüntülerin hiçbiri rüya değildir, gerçeğe uygun olan ve tasvir resmi olmayan uyuyanın bilinci de rüya değildir. Rüya algı ürünlerinden

kaynaklanan hareketin neden olduğu tasvir resmidir, tabii bunun aynısının uyku sırasında ve uyku ile bağlantılı ola-
462-b rak ortaya çıkması gerekir. Kimileri hiç rüya görmezler, kimileri yaşlandıkları zaman görürler. Bunun nedeni çocuklukta ve yemeklerden sonra rüya olmamasının nedeniyle aynıdır. Bazı insanlarda büyük bir buhar yukarı çıkar ve ardından da aşağıya iner, bu da büyük bir harekete neden olur, tahmin edileceği gibi bu insanlarda rüya olmaz. Yaş ilerleyince rüyaların ortaya çıkmasında şaşırılacak bir şey yok, çünkü yaş ya da duygu açısından bir farklılık yaşanınca rüyalarda da farklı bir durum yaşanması kaçınılmazdır.

RÜYA YORUMLAMA ÜZERİNE

Uyku ve rüyalardan kehanet çıkarma konusuna geçelim. Bu konuda ne küçümseyici yaklaşım ne de tam anlamıyla bir onay söz konusudur. Çünkü hemen herkesin ya da çoğu insanın rüyalara bir anlam vermesi sonucunda burada ortaya çıkan bir tecrübe söz konusudur, bu nedenle de rüya yorumlama diye bir şeyin söz konusu olması tamamen de anlamsız değildir. Bazı rüyalar yorumlanabilir ve bazıları da diğerleri için geçerli olacak şekilde genişletilebilir. Öte yandan kehanet konusunda yapılabilecek başka bir açıklama yoktur. Aynı zamanda rüyalarla ilgili kehanet konusunda becerikli olanlar ahlaki ve akıl bakımından en iyiler değil de tanrının sıradan insanlara bu özellikleri vermesi garip bir durumdur. Tanrının buna izin verdiğini kabul etmiyorsak da o zaman başka bir açıklama getirememekteyiz. Çünkü bazı insanların Herakles Sütunları[1] ya da Borysthenes'te[2] gerçekleşen şeylerin nedenleri hakkında açıklamalar getirmelerini açıklamak bizim bilgimizin dışında seyreden bir şeydir. Kastettiğim şey şu: İnsanların rüyalarında gelecekte gerçekleşecek şeyleri görmeleri ya da rüyada görülen bir şeyin gelecekte olacak şeyi göster-

1 Bilinen Yunan dünyasının batı sınırlarında olduğuna inanılan yer. Kastedilen yer Cebelitarık Boğazı'dır.

2 Dinyeper Nehri.

diğine inanmak saçmadır. Bu şeyler tesadüfi gölgeler ol-
463-a malı ya da tüm özelliklere sahip olmalıdırlar. Biraz önce söylediğim neden kelimesinin anlamı bir güneş tutulması ya da hastalığın nedeni gibi bir şey. Güneş tutulmasının nedeni olarak güneş yerine bir işaretin geçmesi ya da yıldızın ortaya çıkması ya da ateşin işareti olarak dildeki pütürlü durum gibi şeyler. Tesadüfi gölge denildiği zaman bir gezinti sırasında güneş tutulması olayına denk gelmek anlaşılmalıdır. Çünkü güneş tutulması bir gezme için işaret olamaz, aynı şekilde bir neden de değildir. Bu nedenle gerektiği zamanlar ya da her zaman ortaya çıkan bir gölge olamaz. Bazı rüyalar örneğin bedendeki bazı şeyleri göstermek için işaret olabilir mi? Bazı hekimler rüyalara dikkat etmek gerektiğini söylerler, hekim olmayan ama bu konuları ayrıntılı bir şekilde incelemek isteyenler de benzeri bir yaklaşımda olabilirler. Çünkü bazı etkiler gün içinde eğer çok güçlü ve yoğun değillerse uyanık olunduğu zaman ortaya çıkan etkiler tarafından geriye itilebilirler. Uykudayken ise tam tersi yaşanır, örneğin rüyadayken küçük olan insanlar bile büyük gibi görünebilir. Uykudayken sıklıkla yaşanan şeylere bakalım. Çok küçük bir ses bile bir şimşek ya da yıldırım gibi algılanabilir, bir parça tükürük boğazdan aşağı inerken sanki bal ya da şeker yenmiş gibi hoş bir duyguya kapılırsınız. Bedenin bir kısmı ısındı diye sanki ateşte yürüyormuş gibi hissedebilirsiniz. Uyandığınızda ise ne olduğunu anlarsınız. Tüm bu örneklerin başlangıçları küçüktür ve hastalıklarda da bedensel etkilenmelerde de böyle olduğu ortadadır. İşte bu başlangıçlar uykudayken uyanık olunduğundan daha iyi bir şekilde fark edilir. Bazen uykuda ortaya çıkan görüntülerin insanların bireysel eylemlerinin gerekçesi olması şaşırtıcı değildir. Zaten amaçlarımız olsun ya da şu anda

ya da geçmişte gerçekleşmiş olan şeylerin rüyalarımızda 463-b
sıklıkla karşımıza çıkması ya da bunları rüyada yapmamızın nedeni bunların gün içindeki dürtülerle yapılıyor olmasıdır. Tam tersi olarak rüyada olanların da gün içinde yaşanacakların başlangıcı olması normaldir. Çünkü bunlar ile ilgili kararlar da rüyalardaki görüntülerle bağlantılı olarak alınmıştır. Bu şekilde olursa rüyalardaki işaretlerin bir anlamı olabilir. Çoğu şeyse tesadüfen görülüyordur. Örneğin saçma sapan şeyler, bizden kaynaklanmayan şeyler ya da deniz savaşı görmek gibi şeyler. Bu türden rüyaların nedeni büyük olasılıkla bir şeyleri hatırlamakla ilgilidir, zaten başka bir şey olamaz. Uykudayken buna benzer hatırlamaların oluşması gayet normaldir. Bir insanın hatırlanmasının ya da bir durumun hatırlanmasının bir nedeni olmak zorunda değildir, rüyayı gören insan için de geleceğe yönelik bir işaret ya da neden olamaz, sadece sıradan bir durumdur. Sıradan olaylar her zaman ya da genelde olabileceği için her rüya da gerçekleşmez. Yani bir şey gerçekleşmek üzereyken o şey kendisinden daha güçlü bir hareket ortaya çıktığında gerçekleşmez. Birçok şey gerçekleşmek üzere planlansa da o sırada ortaya çıkan daha güçlü neden onun gerçekleşmesine engel olur. Aslında gerçekleşmek üzere olan şeylerin çoğu gerçekleşmez ve olacak olan ve olmak üzere olan aynı şey değildir. Aynı şekilde gerçekleşecek şeyin gerçekleşmesine engel olan daha güçlü nedenin aslında doğaya uygun görünen şeylerin karakterlerine uygun olduklarını ve özlerine uygun olarak gerçekleşmekte olan bir şeyin gerçekleşemeyeceğine yönelik işaretler olduklarını da söylemek gerekir. İşte 464-a
bu şekilde gerçek nedenler olmayan, zaman ya da mekân olarak ölçülemez, uzak nedenlere ya da bu ölçülemiyorsa rüya gören insanın kendisine dayanmayan nedenlere sa-

hip olan insanın rüyalarının tahmin edilebilen bir rastlantı sonucunda Demokritos'un resim ve akıntılar açıklamasından daha çok bizim açıklamamıza uygun düşeceği açıktır. Örnek verelim: Bir etki su ya da havayı ele geçirdi diyelim. Bu hareket bir başka kısmı harekete geçirir ve ilk baştaki hareket dursa bile hareket eylemi bir yere kadar devam eder. Yani harekete geçiren ilk neden artık ortada yoktur ama hareket devam ediyordur, bu şekilde hareket ve algı rüya gören bilince denk gelmektedir. Demokritos'un düşüncesi de aslında buna dayanmaktadır. Bunlar ruha nasıl ulaşırlarsa ulaşsınlar gün içinde daha etkisiz olacaklardır. Oysaki geceler daha durgundur, hava da daha durgundur, daha kolay algılanabilir durumdadır. İşte bu durumda çok küçük iç hareketler bile daha büyük etki yarattıklarından dolayı uykunun etkisi daha büyüktür, diyebiliriz. Bu hareketler sayesinde tasvir resimleri ortaya çıkar ve bunlardan hareketle olmak üzere olan olayları öngörürler ve çok uzaklarda olan olaylar hakkında kâhinlere yakışır düşünceleri bulunmaktadır. Bu nedenle bu olaylar en akıllıların değil sıradan insanların başına gelir. Eğer tanrı yaptırsaydı gündüzleri ve en akıllıların başına gelirdi. Oysaki sıradan insanların buna sahip olmaları doğaldır, çünkü kendilerinin ruhu zeki değildir. Ruhları adeta bir çöl gibi bomboştur, bir kere harekete geçtiğiniz zaman tamamen iç etkilere açık bir hale gelir. Etkilenmeye uygun bazı insanların öngörü yeteneklerinin olma nedeni kendi hareketlerinin onları engellemeyip aksine sürükleyebilmesidir. Bu nedenle de dış etkilere daha açıktırlar. Bazı insanların güncel rüyalar görmeleri, tanıdıkları ile ilgili şeyler görmelerinin nedeni tanıdıkların birbirleriyle ilgilenmeleridir. Birinin diğerini uzaktan görmesi ve tanıması için yani etkilenmeleri için böyle olmalıdır. Çünkü tanıdığımız insanları daha

iyi biliriz. Çok sinirli insanlar sert bir yaratılışa sahiptirler ve sanki uzaktan nişan alıyorlarmış gibi bir şeye kolayca uyum sağlarlar. Aslında bu doğaları gereği olur ve her de- 464-b fasında bir olayı kolayca hatırlarlar. Philanidos'un şiirinde olduğu gibi benzer şeyleri yan yana konuşan ve düşünen deliler. Bu şekilde hareket ederek kendi sözlerini ve düşüncelerini oluştururlar. Ayrıca içlerinde ortaya çıkan bir hareketin bir başkası tarafından itelenmesi zordur. Yine sert doğaları gereği içlerinde ortaya çıkan bir şeyin başka bir şey tarafından harekete geçirilmesi de zordur. Rüyalar konusunda en iyi yorumcular benzerlikleri görebilenlerdir. Zaten bilinen şeyleri herkes yorumlar. Benzerlik derken kastettiğim şey sudaki resimlere çok benzeyen gibidir. Bunlardan daha önceden söz etmiştik. Büyük bir hareket olduğu zaman yansıyan resimler yansıyan şeylere benzemezler. Yansımaları çok iyi bir şekilde yorumlayabilenler iç içe geçmiş resimleri kolayca ayırt edebilen ve bunları birlikte değerlendirebilenlerdir. Bunları bir insan ya da at resmi diye yorumlayabilirler. Bahsettiğimiz konuda ilgili rüyanın ne anlama geldiği aynı şekilde yorumlanabilmelidir. Zaten hareket rüyaları engeller. Rüya ve uyku konusunda bu kadar yeterli, bunların nedenleri ve rüyalardan kehanette bulunma konularında epeyce konuştuk.

YAŞAMIN UZUNLUĞU VE KISALIĞI ÜZERİNE

Sırada bazı canlıların uzun bazılarının kısa yaşaması yani yaşamın uzunluğu ve kısalığı konularının nedenlerini incelemek var. Öncelikle bu konunun formülleştirilmesinin zorluklarından bahsedeceğiz. Çünkü hayvanlar ve bitkiler söz konusu olduğunda nedenlerin aynı mı yoksa ayrı mı olduklarını bilemiyoruz. Örneğin bazı bitkiler bir yıl yaşarken diğerleri daha uzun yaşamaktadır. Yine canlıların uzun yaşamaları sağlıklı bir ömür sürdüklerine mi işarettir yoksa kısa yaşam ve hastalık arasında bir ilişki yok mudur, bazı hastalıklarda kısa yaşam ve hastalık arasında ilişki varken bazılarında uzun yaşamak ama hasta olmak da mı vardır? Uyumak ve uyanık olmak hakkında daha önceden konuşmuştuk, yaşam ve ölüm hakkında ya da hasta- 465-a
lık ve sağlık hakkında da daha sonra konuşmamız gerekir. Doğa felsefesi kapsamına girdikçe bu konulara yerimiz var. Daha önceden söylediğimiz gibi şimdi kısa ve uzun yaşamdan bahsetmemiz gerekiyor. Sadece türler arasında değil aynı zamanda aynı türdeki cinsler arasında da farklar vardır. Tür denildiği zaman insan ve at arasında olduğu gibi bir farktan bahsediyoruz. Cinsler arasındaki farklar ise insanlar arasındaki farklar gibidir. İnsanların yaşadıkları bölgelere göre ömür uzunlukları değişebilir. Sıcak

yerlerde yaşayan insanlar uzun yaşarken soğuk yerlerde yaşayanlar kısa yaşarlar. Yine aynı bölgede yaşayan insanlar arasında da farklar olabilir. Bunu anlayabilmek için doğadaki canlılara neyin zarar verip veremediğini incelememiz gerekir. Ateş, su ya da buna benzer elementler aynı özelliklere sahip değillerdir ve bu nedenle de bozulmalarda dönüşümlü nedenlerdir. Bu nedenle bunlardan oluşan ya da bunlarla kurulmuş olanların doğal özelliklerinde paylarının olması doğaldır. Bir evde olduğu gibi çok sayıda parçanın birleşmesinden oluşması gibi durumlardan söz etmiyoruz. Diğer durumlar daha farklıdır, bozulan gerçekle sınırlı olan bir bozulma vardır. Örneğin bilgi ve cahillik, sağlık ve hastalık konusunda. Bunları taşıyanlar bozulmasa ve sonsuza kadar yaşasalar bile kendileri bozulabilirler. Örneğin bilgisizlik ve hatırlama öğrenme ile bozulurken, bilgi, unutma ve hatayla bozulur. Tabii ki bozulma doğal taşıyıcı olan bir şeyin bozulmasının sonucudur. Canlılar bozulursa içlerindeki sağlık ve bilgi de bozulur. Buradan hareketle ruh ile ilgili bir şeyler söyleyebiliriz. Ruh doğal olarak bedene bağlı değilse ve bilgi ile ruh gibiyse bu durumda bedenin bozulmasından farklı bir özelliği olurdu. Bunun olmadığı açıkça belli olduğuna göre
465-b onun beden ile olan bağlantısında farklı bir durum söz konusu olmalıdır. Buradan hareketle ölümlü olanın bozulmayacağı bir yer olup olmadığı sorgulanabilir. Belki de karşıtı bulunmayan yukarı bölgelerdeki ateş gibi. Aslında bozulma karşıt maddelerin özellikleri rastlantısal olarak bozulması ile bozulmaktadır. Çünkü zıtlar birbirlerini yok eder. Rastlantısal bozulma bir madde bir özneye ait olmadığında maddeler sınıfına dâhil olmayan ve zıtlık oluşturan bir gerçeğe ait değildir. Bu nedenle zıttı olmayan bir şey bozulamaz ve karşıtı olmayan bir yerde bozulamaz.

Bir şeyin zarar görmesi sadece kendi karşıtı tarafından gerçekleştirilebiliyorsa bozulmanın kendisi yoksa ya da ilgili yerde yoksa ona ne zarar verebilir? Belki de bu durum bir ilişkide doğruyken diğerinde doğru değildir. Her şeyin bir şekilde karşıtının olması gerekir. Aslında her şeyin düz ya da sıcak olması olabilme olanağı olan bir şey olsa da olanaksızdır. Bu durumda özelliklerin bağımsız bir var olabilirliği olması gerekir. Bu noktada bir açıdan etkili olma yetisi olan şey etkilenme olasılığı olan bir başka şeyle iletişime geçtiği zaman biri etkileyen diğeri etkilenen olduğuna göre mutlaka değişim de olacaktır. Değişim sonucunda zorunlu olarak bir fazlalık ortaya çıktığı zaman bu fazlalık karşıtlık olsa da aynı durum söz konusu olur. Çünkü değişimler karşıtlıktan doğar ve fazlalıklar da eskiden kalma parçalardır. Bir şey karşıtını bir bölgeden kovarsa, o zaman o bölgede de bozulmayacağını söylemek gerekir. Diğer türlü zaten bozulma çevrede gerçekleşemez. Eğer belirleyici olan şey son söylediğimiz şey ise burada bahsettiğimiz şeylerden hareketle ilgili şeyin yok edilebileceği sonucu çıkar. Diğer türlü söylediğimiz şeylerin onaylanması için değişim sonucu ortaya çıkan şeyde bir karşıtlık kaldığı için ve geride kalan bir kalıntı olduğunda hareket etmek gerekir. Bu nedenle her şey her zaman bir değişim içinde anlaşılır ve zamanla bozulur, çevre ise yardımcı ya da engelleyici roldedir. Bu şekilde olmaları gereken yerden başka yere taşınan şeyler olmaları gerekenden daha uzun ya da kısa süre var olabilirler, karşıt olanlar ise sonsuza kadar var olma özelliği kazanamazlar. Çünkü karşıtların özelliklerinin maddesi varlığını sürdürüyordur. Yer karşıtlığı maddesel hacimsel durumu değiştirir, niceliğe
bağlı olarak büyür ya da küçülür, nitelik karşıtlığı ise nite- 466-a
liği değiştirir. Bundan dolayı büyük canlılar küçük canlı-

lardan daha uzun yaşarlar diye bir kural yoktur. Atlar insanlardan kısa yaşarlar, küçük canlılar örneğin çoğu böcek bir yıl yaşar, bütün bitkilerin hayvanlardan uzun yaşamaları söz konusu değildir. Kan dolaşımı olanlar en uzun yaşayanlar değillerdir, arılar bazı kan dolaşımı olanlardan daha uzun yaşarlar, kansızlardan yumuşakçaların bazıları bir yıl yaşarken karada da bir yıl yaşayan bitki ya da hayvanlar bulunmaktadır. Suda ise kabuklular ya da yumuşakçalar bir yıl yaşarlar. Bitkilerin arasında en uzun yaşayanlar palmiyelerdir yine kan dolaşımı olanlar arasında kansızlardan ya da kara hayvanlarında su hayvanlarından daha uzun yaşayanlar bulunmaktadır. Bu sayede hem kan dolaşımı olanlar hem de karada yaşayanlar daha uzun yaşarlar, örnek olarak insan ve fil gösterilebilir. Genel olarak daha büyük canlıların daha uzun yaşadıkları söylenebilir. Diğer uzun yaşayanlar da genel olarak daha büyük canlılardır. Bunun nedeni canlıların doğaları gereği ıslak ve sıcak olmaları zorunluluğu ve bu sadece yaşarken olabilecek bir şey olması, oysaki yaşlılık ve ölümün kuru ve soğuk olmasıdır. Burada kuşku yok. Canlılar sıcak, soğuk, kuru ve ıslağı içerir. Canlılar yaşlandıkları zaman zorunlu olarak kururlar, bu nedenle ıslak olan kolayca kurumaz, bu nedenle yağlılar zor çürür, içlerinde hava vardır. Hava ve su ateş gibi davranırlar ve ateş de çürüyemez. Islak olanın hacmi de küçük olamaz, çünkü böyle olsaydı kolay kururdu. İşte bundan dolayı daha önceden de söylendiği gibi iri hayvanlar ve bitkiler daha uzun yaşarlar. Çünkü büyük cisimler daha fazla hava içerirler. Tabii ki daha fazla yaşamak için bu söylediğimiz şey yetmez. Elimizde iki neden vardır ve ıslak olan sadece yeterli miktarda olmakla kalmamalı kolayca donmaması ya da kurumaması için aynı oranda sıcak da kalmalıdır. Bu nedenle de insanlar

büyük başka bazı hayvanlardan daha fazla yaşamaktadırlar. Çünkü daha az nemli hayvanlar daha uzun yaşamalı- 466-b
dırlar. Tabii bunun için niteliğin niceliksel yetersizlikten fazla olması gerekir. Bazı canlılarda sıcak madde yağlıdır ve bu sayede kolayca kurumanın ve soğumanın önüne geçilir. Diğerlerinde ise farklı bileşimlere sahiptir. Yine ölümün önüne geçen şeylerden biri de madde üretmenin verimli olmamasıdır. Böyle şeyler doğal bir ölüm ya da hastalığı beraberinde getirirler. Çünkü karşıt gücü bazen yaşamsal doğayı yok ederken bazen de onun bir parçası olur. Bu nedenle cinsel özellikleri farklı, düzensiz, fazla spermi olan hayvanların erken ölmeleri doğaldır. Spermin salınması kuruluğa yol açar. İşte bu nedenle katır kendisini oluşturan at ve eşekten daha uzun yaşar. Erkeklerin cinsel bakımından düzensiz olmaları söz konusuysa, dişilerin onlardan uzun yaşamaları da gerçekleşecektir. İşte bu nedenle dişi kuşlar erkek kuşlardan uzun yaşamaktalar. Fazla çalışan erkekler de benzeri durumdadırlar. Bu erkekler aşırı derecede çalıştıklarından kururlar, yaşlılık da kurudur. Oysaki doğal bakımından erkeklerin dişilerden uzun yaşaması gerekir. Çünkü erkek dişiden daha sıcaktır. Aynı türden hayvanlar sıcak ülkelerde soğuk ülkelere göre daha uzun yaşarlar. Bunun nedeni daha büyük olmalarıdır. Soğuk yapılı hayvanlardan bunu kolayca anlayabiliriz. Yılan, kertenkele, boynuzlu sürüngen gibi hayvanlar sıcak ülkelerde daha büyüktürler. Kızıldeniz'deki kabuklu hayvanlar da aynı şekilde. Çünkü sıcak büyümeyi ve yaşamı getirir. Soğuk ülkelerdeki nem daha suludur, kolayca donar. Bu nedenle kansız hayvanlar soğuk ülkelerde yaşamazlar, karada ve denizde bunlara denk gelsek de küçük ve kısa süre yaşayan hayvanlardır. Buzlar nedeniyle büyüyemez ve gelişemezler. Hayvanlar da bitkiler de yemezler-

se ölürler, çünkü bu durumda kendilerini tüketmektedirler; ateş de büyük olduğu zaman kendisini besleyen küçük ateşi besleyen şeyi yok eder ve bu sayede küçük ateşi yok eder. Bundan dolayı doğal sıcaklık, sindirimin temel nede-
467-a ni içindeki şeyi yok eder. Sudaki hayvanların karadakilerden daha kısa yaşamalarının nedeni nemli değil, sulu olmalarıdır. Böylesi bir nem kolayca yok olur, soğuktur ve kolayca donar. Bu nedenle kansız bir hayvan sahip olduğu büyüklük tarafından korunmazsa kolayca yok olur. Çünkü yağ ve şekeri yoktur. Hayvanlarda yağ, şekerdir, işte bu nedenle de arılar diğer hayvanlardan daha uzun yaşarlar. Bitkiler arasında da uzun yaşayanlar vardır. Bunlar daha az suludurlar ve bu sayede nem kolayca buza dönüşemez. Aynı zamanda yağlı ve yapışkan olmalarından dolayı kuru ve topraklı olsalar da kolayca kurumayan bir neme sahip olurlar. Öte yandan bitkilerin neden daha fazla direnebildiklerini de incelememiz gerekir. Böcekler dışındaki hayvanlara göre kendilerine özgü bir yapıları bulunmaktadır. Bitkiler her zaman yeniden doğarlar, işte uzun yaşamalarının sırrı da budur. Bazı tomurcuklar solsa da bazıları yenilenmeye devam ederler. Bitki kökleri de benzeri durumdadır, ancak aynı anda yapmazlar. Çünkü gövde ve dallar çürüse de diğerleri büyür ve ortaya çıkar. Burada yaşamaya devam edenlerden yeni kökler ortaya çıkar. Bu sayede ağaçlar hem ölümle hem de yeniden doğuşla yaşamaya devam ederler. Uzun yaşamlarının nedeni de budur. Daha önceden de söylediğimiz gibi bitkiler böceklere benzerler, bölünseler bile yaşamaya devam ederler. Bu sayede aynı şeyden iki ya da daha fazlası ortaya çıkmış olur. Böcekler bölündükleri zaman daha uzun süre yaşamak için çırpınsalar da gerekli yaşamsal şeylere sahip olmadıklarından ve organ yetersizliğinden ölürler. Oysaki bitkiler

yaşayabilir, çünkü onlar potansiyel köklere ve dallara sahiptirler. Bitkilerde her zaman yenilenme ve yaşlanma vardır. Sürgünün alınmasında olduğu gibi bu da gerçek bir uzun yaşam örneğidir. Aynı şeyin sürgün almada olduğu iddia edilebilir, çünkü sürgün bitkinin bir parçasıdır. Sürgün alımıyla tekrarlanma yaşanmaktadır. Diğer durumlarda ise aracılıkla bu yapılır. Çünkü bitkinin her parçasında yaşamsal ilke potansiyel olarak mevcuttur. Hayvanlarda da bitkilerde de benzeri bir durum vardır. Hayvanlarda genel olarak erkekler daha uzun yaşarlar ve alt kısım üst kısma göre dardır. Çünkü sıcaklık üst, soğukluk alt kısımdadır. Bitkiler arasında gövdesi daha ağır olanlar daha 467-b
uzun süre hayatta kalırlar. Böyle doğası olan bitkiler bir yıl yaşamazlar, ağaç gibidirler. Çünkü kök, bitkinin üst kısmını ve başını kapsar. Yıllık bitkiler ise aşağıya ve meyvelerine doğru büyürler. Bu konuyu bitkileri incelediğimiz çalışmamızda konuşacağız, ancak şimdilik hayvanlarla ilişkili olduğu kadarıyla konuştuk ve yaşamın uzunluğu ve kısalığından bahsettik. Sırada gençlik ve yaşlılık, yaşam ve ölüm konuları var, bunları da konuşursak hayvanlarla ilgili araştırmamızı tamamlamış olacağız.

GENÇLİK VE YAŞLILIK
YAŞAM VE ÖLÜM ÜZERİNE

Sırada gençlik, yaşlılık ve yaşam ve ölüm konularının konuşmak var. Bazı canlıların yaşamları soluk alıp vermeye bağlı olduğu için bu bölümde bundan da söz etmemiz gerekecek. Ruh üzerine konuşurken bahsettiğimiz gibi, ruh bedensel ve maddi bir şey değildir ama bedenin herhangi bir yerindedir. Yani bedenin içinde onun parçaları ile arasında özel bir güç olarak vardır. Ruhun parçaları ve gücü konusunu şimdilik bırakalım. Hayvanlar ve diğer canlılar söz konusu olduklarında, yani hem hayvan hem de canlı oldukları zaman ruh aracılığıyla yaşıyor olmaları ve hayvan olmaları birlikte gerçekleşmelidir. Çünkü eğer bir hayvan hayvansa mutlaka canlı da olmalıdır. Ancak yaşayan her şey hayvan olmak zorunda değildir. İkisi arasında duygu bakımından fark vardır. Hayvan ve hayvan olmayanlar arasındaki fark bu şekilde belirlenir. Sayı açısından tek ve aynı olmalıdır, kavram bakımından farklı. Çünkü hayvan olma özelliği ve canlı olma özelliği aynı değildir. Sadece farklı duyu organlarını kapsayan, gerçek algıların zorunlulukla buluştuğu bir organ vardır, bu ortada yer alır, bedende ön ve arkanın arasında. Algının olduğu yer ön, karşısında yer alan bölge arka diye isimlendirilir. Öte yandan tüm canlıların bedenleri üst ve alt bölümler şeklin-

468-a de ayrılır, bitkiler de bu şekildedir. Bu nedenle beslenme organları ortada yer alır. Çünkü besin alınan bölüm üst, dışkılama yapılan yer ise alttadır. Bu noktada sadece besinle ilgili bölümden bahsetmekteyiz, çevresel bütünden değil. Bitkiler ve hayvanlar arasında bir fark vardır. İnsanlar dik dururlar ve bundan dolayı üst kısımları evrenin üst kısmına dönüktür. Bu durum diğer canlılar arasında en çok insanlar için geçerlidir. Diğer canlılarda üst kısım ortada yer alır. Öte yandan hareket etme yeteneği olmayan, toprakta kökleşmiş bitkilerde bu bölüm mecburen aşağıya doğrudur. Bitki kökleri hayvanlarda ağıza denk gelir, bir grup topraktan beslenirken bir diğer grup besinlerini kendisi çıkarır. Gelişimini tam olarak tamamlamış hayvanlarda üç bölüm vardır: besin alınan, verilen bölüm ve ortadaki kısım. Ortadaki bölüme göğüs adını vermekteyiz, bu diğer canlılarda da göğse denk gelen kısımdır, bazı canlılarda belirginken bazılarında daha az belirgindir. Hareket yeteneği olan canlılarda hareket etmelerini sağlamak için bu bölüme bazı organlar eklenir, örneğin kol, bacak, ayak ya da buna benzer şeyleri yapanlar. Ruhun besleyici kısmı ise bu üç bölümden ortaya yerleşmiştir. Teorik ya da pratik bilgilerimiz bunun doğruluğunu ortaya koymaktadır. Kafa ya da besin sindiren kısımlardan birini keserseniz bu durumda bedenin orta bölümü bağlı olduğu yerde yaşamaya devam eder. Eşekarıları ve karıncalar gibi örneklerde bunu gözlemleyebiliriz. Böceklerin dışında çoğu hayvan da kesilse bile beslenmeden sorumlu kısmın çabalarıyla yaşamaya devam etmektedir. Bu türden hayvanlar pratikte beslenmek için bir bölüme sahip olsalar da teorik olarak birden fazla bölüme sahiptirler. Bölündükleri zaman da ayrı ayrı yaşamaya devam ederler ve bir kökten çok sayıda ağaç ortaya çıkabilir. Bazı bitkilerin kesildiği

zaman neden yaşamadıkları, bazılarının ise neden kök bı- 468-b
raktığı konusunu daha sonra inceleyeceğiz. Sonuçta bitkiler ve hayvanlar bu açıdan birbirlerine benzemektedirler. Yani bu canlılarda beslenme yeteneği gerçekte tek olmalı ama potansiyel olarak birden çok olmalıdır, ancak algıda bu aynı şekilde gerçekleşir. Bölünen canlılar bir algıya sahip olmadan bunu gerçekleştirirler. Bölünmeden sonra yaşama işlevlerini yerine getirebilenlerin durumu farklıdır. Böcekler ise bütün beden kısımlarında yaşamak için gerekli tüm organlara sahip değildirler. Bazılarında besinleri almak için bir kısım, bazılarında bunları işlemek için gerekli bir başka kısım eksik olabilir. Bazılarında iki kısım birden ya da başka kısımlar eksik olabilir. Aynı şekilde hayvanlar sayısız örnekten oluşan koloniler gibidirler. En yüksek yaşama becerisi olan hayvanlarda ise üst düzeyde bir birlik söz konusu olduğu için bu durum söz konusu değildir. İşte bundan dolayı bazı hayvanların bazı parçaları çıkarılsa bile hareketleri devam eder; bağırsakları çıkarılan bazı hayvanların hareket etmeye devam etmesi ya da kalpleri çıkarılan kaplumbağaların hareket etmesi gibi. Bunun için bitkilerde ve hayvanlarda merkezi organların yeri, bir tohumdan gelmeleri, aşıları ve sürgünlerin büyümesini izlemek yeterlidir. Tohumdaki oluşum ortadan başlayarak gerçekleşir, tüm tohumlar çift kabukludur ve büyüme de kabukların birleştiği nokta olan orta yerde başlar, yaşamın kaynağı da burasıdır. Aşı kalemleri ve sürgünlerde büyümenin düğümlerde yani dalın başlangıcından gerçekleştiğini biliyoruz, burası bir merkezdir, bu kısım dikilir ya da buraya aşı yapılır, bu sayede buradan dal ya da kökler gelişebilir. Özetle söylemek gerekirse büyümenin kaynağı dal ve kök arasındadır. Kan dolaşımı olan canlıların önce kalpleri gelişir. Gelişimini sürdüren canlılardan

gördüğümüz kadarıyla kalbin tüm özelliklerini biliyoruz. Kansızlarda da aynı şekilde kalbe denk gelen organ önce
469-a oluşmaktadır. Daha önceden hayvanlarla ilgili konuşmalarımızda kalbin damarların bağlandığı yer olduğunu, kan dolaşımı olan hayvanlarda kanın beslenme sonucunda oluştuğunu ve beden parçalarının damarlarla birbirlerine bağlı olduklarını söylemiştik. Özetle söylemek gerekirse ağız ya da karın belirli işlevleri yerine getirirken kalp de en önemli işlevi yerine getirir ve beslenmeyi tamamlar. Kan dolaşımı olanlarda hem beslenmenin düzgün bir şekilde yapılabilmesi hem de algının ruhsal görevini yerine getirebilmesi için kalbin merkezde bulunması gerekir. Çünkü diğer kısımlar beslenme konusundaki görevlerini, kalbin kendi işlevini yapabilmesi için yapmaktadırlar. Hepsinin üzerinde olan organın kendi amacına ulaşması gerekir, araçların görev alanlarında kalmamalıdır. Örneğin bir hekim de kendi amacına ulaşmayı, yani sağlık vermeyi bilmelidir. Özetlemek gerekirse kan dolaşımı olan tüm canlılarda duyuların üzerinde yer alan ve hepsini kapsayan merkezde kalp yer almalıdır. Merkezde tek tek duyu organlarını kapsayan algı organı yer bulunmalıdır. Tat alma ya da dokunma gibi duyuların merkezlerinin kalpte olduğunu açıkça görmekteyiz, diğerleri için de benzeri bir durum söz konusudur. Diğer duyu organlarının kapsayıcı algı organı içinde kendi işlerini yapmaları olasıyken ilk ikisinin başka türlü olması düşünülemez. Çünkü böyle olmasa beyinde birleşme ihtimalleri olmaz. Hayvanlar için kalp yaşam merkeziyse algı için de benzeri bir durum olduğuna şüphe yoktur. Eğer karşımızdaki bir canlıysa bunun bu şekilde olduğunu söyleriz ve algı yeteneğine sahipse onun bir hayvan olduğunu belirtiriz. Kimi duyuların kalpte birleşme nedenlerini, kimilerinin neden kafada

olduğunu, hatta kimilerinin bu nedenle hayvanların beyinleri aracılığıyla algıladıklarını zannetme nedenleri gibi konuları başka bir bölümde inceleyeceğiz. Buradan hareketle kalbin üç beden bölümünün ortasındaki hem algı işlevi hem de büyümeyi sağlayan beslenmenin merkezidir 469-b
diyebiliriz. Fakat her zaman olasılıklar arasında en iyisinin gerçekleştiğini bilmekteyiz. Hem algı merkezinin hem de beslenme merkezinin orta kısımda yer almasından dolayı her iki kısım da görevlerini çok iyi bir şekilde yapabilir. Bu iki organ birbirlerine komşudurlar. Bu şekilde yer alan bir organ yöneten konumunda yer alır. Yine kullanan ve kullanılan da farklı olmalıdır. Yani kaval ve kavalı çalan el gibi. Eğer hayvanlar algılayabilen bir duyu işlevine sahiplerse kan dolaşımı olanlarda bu yetenek kalpte, kan dolaşımı olmayanlarda kalbe denk gelen organdadır. Hayvanın her parçası ve bedeninin tamamı doğuştan gelen sıcaklığa sahiptir. Bu nedenle yaşarken sıcak olan bu hayvanlar öldüklerinde soğurlar. Sıcaklığın kaynağı kan dolaşımı olan hayvanlarda kalpken diğerlerinde kalbe karşılık gelen kısımdır. Bedendeki tüm kısımlar özellikle de merkezi organ besini doğal sıcaklıkla hazmeder. İşte bu nedenle diğer yerler soğusa da yaşam devam ederken kalpteki soğuma ölüme yol açmaktadır. Çünkü kalpteki sıcaklık bedenin diğer kısımlarının sıcaklığını sağlar, buradan ısıyı alır, ruh da sıcaklığını kanı olanlarda kalpten, diğerlerinde kalbe denk gelen kısımdan alır. Buradan hareketle sıcaklık devam ettiği sürece yaşamın devam ettiğini, soğumanın ölüm demek olduğunu söyleyebiliriz. Ateş iki türlü söner, boğularak ya da söndürülerek. Kendisi sönüyorsa boğulmadır, yok ediliyorsa söndürülüyordur. İkisinde de neden aynıdır. Sıcaklık biter ve yenisi gelmez, ateş de söner ya da söndürülür. Zıddı olan şey besin yakma sürecini bitirir ve

bu şekilde ateşin beslenmesi engellenmiş olur. Hava ya da soğutma eksikliğinden dolayı sönme de gerçekleşebilir. Bu durumda büyük miktarda sıcaklık besini hızlı bir şekilde yok eder, böylece tükenme, duman durumu durmadan olur. Daha küçük bir ateş daha büyük bir ateşin etkisiyle sönmez, bir mumun alevi de daha büyüdüğü zaman yanan diğer nesnelerde olduğu gibi kendiliğinden yanar ve
470-a söner. Gerekçe ise daha büyük olan alevin daha küçük olan alevdeki besini o henüz kendi besinini almadan kendisine çekmesidir. Ateş bir şekilde kendisini içeride tutar, bir nehir gibi kesintisiz akar ancak hızından dolayı bu anlaşılamaz. Sıcaklık korunacaksa merkezi organda soğutmaya tutulmalıdır. Kömür ateşi azaltıldığında olanları düşünelim. Kömür ateşini her taraftan bir kapla kapatırsak bir süre sonra söner. Fakat kapağı belirli aralıklarla kapatırsak ateş daha uzun süre yanar. Yanan madde külün altında dizilirse ateş tarafından korunaklı hale getirilebilir. Çünkü kül hava girişini engellemez, kül geçirgendir ve kendi yüksek ısısı nedeniyle etrafındaki havaya ve kendisini söndürmek isteyen şeye karşı durur. Daha önceden bedenin sorunlarıyla ilgili kısımda yanan maddenin külün altında bir araya dizilmesi ve ateşin azalmamasına neden olan gerekçeler hakkında konuşmuştuk. Yaşayan şeylerin bir ruhu vardır ve daha önceden de söylediğimiz gibi ruh sıcaklık olmadan var olamaz. Bitkilerde doğal sıcaklığın korunması için besin ve çevreleyen hava ile yeterince önlem alınmıştır. Besin bedene girdiği zaman soğutma sağlar, aynı insanlarda yemekten sonra yaşananlar gibi. Yemek yemezsek bedenin sıcaklığı artar ve susarız, hava bedenin içinde hareketsiz kaldığı sürece ısınır, bedene besin girince hareketlenir, soğur ve hazmedilene kadar da bu devam eder. Etraftaki hava bir dona neden olabilecek ka-

dar soğuksa sıcaklığın gücü ile de yanar ve yok olur. Öte yandan havada aşırı bir ısınma olursa ve topraktan gelen hava soğutmaya uygun değilse sıcaklık boğularak yok olur ve ağaçların da bu zaman diliminde yandıkları ve güneşten tutuştukları söylenir. Bu nedenle bitki köklerine bazı taşlar ve su dolu taslar konur, bu sayede soğumaları amaçlanır. Bazı hayvanlar suda bazıları da havada yaşar- 470-b
lar, bu nedenle soğumaları da su ya da havada gerçekleşir. Bunun nasıl gerçekleştiği çok daha ayrıntılı bir incelemenin konusudur.

SOLUNUM ÜZERİNE

Eski düşünürler bu konuda bir şeyler söylemişlerdir ama yine de neye yaradığına dair açıklama yapmamışlardır. Konuşan bazıları ise yanlış fikirler beyan etmişlerdir ve çok az bilgi verirler. Bu kimselere göre bütün hayvanlar solumaktadırlar, ancak bu doğru değildir. Bu nedenle bu konuda eleştiriler getirmeliyiz ama söz söyleme hakkı olmayan insanları eleştirdiğimiz de düşünülmesin. Akciğeri olan tüm hayvanların soluduklarına kuşku yok ama aralarından bazıları ciğerleri süngerimsi ve vücutları kansız olduklarından daha az solumaya ihtiyaç duyarlar ve bedensel güçlerine bağlı olarak su altında daha fazla kalabilirler. Kurbağa gibi yumurta bırakan tüm hayvanların süngerimsi ciğerleri vardır. Ciğerlerinde çok az sıcaklık daha doğrusu kan olan kara ve deniz kaplumbağaları da suyun altında çok uzun süreler direnebilirler. Akciğerleri şişer ve hareket soğumaya neden olur, bu sayede de suyun altında uzun süreler kalabilirler. Tabii ki çok uzun süre su altında tutulurlarsa boğulurlar. Çünkü bunların hiçbiri balıklar gibi suyu içlerine alamazlar. Akciğerlerinde çok fazla kan olan hayvanlar sıcaklıktan dolayı daha fazla solunuma gereksinim duyarlar. Ayrıca akciğeri olmayan hiçbir hayvanın solumadığını da unutmayalım. Abderalı Demokritos ve solunum hakkında konuşan düşünürlerin hiçbiri solu-

num yapmayan hayvanlara yönelik bir şey söylememişlerdir. Daha doğrusu sanki tüm hayvanlar soluyormuş gibi konuşmaktadırlar. Anaksagoras[1] ve Diogenes[2] de benzeri şeyler söylerler ve balıklar ve istiridyelerin solunumlarını açıklamaktadırlar. Anaksagoras balıkların sanki bir vakumları varmış gibi havayı solungaçlarından dışarı atıp ağızlardan çekmek suretiyle solunum yaptıklarını iddia
471-a eder. Diogenes ise suyu solungaçlarından attıkları zaman oluşan vakumla havayı içlerine çektiklerini söyler. Suda hava olduğunu kabul eden bu düşünce ve diğerleri hatalıdır. Çünkü aslında solunum karmaşık bir iş olsa da basitleştirilmekte ve açıklanması gerekenlerin çok az kısmını açıklamaktadırlar. Solunum basit bir şeymiş gibi anlatılır, aslında bunun bir kısmı soluk almak diğer kısmı ise soluk vermektir. Fakat soluk vermenin ne olduğu hakkında en ufacık bir açıklama bile getirilmez. Bu açılamaların doğruluğu olası değildir, çünkü bir hayvan soluk aldığı yerde hemen soluk da vermektedir. Bu her zaman bir sırayla gerçekleştirilir. Buradan hareketle her zaman ağızlarına su almak ve soluk vermek gerekliliği ortaya çıkar. Ancak bu iki hareket üst üste gelir ve birbirlerini engeller. Konu hakkında görüş belirten düşünürler suyu dışarı attıkları anda ağızlarından ya da solungaçlarından nefes verdiklerini söylemektedirler. Buradan hareketle aynı anda hem nefes aldıkları hem de nefes verdikleri sonucuna ulaşmaktayız. Çünkü tam da bu sırada nefes aldıklarını iddia etmektedirler. Oysaki aynı anda soluk alıp vermek olası değildir. Ayrıca solunum yapan hayvanlar nefes almak ve vermek zorundaysalar ve nefes vermiyorlarsa bu durumda solu-

---

1 İÖ 510 doğumlu düşünürün ana madde ve hareket ettirici neden teorileri bulunmaktadır.

2 İÖ 412-323 yılları arasında yaşamış Kinik felsefenin öncüsü düşünür.

num diye bir şey yok demektir. Yine balıkların ağızları aracılığıyla havayı çektikleri ya da ağızları aracılığıyla sudan hava çektikleri düşüncesi de yanlıştır. Çünkü balıkların akciğerleri ve doğal olarak da hava boruları yoktur, aynı zamanda karınları ağızlarının hemen yanındadır, eğer bu şekilde hava alsalardı havayı karınlarıyla çekmeleri gerekirdi. Bu durumda diğer hayvanların da benzeri şekilde hareket etmeleri gerekirdi ama böyle olup olmadığını bilmiyoruz. Hem balıklar hava alabilselerdi bunu suyun üzerindeyken de yaparlardı ve bunu çıplak gözle görebilirdik. Ancak yapamıyorlar. Yine soluyan ve nefes alan tüm canlılarda havanın içeri çekilmesini gözlemlemekteyiz. Fakat balıklar bunu yapmıyorlar, karınlarının hemen yanındaki bir kısmı hareket ettiremiyorlar, su içindeyken ya da dışarı çıktıkları zaman sadece solungaçları açılır ve kapanır. Yine
soluyan tüm hayvanlarda nefessiz kalma halinde hava 471-b
zorla dışarı itildiği için kabarcıklar ortaya çıkar. Ayrıca bir hayvanı, kurbağayı ya da kaplumbağayı zorla suyun içinde tutarsanız hava kabarcıkları ortaya çıkar. Balıklarda ise su içinde ya da dışındayken hava kabarcığı ortaya çıkmaz. Yani balıkların dışarıda solumadıkları açıktır. Yine bu düşünürlere göre balıklardaki solunum şekli suyun altındaki insanlar için de geçerli olmalıydı. Çünkü eğer balıklar suyun etrafındaki havayı ağızlarıyla içlerine çekiyorlarsa insanlar ya da diğer hayvanlar bunu neden yapamasınlar? Hepsi de balıklar gibi ağızlarının içindeki suyu buradan içlerine alabilirlerdi. Özetle birileri bunu yapabiliyorsa diğerleri de yapabilmelidir, birileri yapamıyorsa diğerlerinin de yapamayacağı açıktır. Hem ayrıca balıklar hava soluyabilmekteyseler neden suyun dışına çıktıları zaman havasız kalırlar ve boğulurlar, çırpınmaları kolayca gözlemlenebilir. Bu noktada Diogenes'in düşünceleri hatalı-

dır, ona göre balıkların sudaki aldıkları hava yeterliyken karada aldıkları fazladır, bu nedenle ölmektedirler. Oysaki hiçbir hayvan karada fazla hava aldığı için ölmez. Yine bütün hayvanlar soluyabiliyorlarsa böceklerin de soluyabildiklerini biliriz. Bu hayvanların bazılarının ikiye bölünseler de yaşadıklarını biliriz, hatta bazıları daha fazla parçaya bölünseler de. Örneğin kırkayaklar çok parçaya bölünseler de yaşarlar. Pekiyi bunlar nasıl solumaktadırlar? Bu konularda hatalı açıklamalar getirmelerinin nedeni anatomiden haberlerinin olmaması ve doğadaki her şeyin bir nedeni olduğunu bilmemeleridir. Eğer hayvanlardaki solunumu ve organları inceleselerdi nedeni ve amacı bulur-
472-a lardı. Demokritos soluyan canlılardaki solunumun bir etki yarattığını ifade eder. Bu etkinin ruhun dışarı çıkmasını engellemek olduğunu iddia eder. Fakat doğanın bunu neden yaptığını açıklamaz. Aslında çoğu filozof gibi onun da bu konuda herhangi bir fikri yoktur. Ruh ve sıcaklıktan bahseder, küre şeklindeki asal formlar olduklarını iddia eder ve etraflarındaki varlığın basıncıyla dışarı çıkmaya kalkışırlarsa solunumun bunu engellediğini anlatır. Çünkü havada belirttiği türden çok sayıda asal form varmış. Bunlara akıl denirmiş. Bir canlı nefes aldığında bu formlar da içeri girerler ve basıncı kaldırırlar ve böylece ruhun dışarı çıkmasını engellerlermiş. İşte bu nedenle bir canlının yaşaması ve ölmesinin soluk alıp vermeye bağlı olduğunu iddia eder. Çünkü canlı soluyamazsa ruhu çevreleyen varlığın basıncı artar ve bir süre sonra hava ruhu kaldıramaz hale gelir. İşte bu durumda ölüm ortaya çıkar. Yani ölüm bu formların etrafında yer alan varlığın basıncı sonucu ruhun bedenden kaçmasıymış. Ancak bu acıkmaya göre tüm canlıların neden ölmeleri gerektiği söylenmiyor, yaşlılık ya da herhangi bir şiddete bağlı ölümler gibi doğaya aykırılık

gibi nedenlere açıklama getirilmiyor. Ölüm bazen yaşlılıktan olur ve bu da zaman zaman kuşkuludur. Bu durumda ölümün ortaya çıkma nedeninin ne olduğunu açıklamalıydı. Fakat solunumun nedeni hakkında da bir şey söylemiyor, bunun içsel ya da dışsal nedeni üzerinde durmuyor. Solunumun kesinlikle içeriden bir nedenden kaynaklanması gerekir, bunun dışarıdan bir nedenden gelmesi ya da bir basınçla gerçekleşmesi mevzubahis değildir. Demokritos'un iddiasına göre varlığın etrafındaki havanın hem sıkıştıran hem de genişleten bir yanı olması gerekir, bu da zaten saçmadır. Eğer daha önceden söylenenler doğru kabul ediliyorsa yani tüm hayvanlar solumuyorlarsa o zaman da bu açıklama ölümün tanımlanması olamaz. Bu, sadece soluyan canlıların ölümlerine yönelik bir açıklama yapmaya çalışmaktır. Bunu kabul ettiğimiz zaman Demokritos'un son açıklamasının yersizliği de ortaya çıkmaktadır. Herkesin kendi tecrübelerinden bildiği bir örneği verelim. Güneş sıcaklığında ne kadar fazla terlersek o kadar derin nefes alırız. Eğer dışarıdaki hava soğuksa ve bu soğuk bedeni katılaştırırsa bu durumda derin nefes al- 472-b
mayız. Demokritos bu noktada dışarıdan gelen havanın sıkışmayı engellediğini iddia eder. Oysaki olan şey tersidir. Nefes veremedikçe ısı birikir ve nefes alarak havaya ihtiyaç duyarız. Eğer Demokritos'un söyledikleri doğru olsaydı, yani ateşin ateşe eklenmesi sözüne uygun olarak sıcakta daha fazla solumamız ve soluma bizim için problem olduğunda soğumak için daha fazla solumamız gerekirdi. Böylece beden içinden çıkılmaz bir problemle karşılaşırdı. Timaios'taki açıklamalarda nefesin beden içinde nasıl daire çizip gezindiği ve diğer hayvanların sıcaklığı nasıl koruduklarına dair bir şey söylenmez. Solumak diğer hayvanlarda da diğer kara hayvanları gibi midir yoksa is-

tisnalar var mıdır? Eğer solumak sadece kara hayvanlarına ait bir özellikse bunun açıklaması getirilmelidir, diğerleri de soluyorsa bu açıklanmalıdır, başka şekilde nefes alıyorlarsa bu açıklanmalıdır, tabii ki tüm hayvanlar soluyorlarsa bir açıklama getirilmelidir. Timaios'taki açıklamalar da saçmadır. Platon'a göre sıcak soluk bedeni ağızdan terk eder, etraftaki havaya katar, bunun devamı olarak bedendeki gözeneklerden sıcak madde çıkar ve bir şekilde çıktığı yere geri döner, vakum da olmadığı için sürekli bir gidiş dönüş vardır. Isıtılan hava aynı yerden dışarı çıkar ve daha önce ağızdan çıkan hava kitlesini ağızdan geri itermiş. Bunun sürekli olarak nefes alıp vererek yapıldığı iddia edilir. Buradan hareket edersek nefes almak nefes vermekten önce olur demeliyiz. Fakat bunun tersi olur. Ölürken halen nefes veriliyor olması söylediğimiz şeyin doğruluğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı da solunumdaki ilk hareket nefes almak olmalıdır. Canlılarda nefes almak ve nefes vermek konularını inceleyen insanların bunun nedenlerini incelemedikleri ortada, sanki bir tesadüfmüş gibi bu konudan söz etmekteler. Oysaki yaşam ve ölüm için bunlar çok önemli konular. Çünkü nefes alan canlı alamazsa ölür. Sıcak hava ağzımızdan içeri girerken bunu fark etmemiz gerektiğini ancak solunum havasının göğüsten aşağı akarken ve ısıtılmış şekilde dışarı çıkarken onu fark etmememiz saçmadır. Nefes almanın sıcak havanın içeri akması olduğu fikri de saçmadır. Tersi doğrudur,
473-a yani alınan nefes soğuk, verilen nefes sıcaktır. Zaten sıcak nefes alsaydık soluk alırken nefes nefese kalırdık. Çünkü içeri akan hava yeterince soğuk olmadığından sıklıkla nefes almak zorunda kalırdık. Tabii ki solunum beslenme amacıyla da gerçekleşmez. Yani bedendeki iç ateş solunumla besleniyor da nefes alırken bu ateşi besliyor, yete-

rince ateş olduğunda da nefes veriyor değiliz. Daha önceden söylediğimiz şekilde bu iddialara da karşı durabiliriz. Eğer solunum beslenme amacıyla gerçekleşseydi diğer canlılarda da olması gerekirdi. Çünkü hepsinde yaşam sıcaklığı vardır. Hem bedenin gereksinim duyduğu sıcaklığın nefesten geldiğini nasıl açıklayacağız? Sıcaklığın daha çok besinden kaynaklandığını biliyoruz. Zaten bu doğru olsaydı beslenilen yerden dışkılamak gerekirdi ki bu hiçbir canlıda yoktur. Solunum konusunda Empedokles'in de anlattığı bir şeyler var. Ancak bunlar solunumun amacı hakkında değil, hayvanların hepsinin soluyup solumadığına dair de bir şeyler söylemez. Burun deliklerinden solumak derken asıl solumanın bu olduğunu kabul eder. Oysaki bu aslında nefes borusu aracılığıyla göğüsten yapılan bir işlemdir. Yani nefes borusu olmazsa burun deliklerinin de ağzın da bir işlevi kalmaz, elbette soluma konusunda. Burun deliklerinden zarar gören hayvanlar yine de soluyabilirler ama nefes boruları zarar görenler soluyamazlar. Bazı hayvanlarda burun delikleri aynı zamanda koku almak için vardır. Bu nedenle hemen hemen tüm hayvanlar koku alabilirler ama hepsi de burun deliklerinden değil. Bu konudan başka bir yerde daha ayrıntılı bir şekilde bah- 473-b
setmiştim. Empedokles'e göre nefes alıp vermek bazı damarların varlıklarına bağlıdır. Damarların içinde kan olduğunu ama tamamen kanla dolu olmadıkları, dışarıya açılanlar için büyük, hava için ise küçük parçacıklara sahip olduklarını ifade eder. Bu nedenle kan doğal olarak yukarı aşağı gittiği zaman içeriye de hava akıp nefes alıp verildiğini söyler. Bunu su kaldıracına benzetmektedir: "Her şey bu şekilde dışarı doğru nefes alıp verir. Herkesin bedeninin üzerine küçücük etten borular dağılır, tam bağlandıkları yerlerde sık delikler vardır. Derinin en dış kısmında

kan geçerken giriş kısmı geçitleri açılmıştır. Buradan yumuşak, ince kan geçerse hava da ardından gelir uğuldayarak. Geriye doğru giderse hava da aynı şeyi yapar. Sanki bir kız çocuğu parlak madenden yapılmış su kaldıracı ile oynuyor gibidir. Eğer ağzını bastırarak suyun içine daldırırsa kabın içine bir damla bile girmez. Çünkü süzgecin deliklerine düşen havanın ağırlığı bunu engeller. Fakat kız hava akımını kapatırsa o zaman hava boşluğuna kadar su dolar. Fakat madenin derinliğini su örtecek olursa, ağzı kapalıysa insan derisiyle hava dışarıdan içeri akar, kıpırdayan süzgecin girişini tutarak nemi engeller. Bir el kaldıracı çeker ve tekrar hava terse akar, içerideki su çıkar. Narin kan da organların arasından geri dönük içeri akarsa bedenin hava akımı aşağıya iner, ani bir hareketle yukarı çıkar-
474-a sa geri eser." Empedokles'in solunum hakkında söyledikleri bu şekilde. Daha önceden de belirttiğimiz gibi canlılar soluk almayı nefes borusu ve burun delikleri aracılığıyla yaparlar. Eğer Empedokles'in bahsettiği nefes borusuysa neden ve uyum kontrol edilmelidir. Fakat tam tersi gerçekleşmektedir. Çünkü göğüs kafesini kaldırırsak sanki marangoz körüğü gibi nefes alınır. Göğüs kafesi inerse bu durumda marangoz körüğü gibi nefes verilir. Sıcaklık genişletici olduğundan dolayı bu mantıklıdır, kanın da sıcaklığın yerini aldığı bellidir. Fakat körükler havayı içeri çekip bırakmazlar, oysaki vücut bırakır. Fakat Empedokles solunum için sadece burun deliklerinden söz ediyorsa tamamen yanılıyor demektir. Çünkü solumak sadece burun delikleriyle sınırlı bir iş değildir. Solunan havanın bir bölümü burundan geçer ve damağın altından ortak bir açıklık yoluyla bağlantılı olduğu küçük dilin yanından ilerler, bir diğer kısmı ise ağızdan girer. Bu durum hem içeri girişte hem de çıkışta olur. Diğer düşünürlerin de soluma hakkın-

da söyledikleri şeyler bu türden problemlere yol açarlar ve çok fazla sayıdadırlar. Daha önceden yaşamanın ve ruha sahip olmanın belirli bir sıcaklık gerektirdiğini söylemiştik. Zaten beslenme de ruh ya da sıcaklık olmadan olmaz. Besinler her zaman ateşle işlenir. Bu nedenle beden içinde ya da daha önceden belirttiğimiz zorunlu olarak olunan 474-b
bazı yerlerde beslenme yer almalıdır. Bu ortadadır. Yani besin alımı ve dışkılamanın yapıldığı yerlerin ortasında, kansızlarda böyle bir yer yoktur, kan dolaşımı olanlarda bu kalptir. Canlılarda bölümlerin kendilerinin oluşturduğu şey kandır. Kan ve damarların kaynağı aynı olmak zorundadır. Çünkü damarlar kanı kaplayan kaplar olarak vardırlar. Kan dolaşımı olanlarda damarların kaynağı kalptir. Hepsi kalpten geçmez ama hepsinin çıkış noktası burasıdır. Yaptığımız incelemelerden dolayı bundan eminiz. Ruh üzerine olan açıklamalarımızda belirttiğimiz gibi beslenme olmadan diğer işlevler gerçekleşemez. Doğal ateş olmadan da bu olmaz, çünkü beslenme doğal ateşten kaynaklanır. Yine daha önceden belirttiğim gibi ateş söndürülebilen bir şey olduğu için biter. Bu ya havasız kalma ya da zıtları aracılığıyla gerçekleşir. Ateş kendisini çevreleyen soğuk tarafından yoğunlaşma ya da geniş alana yayılma söz konusu olduğunda söner. Canlılarda olduğu gibi cansızlarda da bitirilme olayı vardır. Örneğin canlılar sadece parçalandıkları zaman ölmezler aynı zamanda aşırı soğuktan da ölürler. Ateşin boğulması aşırı ısı yoluyla gerçekleşir. Besin alınamadığında ortadaki ısı çok arttığı gibi ateş soğutulmadığı zaman da biter ve yok olur. Bu nedenle ateşin korunması için soğumaya ihtiyaç vardır. Çünkü yok olmanın önüne geçen şey soğumadır. Canlıların bir kısmı suda diğer kısmı karada yaşar. Çok küçük ve kansız hayvanlar da soğutma için yeterli şeye sahiptirler. Fakat çok

az sıcak oldukları için azıcık soğutmaya ihtiyaç duyarlar. Bu nedenle de bu hayvanların hemen hemen tamamı çok az yaşarlar, çünkü sıcaklığın ve soğukluğun fazlası arasın-
475-a da kendilerine pek yer kalmaz. Böceklerin hepsi kansızdır ve daha uzun yaşayanların bedenlerinin ortasında bir oyuk vardır. Bu sayede ince kabuklarına rağmen sıcaklıkları soğutabilirler. Daha sıcak oldukları için daha fazla soğuya katlanabilirler. Örneğin arıların bazıları yedi yıl yaşarlar, mayıs ya da ağustosböcekleri de bu gruptadır. Bu hayvanlar vızıldayan sesleriyle nefes alırlar, sanki solur gibi. Bedenin ortasında doğuştan gelen havanın inip kalkmasıyla kabukta sürtünme olur. Böcekler kara hayvanlarında akciğer gibi, balıklarda solungaç gibi burayı kullanırlar. Diğer canlılarda soluk alma engellenmek istendiğinde ağız kapatılırsa böceklerde de benzeri bir durum vardır. Onların da nefessiz kaldıkları zaman göğüs kafeslerini hareket ettirdikleri görülür. Ancak başka birisinde bu durum yeterince soğuma yaratmazken böceklerde yaratır. Kabuktaki sürtünme sayesinde bahsettiğimiz vızıldama olur, bu ses çocukların ince bir yaprak üzerine koydukları boş kamışlarla çıkardıkları seslere benzer. Şarkı söyleyen ağustosböceklerinde de benzeri bir durum vardır, onların da vücutlarında aşırı bir sıcaklık vardır, vücutlarının ortasındaki oyukta ateşi soğutmaya çalışırlar ve ses çıkar. Bir ağustosböceği şarkı söylemiyorsa vücudunda oyuk yoktur. Kan ve akciğer vardır, ancak kan azdır ve akciğer geçirgendir. Bu hayvanların bazıları uzun süre nefes almadan yaşayabilirler, çünkü akciğerleri ciddi oranda kalkar ve içinde az kan ve ıslaklık olduğu için uzun süre nefes almalarına gerek yoktur. Bu hayvanların hareketleri kendilerini soğutmaları için uzun süre yeterli olur. Fakat uzun süre bunu yapamazlar, nefes alamazlarsa ölürler.

Daha önceden belirttiğimiz gibi ateşin yok olmasının iki türü vardır ve soğuma eksikliğinden kaynaklanan türe boğulma deriz, bu şekilde ölen hayvanların boğulduklarını belirtiriz. Böceklerin solumadıklarını daha önceden söylemiştik, sinek ve arılar gibi çok küçük hayvanlar için de bu doğrudur. Bu hayvanlar çok sıcak ya da soğuk olmadıkları 475-b
sürece suyun üzerinde çok uzun süreler kalabilirler. Tabii ki zayıf hayvanların çok daha sık solumaları gerekir. Karınları suyla dolduğu zaman ya da vücutlarının ortasındaki sıcaklık bittiği zaman hemen ölürler ve buna boğulma deriz. Bu nedenle bu hayvanlar uzun süre külde yattıkları zaman ayılırlar. Suda yaşayan kansızların yine suda yaşayan kan dolaşımı olan canlılardan uzun yaşamasının nedeni budur. Kansızların sıcaklıkları daha azdır, bu nedenle hava onları yeterince soğutur. Örneğin kabuklular ya da mürekkepbalıkları. Tabii ki sadece bu yaşamaları için yeterli değildir. Balıkların çoğu karada bir süre yaşayabilirler ancak sudaki kabuklular karaya çıktıkları zaman daha uzun süre hayatta kalabilirler. Çünkü akciğeri olmayanlar ya da kansız olup akciğer sahibi olanlar daha az sıklıkla soğutmaya gereksinim duyarlar. Biraz da kansızlardan söz edelim. Bazı kansızlar için hava bazıları için ise su yaşam için gereklidir. Kanı olanlarda ve kalbi olanlarda akciğer varsa hava içeri çekilir ve daha sonra geri verilerek soğuma sağlanır. İçlerinde canlı yaşam meyveleri taşıyanlar ya da canlı yavrular doğurmayanlar hem de kuş gibi yumurtlayanlar ve kanatlılar hem de pullular akciğer sahibidirler. Bunların dışında kıkırdağı olan balıklar canlı doğururlar ama meyveleri yoktur. Canlı doğuranlar kan bakımından doygun bir akciğere sahiptirler. Bu nedenle daha az aralıklarla solurlar. Bu konuyu daha önceden anlatmıştım. Fakat hepsi de solurlar. Yani su yılanları; kurbağalar; timsahlar;

suda, denizde ya da karada yaşayan kaplumbağalar; foklar. Bunlar ve bunlara benzeyen hayvanların hepsi yavrularını karada meydana getirirler, karada ya da suda uyurlar. Ağızları suyun üzerindedir ve bu şekilde solurlar. So-
476-a lungacı olan hayvanların hepsi bedenlerine su alarak solurlar. Kıkırdağı olan balıklar ve diğer ayaksızlar, –balıkların hepsi ayaksızdır– solungaç sahibidirler. Bu hayvanların hareket için kullandıkları organları yüzgeçlerdir ve yüzgeç ile kanat aynı kökten gelirler. Ayaklı hayvanlar arasında şu ana kadar incelenenler arasında sadece su semenderi denilen hayvanın solungacı vardır. Hem akciğeri hem de solungacı olan hayvan henüz görülmemiştir. Bunun nedeni akciğerin nefes aracılığıyla soğutma yapıyor olmasıdır. Zaten ismi de nefesi içine çekmesinden gelir. Solungaçlar ise su aracılığıyla soğutma yapmak için vardırlar. Bir organ bir kerede sadece bir amacı gerçekleştirdiği için soğutma için bu yöntem yeterli olmaktadır. Bildiğimiz üzere doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz, bundan dolayı ikisinden birisi gereksiz olacağı için ikisi aynı anda var olmazlar. Buradan hareketle diyebiliriz ki bazı hayvanların solungaçları bazılarının da akciğerleri vardır, ancak her ikisi birden olmaz. Her canlının yaşamak için besine ve soğutmaya gereksinimi vardır, bu nedenle aynı organdan yararlanırlar. Bazı canlılarda dil hem konuşmak hem de tat almak için vardır, akciğeri olan hayvanlarda da ağız sayesinde hem beslenilir hem de nefes alınır-verilir. Akciğeri olmayan ve solumayan canlılarda ağız sayesinde beslenilir, soğutmaya ihtiyacı olanların solungaçları vardır. Bu organlarla soğutmanın nasıl yapıldığını daha sonra konuşacağız. Beslenmenin soğutmayı engellememesi soluyan ya da solungaçları aracılığıyla su alan canlılarda benzeri şekilde olmuştur. Aynı anda soluyup besin alamazlar, bu

olsaydı boğulurlardı. Çünkü ister kuru isterse de ıslak besinler nefes borusundan akciğere gider. Nefes borusu içinden besinlerin mideye gittiği yemek borusunun önündedir. Dört ayaklılarda ve kan dolaşımı nefes borusu bir kapak gibi işlevi olan gırtlak kapağına sahiptir. Kuşlar ve 476-b
yumurtlayan dört ayaklılarda bu yoktur. Ancak nefes borusu kasılınca aynı sonuca ulaşırlar, besini alırken nefes borusu kısılır ve hava yolu kapatılır, besin alındıktan sonra birinci grup gırtlak kapağını açar, ikinci grup nefes borusunu gevşetir. Solungaçları olan hayvanlar ise suyu solungaçlarından boşaltırlar ve besini ağızlarından alırlar. Nefes borusu olmadığı için beslenirken su ağızdan girse de rahatsız olmazlar. Bundan dolayı suyu solungaçlardan hızla aşağıya atarlar. Bunu yapabilmek için besini hemen almaları gerekir, bunun için de keskin dişleri vardır, ayrıca hemen hepsinin damakları tırtıklıdır. Böylece besinlerini hemen yutabilirler, çiğnemeye zamanları yoktur. Su hayvanlarından balina, yunus ya da püskürtme kabiliyeti olanlar hakkında açıklamalar yapmamız gerekir. Bunları anlamak biraz zordur ama onların da belirli bir mantığı vardır. Ayakları yoktur, akciğerleri olsa da deniz suyu alırlar. Bunun nedenini daha önceden açıklamıştık. Suyu alma nedenleri soğutma değildir. Akciğerleri olduğu için soluyarak soğutma yaparlar. İşte bundan dolayı ağızları üzerinde uyurlar ya da yunuslar bundan dolayı horlarlar. Ağla yakaladıkları zaman da fazla soluyamadıkları için hemencecik boğulurlar. Bu nedenle bu tür hayvanlar sıklıkla solumak için suyun üzerine çıkarlar. Suda beslenmeleri gerektiği için besin alımından sonra ağızlarına gelen suyu dışarı atmaları gerekir, bu nedenle de hepsinin püskürtme boruları vardır. Bu sayede suyu ağızlarına aldıkları zaman balıkların solungaçlarından suyu çıkarmaları

gibi yukarı ittirirler. Püskürtme borusunun yeri de önemlidir. Kanın çok olduğu yerlere doğru gitmez, aksine beynin hemen önündedir. Yine aynı nedenle kabuklular ve yumuşakçalar da su alırlar. Kastettiklerim pavurya ve yen-
477-a geçler. Çünkü bu hayvanların hiçbirinin soğutmaya ihtiyacı yoktur. Hepsinin de sıcaklıkları düşüktür ve kanları yoktur, bedenlerini çevreleyen su tarafından yeterince soğutulurlar, beslenmek için su alırlar ve hemen dışarı atarlar. Hemen dışarı atılmasının nedeni besinle beraber mideye inmesine engel olmaktır. Pavurya ve yengeç gibi kabuklular bedenlerindeki tüylü kısımları dışarı taşan kıvrımlar sayesinde, ahtapot ve mürekkepbalıkları ise başlarının üzerindeki kanal aracılığıyla suyu dışarı çıkarırlar. Hayvanlar üzerine olan yazımda bu konu üzerinde daha fazla durmuştum. Burada hem soğutmak için hem de doğaları gereği suda yaşayan hayvanların besinlerini sudan almak için bedenlerine su aldıklarını yazmıştım. Sırada soluyan ve solungaçları olan hayvanların nasıl soğutma yaptıkları konusu var. Daha önceden akciğeri olan tüm hayvanların nefes alıp verdiklerini söylemiştik. Peki neden sadece bazı hayvanlarda akciğer var ve bu hayvanlar soluma ihtiyaç duymaktalar? Buna sahip olma nedenleri daha üstün hayvanların daha fazla sıcaklığa sahip olmalarıdır, buna uygun olarak daha üstün ruhları vardır, çünkü bu hayvanlar soğuk hayvanlardan daha üstündürler. Bundan dolayı canlılar arasından daha fazla kanı olanlar ve daha sıcak akciğeri olanlar daha iridir, canlılar arasında en saf ve en fazla kana sahip olan insan, en dik durandır. Akciğerin bu durumundan dolayı insanlar göğüslerinin üst kısmını evrenin üstüne doğru kaldırabilir. Bundan dolayı hem insanda hem de akciğeri olan hayvanlarda bu kısmın varlığı yapısal bir şeydir. Yani bu organa sahip olunması-

nın nedeni budur. Bir de kurallara uygun ve aynı zamanda yaşamsal nedenleri birbiri ardına harekete geçiren bir neden daha vardır. Bu noktada kabul etmemiz gereken şey doğadaki gelişmiş canlıların da gelişmemiş canlılar gibi oluştuklarıdır. Canlıların büyük çoğunluğu topraktan, bazıları sudan, kuşlar havadan ve kara hayvanları da ateşten oluşur. Bunların hepsi kendi yapılarına uygun şekilde ken- 477-b
di konumlarına sahiplerdir. Empedokles en sıcak ve ateşli hayvanların kendilerine yapısal olarak ait olan ateşten uzak durduklarını ve beslenmelerine uygun olmayan bir yerde yaşamda kalmayı sağlamak için suda yaşadıklarını söyler, bu hatalıdır. Havanın sudan sıcak olduğunu iddia eder. Bu nedenle de hayvanların karada doğmaları ve daha sonra asıl yaşam alanları olan suya gitmeleri, ki bu hayvanların tamamının ayakları yoktur, saçma bir açıklamadır. Empedokles bu canlıların doğumları hakkında hatalı bilgi verip daha sonra suya girdiklerini iddia etmektedir. Oysaki su hayvanlarının kara hayvanlarından daha sıcak oldukları ispatlanmamıştır. Çünkü bazı su hayvanlarının hiç kanı yoktur bazılarının ise çok az vardır. Aslında daha önceden hangi hayvanların sıcak hangi hayvanların soğuk oldukları konusu tartışılmıştı. Öte yandan Empedokles'in sorusu mantıklıdır, ancak soruya verdiği yanıtta problem vardır. Çünkü son derece bilinen özellikleri olan canlılar etraftan gelebilecek zararlardan zıt iklimler sayesinde kurtulurlar. Ancak yine de bir canlının doğal yapısı en iyi kendi doğal alanında korunur. Her hayvanın oluştuğu madde ve doğasını bilmek gerekir. Yani örneğin doğa bir şeyi balmumundan oluşturacak olduğunda onu sıcaklığın altına koymaz, aynı şey buz için de geçerlidir. Çünkü karşıtı tarafından hemen yok edilir, bilindiği gibi sıcak olan şey daha soğuk olanı eritir. Yine doğa bir şeyi tuzdan

yapacak olsaydı o zaman da onu ıslak yere koymazdı. Çünkü ıslak olan kuru olanı yok eder. Eğer tüm cisimlerin temelinde nemli ve kuru varsa, nemli olan nemlide, kuru olan kuruda yer alır. Bu nedenle ağaçlar suda değil toprakta yetişir. Empedokles'in söyledikleri doğru olsaydı buna göre ağaçlar çok kuru olduklarından suya girmelilerdi. Hem ağaçlar suya girecek olsalardı bunu yapma nedenleri soğuk olması değil ıslaklık olurdu. İşte bu nedenle madde-
478-a nin doğal yapısına uygun olarak her canlının yaşadığı alana uyar. Sudaki ıslak, karadaki kuru, havadaki ıslaktır. Tabii ki aşırı derecede sıcak canlılar daha soğukta, aşırı derecede soğuk olanlar da daha sıcakta tutulurlar. Çünkü doğal ortam bu aşırılıkları dengelemektedir ve normal düzeye indirmektedir. Her madde için uygun koşullar incelenirken buna bakmalıyız, çünkü aşırılıklar ortama uygun olmayabilir, ama maddede böyle bir şey olmaz. Empedokles'in iddiaları yani bazı hayvanların karada bazılarının suda yaşama nedenleri hakkında ve bazı hayvanların neden akciğeri olduğu bazılarının ise olmadığı konularında bu kadarı yeterli. Akciğeri olan canlılar neden içlerine hava çekerler ve neden bunu özellikle akciğerleri kan bakımından zengin olanlar yapar? Bunun nedeni akciğerin süngerimsi bir yapıda ve kanallarla dolu olmasıdır. Akciğer kan bakımından en zengin iç organdır. Akciğeri kan bakımından zengin olanlar hem çok hızlı ısıtma hem de çok hızlı soğutmaya ihtiyaç duyarlar. Hem fazla bir sıcaklık artışı olmaz, hem de bütüne etki edecek şekilde bir soğutma olmalıdır. Çünkü onlarda yeterince kan ve sıcaklık vardır. Bunların her ikisi de hava yoluyla gerçekleştirilebilir. Akciğer yeterince ince olduğundan her şeye etki edebilir ve tamamen soğuyabilir. Su ise bunların tersine sahiptir. Yani kan açısından zengin olan akciğerlere sahip olanların

neden güçlü nefes aldıklarını açıklamış olduk. Daha sıcak olan daha fazla soğutmak zorundadır. Bu sayede nefes, sıcaklığın kalpte bulunan kaynağına daha kolayca ulaşır. Akciğer ve kalp arasındaki damarları gözlemler ve hayvanlar konusunda araştırmalardan bilmekteyiz. Ruh kalpte ısıtıldığı için hayvanlar da doğaları gereği soğutmaya ihtiyaç duyarlar. Kalp ve akciğeri olan tüm hayvanlar nefes alıp vererek soğutma yaparlar. Fakat balıklar gibi kalbi olup akciğeri olmayanlar solunumlarını solungaçları aracılığı ile yaparlar ve bu sırada su kullanırlar. Solungaçların yeri kalp kadar bilinmese de bu konuda yapılacak deney- 478-b
sel çalışmalardan sonra bir yere varılabilir. Bundan önce konuştuklarımızdan hareketle kalbin kara hayvanlarında ve balıklarda aynı şekilde olmadığı gibi bir sonuca ulaşılıyor gibi görünse de aslında dikkatli bir bakışla aynı şekilde oldukları görülecektir. Çünkü kalbin ucu hayvanların başlarının baktığı yöndedir. Kara hayvanlarında ve balıklarda baş aynı yere bakmaz, bu nedenle kalbin ucu ağız tarafını gösterir. Balıklarda ise kalbin ucundan bedenin ortasına kadar solungaçların olduğu, damarlar ve sinirlerle dolu bir genel boru vardır. Bu en büyük borudur ve kalbin çeşitli yerlerinden solungacın ucuna doğru başka borular da bulunmaktadır. Bu borular sayesinde ısıtma etkisi kalbe kadar varır, bu sırada hep su solungaçların arkasından akar. Soluyan canlılarda da durum aynı şekildedir. Buradan gelen hava sayesinde göğüs kafesi sürekli yükselip alçalır, bu da balıkların solungaç hareketine benzer. Canlılar çok az hava olan bir yerde kalırlar ya da sürekli aynı havayı solurlarsa boğulurlar. İki durumda da az hava çabucak ısınır ve ısınan hava kan ile temasa geçtiğinden böyle olacaktır ve sıcak hava soğumayı engeller. Soluyan canlılar da akciğeri ya da solungaçlarını hareket ettirmezse

ölecektir. Tüm hayvanlar doğar ve ölürler ancak bunların gerçekleşme süreleri ve şekilleri birbirlerinden farklıdır. Bozulma şekilleri bazı ortak noktalar olsa da birbirlerinden farklıdır. Ölüm ya zorlamayla ya da doğal olarak gerçekleşir. Eğer dışarıdan gelen bir neden varsa bu zorlamadır. İçten gelen bir neden var ve neden olan kısım her zaman aynıysa, yani bir hastalık yoksa doğaldır. Bitkilerdeki doğal ölüm kuruma, hayvanlardaki doğal ölüm yaşlılıktır. Tamamlanmış canlılarda ölüm ya da bozulma benzeri şekillerde ortaya çıkar. Tamamlanmamış olanlarda ise benzer olmakla beraber bazı farklılıklar gösterir. Tamamlanmamışlardan kastettiğim yumurtalar ya da bitkilerden köklenmemiş olanlardır. Canlıların tamamında bozulma yaşam için gerekli sıcaklığın eksik kalmasıyla ortaya çıkar, tamamlanmamış olanlarda da işlevsel merkezde ortaya çıkar. Burası daha önceden de belirttiğimiz şekilde üst ve alt
479-a bedenin birleştiği yerdir. Bitkilerde yeni sürgün ve kök arası, kan dolaşımı olanlarda kalp, kansızlarda kana denk gelen organdır. Bazı kansızların farklı merkez organları olabilir. Bu nedenle bazı böcekleri ikiye ayırsanız ya da bazı kansızların kalbini söküp çıkarsanız yine çok uzun süreler boyunca hayatta kalmayı başarabilirler, bunun en iyi örneklerinden biri de kaplumbağalardır. Onlar da böcekler gibidir ve kabuklarını sırtlarında tuttukları sürece kalpleri olmasa da bacaklarını hareket ettirebilirler. Yaşam için gerekli olan şey ne zaman sıcaklık soğutulamazsa o zaman gider. Daha o zaman da söylediğimiz gibi bu durumda yaşam için gerekli olan şey ortadan kalkmaktadır. Akciğer ya da solungaçlar sertleşirse ya da yaşın neticesinde kururlarsa ve topraklanırlarsa canlılar organlarını hareket ettiremezler, genişletemezler, büzemezler ve sonuçta yük arttıkça ateş yok olur. Bu nedenle yaş ilerledikçe öl-

mek için sadece küçük bir hastalığın olması yeterlidir. Çünkü insan yaşamının büyük kısmında içerideki ateş azalır ve sonunda çok az miktarda kalır. Bu nedenle de kalp en ufacık bir zorlamayla durur, içerideki ateş sanki küçücük bir üflemeyle sönecek gibidir. Bu nedenle yaşlılıkta ölüm acısızdır, büyük bir hastalık olmadan ölünür ve yaşam insana fark ettirmeden kayıp gider. Akciğeri soğutan şeylerin arasında ülserler, salgılar, hastalıklı ateş nöbetleri gibi akciğeri sertleştiren şeyler vardır. Sonuç olarak akciğeri genişletilemez ve indirilemez hale getirirler. Canlılar da bunu hareket ettiremediklerinde ölürler. Canlıların özlerinin oluşması beslenme yeteneğinin sıcaklığa ortak olmasının başlangıcıdır. Bunun devam etmesi yaşamdır. Soğutucu organlar gençlikte büyür, yaşlılıkta ise küçülür. Bunların arasında kalan dönem yaşamın en güzel zamanıdır. Ölüm ya da bozulma zorlama sonucunda gerçekleşiyorsa bu durum sıcaklığın söndürülmesi ya da boğulması- 479-b
dır. Doğal ölüm ise yaşam süresi uzar ve sona yaklaşılırsa bedendeki sıcaklığın boğulmasıdır. Bitkilerde bu kuruma, hayvanlarda ölümdür. Bu ileri yaştaki ölümdür, iç sıcaklığı soğutması gereken organ işlevini yerine getiremez ve bunun sonucunda boğulur. Böylece hayvanlarda doğum, yaşam ve ölümün ne olduğu ve hangi süreçte gerçekleştiğini anlatmış olduk. Buraya kadar yapılan açıklamalardan soluyan hayvanların neden suda ve balıkların havada boğuldukları açıklandı. Balıklarda soğutma su, kara hayvanlarında hava sayesinde yapılır. Yaşadıkları yer değişince hepsinin soğutma olanakları yok olur gider. Solungaç hareketleri ve akciğer hareketleri durur, bunların genişlemesi ve büzülmesi yani soluk alıp vermek, suyun alınması ve dışarı atılmasıyla gerçekleşir. Durma ve bu organın yapısı hakkında şunlar söylenebilir: Kalpte aynıymış gibi görü-

nen ama birbirinden farklı üç şey vardır. Kalp atımı, nabız ve solunum. Kalp altımı sıvılar ya da salgıların soğutma işlevini yerine getirmelerinden sonra kalpte sıcaklığın yoğunlaşmasıdır, örneğin hastalıklarda kalp çarpıntısı ya da korku gibi durumlarda ortada görünür. Çünkü korku varsa üst kısım soğur ve sıcaklık geri çekilerek toplanır, ısı küçük bir alanda sıkıştığı için de daha sık kalp atışı olur. Bu durumda bazen yaşam sıcaklığı yok olur ve canlının korku kaynaklı olarak öldüğüne tanıklık ederiz. Görebildiğimiz kadarıyla nabız atımı sürekli ve kesintisiz bir şekilde devam eder, bunu kandaki doğal olmayan değişim sonucunda ortaya çıkan sivilcelerin ağrısına benzetmek gerekir, sivilce tamamen olgunlaşana kadar da bu durum devam eder. Bu durum kaynamaya benzer, sıvılar da sıcakta kaynadıkları zaman buharlaşırlar, kaynayan maddenin hacmi
480-a genişler ve yükselir. Sivilcelerde sıvı uçmazsa koyulaşır ve buna bağlı olarak çürümeye başlar, kaynamada ise kaynayan madde bulunduğu kaptan kopup gider. Kalpte alınan besinler sayesinde elde edilen sıcaklık bir hacim artışı yaratır ve yukarı çıkarken bu sırada kalbin dış kabuğa baskı yapmasıyla nabız atar. Bu durum sürekli ve kesintisiz devam eder. Kan tarafından oluşturulan ıslaklık kalbe doğru akar ve öncelikle burada kanın yapısı değiştirilir. Gelişimin ilk kısmından bunu anlarız, damarlar oluşmadan önce de kalpte kan vardır. Gençlerdeki buharlaşmada daha güçlü olduğu için nabız atışı daha güçlüdür. Damarların hepsi beraber atarlar, çünkü kalpten çıkarlar. Bundan dolayı sürekli hareket vardır ve damarlar da aynı anda ve kalp tarafından harekete geçirilirler. Kalp atımı soğuk olanın yoğunluğuna tepkidir, nabız ise ıslaklığın buharlaşmasıdır. Besin özünün yer aldığı sıcak madde genişler ve bu nedenle soluk alıp verme gerçekleşir. Her şeyin besine ih-

tiyaç duyması gibi burası da duyar, hem diğerlerinden daha fazla, çünkü bedendeki diğer kısımları besleyen de burasıdır. Sıcaklık artıkça içinde bulunduğu organı yukarı doğru genişletmesi gerekir. Bunları demircilerdeki körüklere benzetelim. Zira hem akciğerin hem de kalbin körüğe benzer şekilleri vardır, bunu çiftli körüğe benzetebiliriz. Beslenme organı soğutmanın ortasında yer almalıdır. Bu sayede sıcak madde arttıkça yukarıya doğru genişler ve 480-b
sonunda etrafındaki akciğeri genişletir. Soluk alıp verirken de bu oluyor gibidir. Göğüs kafesi içinde yer aldığı akciğerin hareketinin başladığı kısmı kalp bu hareketi yaparken yukarı kaldırır. Göğüs kafesi kalktığı zaman soğuk hava mecburen dışarıdan bir körüğe girmiş gibi olur ve soğutucu etkisiyle yüksek ateş söndürülür. Akciğer sıcak havanın etkisiyle genişlediği gibi kaybolmasıyla da sönmelidir ve içeri giren hava tekrar dışarı çıkmalıdır, bu nedenle soluk alınırken soğuk, dışarı çıkarken de sıcak madde ile dokunduğundan sıcaktır. Akciğerleri kan bakımından zengin olan canlılar için bu geçerlidir. Çünkü hava akciğer içinde bulunan boru benzeri kanalların içine girmeli ve damarlarda ilerlemelidir. Bu sayede tüm akciğer havayla doluymuş gibi görünür. Hava içeri girerse nefes alınır, dışarı çıkarsa nefes verilir. Bu yaşandığı ve kalp harekete geçirdiği sürece devamlı ve kesintisiz bir biçimde nefes alınıp verilir. Bu nedenle yaşam nefes alıp vermeye bağlıdır. Balıklarda da benzeri bir şey solungaçlar aracılığıyla gerçekleşir. Organlar sayesinde kandaki sıcak madde yukarı çıkarsa solungaçlar açılır ve suyun içeri girmesine izin verilir. Sıcak madde kanallar aracılığıyla kalbe iner ve soğutulursa solungaçlar kapanır ve su dışarı çıkarılır. Kalpteki sıcak madde sürekli sıcak olduğundan yukarı çıkar ve balık sürekli su alır, sıcak madde de soğudukça dı-

şarı atmaya devam eder. Bu nedenle kara hayvanlarında nefes almak, su canlılarında ise su almak yaşam için belirleyici noktayı oluşturmaktadır. Yaşam ve ölüm ve buna bağlı konulardaki tüm sorunları incelemiş sayılırız. Sağlık ve hastalık konularında yazmak sadece doktorların değil aynı zamanda filozoflarının da işidir. Ancak iki grubun incelemelerinin hangi açılardan birbirlerinden farklı olduğu konusunda da dikkat etmeliyiz. Gerçi incelemelerimiz bir yere kadar beraber aynı konuları incelediklerini gösterir ama yine de bu farkı gözetmeliyiz. İşini bilen tüm hekimler doğa hakkında açıklamalar yaparlar ve ilkelerini doğadan almak isterler, doğa alanında çalışan en iyi hekimler ise sonunda tıbbın ilkelerine ulaşmışlardır.

Aristoteles, Antikçağ felsefesinin en önde gelen filozofudur. Benzer düzeyde bir felsefeye İlkçağda sadece Platon'un erişebildiği kabul edilir. Antikçağa damgasını vurmuş olan Aristoteles, pek çoklarına göre tüm çağların en büyük birkaç filozofundan biridir. Bilim ve felsefede onun başarmış olduklarıyla rekabet etme ümidi besleyebilen insan sayısının bir elin parmaklarını geçmediği hemen herkes tarafından kabul edilir.

Aristoteles, mantık, doğabilimleri, metafizik, psikoloji, etik ve siyaset felsefesi gibi pek çok alanda eser vermiştir. "Aristoteles külliyatı" olarak geçen, özgün haliyle Grekçe 1462 sayfadan oluşan eserler bütünü, derslerinin, kendisi ya da öğrencileri tarafından tutulmuş notlarından oluşur.

Algı, hafıza, uyku, rüyalar, gençlik ve yaşlılık, solunum, yaşamın kısalığı ve uzunluğu gibi doğa bilimlerine ait bazı kısa yazılardan oluşan ve Aristoteles'in bireysel gözlemleri ve mantık yasalarıyla sistematik bir biçimde açıklamalar yaptığı *Parva Naturalia*, Antikçağ dünyasında bu konulara bakış getiren ilk temel kaynak niteliğindedir.

internet satış
saykitap.com

15 TL

ISBN 978-605-02-0750-7

SAY YAYINLARI